Sosyologca Kitapları / 30

Haydar Çakmak
Editör

Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları

DOĞU KİTABEVİ

PROF. DR. HAYDAR ÇAKMAK

LİDERLERİN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ ve UYGULAMALARI

DOĞU KİTABEVİ

Doğu Kitabevi - 58
Sosyologca Kitapları Dizisi - 30

Sosyologca Kitapları Dizisi Yayın Yönetmeni
Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
Atilla Ceylan

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:
16997

Baskı-Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd.Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 244
Topkapı / İSTANBUL
Tel: 0212 576 01 36

1. Baskı: Ekim 2013

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi
gereği yayınevinin iznini gerektirir.

ISBN: 978-605-5296-39-1

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ 5
ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 9

Haydar Çakmak:
ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 11
Savaş Diplomasisi (1919-1922) 13
Lozan'dan Arta Kalan Sorunların Çözümü 15
Atatürk'ün Dış Politika Felsefesi ve İlkeleri 24

Haydar Çakmak-Emin Gündez-Nüzhet Kandemir:
İSMET İNÖNÜ'NÜN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 27

Timuçin Kodaman:
MENDERES'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 37
1. Adnan Menderes'in Hayatı 39
2. Demokrat Parti Dış Politika Parametreleri 42
2.1 Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları 42
2.2. Dönemin Ekonomik Sıkıntıları ve Dış Yardım İhtiyacı 45
2.3. Batıcılık Algılaması 46
3. Menderes Dönemi Türkiye'nin Girdiği İttifaklar ve Dış Politika Uygulamaları 48
3.1. Türkiye'nin NATO'ya Girmesi ve ABD İle İlişkileri 48
3.2. Balkan Paktı 51
3.3. Bağdat Paktı ve Ortadoğu ile ilişkiler 53

Gökmen Kılıçoğlu:
SÜLEYMAN DEMİREL'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI .59
1. Hayatı 60
2. Liderlik Özellikleri ve İdeolojisi 64
3. Dış Politika Felsefesi 67

Esra Çayhan:
BÜLENT ECEVİT'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 81
Ecevit'in Dış Politika Anlayışı: Türk Dış Politikasının Dönüm Noktalarına Yansıyan Felsefe ve İlkeler 82
Ecevit'in Türk Dış Politikasına Getirdiği Yenilikler: Çok Yönlü Dış Politika ve Ekonomi-Dış Politika Bütünleşmesi 86

Barış Doster:
ERBAKAN'IN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 93
1. Erbakan'ın Kişiliği ve Düşünce Dünyası 94
2. Milli Görüş ve Dünyada Siyasal İslam'ın Yükseldiği Yıllar 98
3. Erbakan'ın Dış Politikaya Bakışı 101
4. Erbakan Döneminde Türk Dış Politikası 104
5. Başbakan Erbakan'ın Çok Tartışılan Dış Gezileri 108
6. Erbakan ve 28 Şubat Süreci 110
7. Erbakan'ın Dış Politika Anlayışının Yapısal Sorunları 112

Haydar Çakmak:
TURGUT ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 117

Mesut Hakkı Caşın:
RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN DIŞPOLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI 125
1. Adalet ve Kalkınma Partisi-Akp Başkanı Recep Tayip Erdoğan'ın Siyasal Liderlik Vasfı ve Dış Politik Yaklaşımınının Kuramsal Düzlemdeki Analizi .. 126
Liderlik Tarzları 128
2. Karizmatik ve Pragmatik Liderlik Vizyonundaki Dış Politika Yansıması ... 137
3. Partinin Siyasal Kimliği ve Erdoğan'ın Liderlik Vizyonu 149
4. Dış Politikada Bölgesel-Küresel Aktör Paradigmasını Okumak 151
5. Taksim Gezi Parkı Olayları ve Politik Yansımaları 155

Sonuç ve Gelecek 157
Sonuç 159

ÖZGEÇMİŞ

Prof. Dr. Haydar Çakmak, lisans eğitimini Fransa'nın Dijon kentinde, Bourgogne Üniversitesi'nde (Faculte De Sciences Humaines), yüksek lisansını Besançon kentinde Franche-Compte Üniversitesi'nde (Faculté De Sciences Humaines), doktorayı Paris-x Nanterre Üniversitesi'nde (Faculté De Droit et de Sciences Politiques) yapmıştır. 1994-2000 yılları arasında Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığı ve öğretim üyeliği yapmıştır. 2000-2001 Eğitim ve Öğretim yılında Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığı ve öğretim üyeliği yapmıştır. 1999 yılında Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Doçent olan yazar, Nisan 2002 yılında Ankara, Gazi Üniversitesi uluslararası ilişkiler bölümüne gelmiş, 2005'de uluslararası ilişkiler anabilim dalında Profesör olan Haydar Çakmak, 2006-2012 yılları arasında Gazi Üniversitesi, Uluslararası ilişkiler bölümü başkanlığı yapmıştır. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda Kara Harp Okulu ve Savunma Bilimleri Enstitüsünde, Harp Akademilerinde, Beykent Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, Ufuk Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesin de lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri vermektedir. (hcakmak@gazi.edu.tr)

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap altı akademisyen ve iki emekli büyükelçi tarafından bir yılda yazılmıştır. Liderlerin ayrı ayrı dış politikaları veya dönemleri daha önce birçok defa yazılmasına rağmen topluca bir değerlendirme kitabına rastlamadık. Türk dış politikasına meraklı insanların elinin altında hem liderlerin felsefesi ve olayları yönetmeleri hem de Türk dış politikasını liderler çerçevesinden topluca görme imkanına kavuşacaklar. Kitaba emeği geçen yazar arkadaşlarıma, basımı ve dağıtımında görev alanlara ve yazımda yardımcı olan bölüm öğrencimiz Gizem AKKAŞ'a teşekkür ve şükranlarımı sunuyorum. Kapsamlı bir kitapta mutlaka hatalar vardır. Bu hatalar bittabi editörlüğünü yapan bendenize aittir. Yararlı olması dileğiyle...

Prof.Dr. Haydar ÇAKMAK

GİRİŞ

Dış politika, uluslararası politika ve uluslararası ilişkiler kavramları genelde birbirleriyle karıştırılırlar. Oysaki anlam ve kapsama açısından aralarında belirgin farklar vardır. Dış politika, bir ülkenin daha çok ikili ilişkilerini; uluslararası politika, çok sayıda ulusu ilgilendiren konularda (silahsızlanma, nükleer silahlar, atmosferin kirliliği gibi) uluslararası platformlarda (Birleşmiş Milletler, UNESCO, NATO, İslam Konferansı Örgütü, Şangay Birliği vs.) ülkelerin politikalarını kapsar. Uluslararası ilişkiler ise uluslararasındaki her türlü ilişki ve etkileşimi içerir örneğin; kültürel ilişkiler, sportif ilişkiler, siyasi ilişkiler, askeri ilişkiler ve ekonomik ilişkiler gibi. Bu üç kavramın en önemli ve ortak özelliği ülkelerin sınırlarının dışında cereyan etmesidir. Bir başka deyişle egemen olmadıkları alan ve topraklarda bir politika ve hatta bazen bir eylem gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla egemenlik hak, hukuk ve gücünü tam olarak kullanamadığı durumlar zor ve meşakkatli olmaktadır. Zaten bu nedenle ülkelerin gerçek gücü dış politikalarındaki başarı veya başarısızlığıyla doğru orantılıdır ve ancak gerçek gücü burada ölçülür. Dış politika özel bir tecrübe ve büyük bir titizlik gerektirir. Zira belirlenen strateji, taktik ve uygulama ülkelere büyük bir çıkar kaybına ve itibar zedelenmesine mal olacağı için özel bir gayret ve itina gerektirir. Bu nedenle hükümetler dış politika konularında uzmanlarla ve tecrübeli diplomat ve politikacılarla çalışmayı tercih ederler. Dış politika bilindiği gibi bir ülkenin ulusal çıkarlarını gözeterek diğer ülke ve kuruluşlarla her türlü etkileşime denir. Muhatap ülke ve kuruluş da kendi çıkarlarını koruyacağı için adil ve dengeli bir ilişki kurulması gerekir. Aksi takdirde uyuşmazlık, kriz ve hatta savaşlar bu dengenin kurulamamasından dolayı çıkmaktadır.

Dış politika incelemelerinde zaman, mekan ve kişiler çok itinalı incelenmelidir. Dış politikada strateji ve taktik; güç unsuru kadar önemlidir. Diplomat ve politikacıların tecrübesi ve yeteneği de önemli bir unsurdur. Kendi ülkesinin ve diğer ülkenin güçleri, ittifak ağları, uluslararası hukuk ve konjonktür belirleyici unsurlardır.

HAYDAR ÇAKMAK

Türk diplomasisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan mirasıdır. Mustafa Kemal'in, Ankara'da karargahını kurmasıyla dış ilişkilerini de İstanbul'dan gelen diplomatlar kurmuş ve yönetmiştir. İmparatorluk tecrübesi Cumhuriyet'e aktarılmıştır. İngiltere'de, Fransa'da ve Rusya'da olduğu gibi. Bu imparatorluk tecrübesine ulus devlet, cumhuriyet, çağdaş değerler ve ilkeler ve tecrübesi de katılmıştır. Türk dış politikasının temel prensipleri sınırların değişmemesi (statüko) ilkesi, batıcılık ve maceradan uzak durmaktır. Türkiye, imparatorluk ardılı bir ülke olmasından dolayı diğer Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak yeni kurulan ülkelerden farklı bir konumda olmuştur. Hem kendisi bunu hissetmiş hem de bazı ülkeler Türkiye'ye Osmanlının devamı gibi davranmıştır. Türkiye, kurulduğu 1923'ten bu tarafa uluslararası konjonktüre bağlı olarak zor dönemler geçirmiştir. Ancak herhangi bir toprak ve itibar kaybına uğramamıştır. Bunun en önemli nedeni de Mustafa Kemal'in belirlediği çağdaş ve maceradan uzak dış politika ilkelerine uyulmasıdır. Türk dış politikasının temel dayanağı ancak kendi gücüne güvenmek ve uluslararası hukuka bağlı kalmaktır. Ulusal gücün temeli de ekonomi ve silahlı kuvvetlerdir. Bunlara ilave olarak sağlam ve güvenilir ittifaklardır. Cumhuriyet hükümetleri arasında zaman zaman ilkelere uymayan davranışlar sergilemiş olan hükümetler olsa da genel anlamda ciddi ve tehlikeli maceralara giren olmamıştır.

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

Atatürk'ün dış politika felsefesini ve uygulamalarını herhangi bir liderin dış politikasını inceler gibi yapmak doğru bir yaklaşım olmaz. Zira Atatürk, dış politikasını yaptığı Türkiye'nin kurucusudur. Bir ülke yaratmış devlet ve millet inşa etmiştir. Daha önceki devletin adı Osmanlı İmparatorluğu ve milletin adı da Osmanlı idi. Mustafa Kemal'in kurduğu devletin ve milletin adı Türk idi. İmparatorluklar karakterleri gereği çok uluslu, çok dilli ve çok dinlidir. Sultanlar ve ahalinin önemli bir kısmı Türk olmasına rağmen devletin ve milletin adı Türk değildi. Atatürk devletin ve milletin adının Türk olduğu bir devlet inşa etmiştir. Türkiye imparatorluk ardılı bir ülkedir. Ülkenin kurucuları ve yöneticileri başta Atatürk olmak üzere asker ve sivil imparatorluk yönetiminde üst düzey görevler almış tecrübeli yöneticilerdi. İmparatorluk yönetim tecrübelerine sahiptirler. Türkiye Cumhuriyeti fiziki olarak Osmanlı İmparatorluğunun bir devamıdır ama Türkiye Cumhuriyeti yeni ve farklı bir ruhla ulus devlet olarak kurulmuştur. Mustafa Kemal 1919'da Anadolu'ya geldiğinde gerek İstanbul gerekse Anadolu halkı yorgun, yoksul ve umutsuzdu. Mustafa Kemal gücünü ve planlarını Anadolu ve Rumeli Türk halkı üzerine yapmıştı, tek dayanağı Türk halkıydı.

19.yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun Hıristiyan halkları batılılarında desteğiyle ayrılıkçı hareketlere başlamışlar ve peş peşe bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Türk olmayan diğer Müslüman halklarda 20.yüzyılın başından itibaren onlarda da ayrılma istekleri başlamış ve 1.Dünya Savaşı'ndan sonrada bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. İmparatorluğun Türk unsuru, kendi yurdunu ve adını korumak için peş peşe birçok savaş yapmak zorunda kalmıştır. 1854-1856 Ruslarla Kırım Savaşı, 1875 Hersek ve 1876 Bulgar İsyanları, 1876 Sırbistan-Karadağ ile yapılan savaş, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, 1911 Balkan Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1919-1922 Türk Kurtuluş Savaşı.

---

* Prof. Dr. Haydar Çakmak

Yukarıda not ettiğimiz gibi Mustafa Kemal Samsun'a geldiğinde devletinde milletinde yeni bir savaş yapma gücü yoktu. Avrupalılarında aslında benzer bir durumları vardı.1.Dünya Savaşını kazananda kaybedende büyük zararlar görmüş yıpranmışlardı, kendi içinde sorunlar yaşamaktaydılar ve aralarında güven krizi oluşmuştu. Mustafa Kemal de batılıların bu zaaf ve sorunlardan yararlanmıştır. Zamanın en güçlü ülkesi İngiltere ülkede baş gösteren işçi hareketleri dışarıda sömürgelerinde çıkan bağımsızlık hareketleri İngiliz hükümetini sıkıntıya sokmaktaydı. Özellikle Hindistan, Mısır ve İrlanda'da ciddi bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Ortadoğu'da ise Araplar bu hareketlerden etkilenmişler ve ayrıca İngiltere'nin daha önce kendilerine verdiği bağımsızlık sözünü yerine getirmeleri için baskı yapmaya başlamışlardır. Hükümet içinde de Yunanistan ve Türkiye konusunda uyuşmazlıklar vardı. Başbakan Loyd George Yunanistan'ı desteklerken dışişleri bakanı Lord Curzon Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali barışı güçleştireceğini söylerken, savaş bakanı Winston Churchill ise Türkiye'nin dostluğunun Sovyetlere karşı bir tampon oluşturacağını dolayısıyla Türklerle anlaşılması gerektiğini düşünmektedir.

Fransa'da komünistlerin kontrolünde olan sendikalar ve örgütler grev ve gösterilerle hükümeti güç duruma sokmaktadır. İtalya'da ise aşırı sağ örgütlenerek güçlenmiş ve bilindiği gibi 1922'de faşist Mussolini iktidara geçmiştir. Savaşın galibi bu üç ülke sadece iç ilişkilerinde değil aynı zamanda kendi aralarında da sorunlar yaşamaktaydı. İngiltere, Fransa'ya söz verdiği Musul ve Antep'i 1918'de işgal edince Fransızlar bundan çok rahatsız olmuşlardır. Ayrıca Almanya'yı kontrolü altına almak isteyen Fransa'ya gerekli desteği vermiyordu. Zira İngiltere Fransa'nın fazla güçlenmesini istemiyordu. İtalya ise 1917'de İngiltere'nin kendisine vermeyi vaat ettiği İzmir'i Yunanlılara verince onlarda bundan çok rahatsız olmuşlardır. ABD başkanı Wilson'un 14 ilkesinde yer alan self-determinasyon ve milliyetler ilkesi ile Osmanlı Türklerine kendi topraklarında bağımsızlık verilmesi fikri başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya'yı rahatsız etmektedir. Zira bu üç ülkede sömürgelerini terk etmek istemedikleri gibi yeni sömürgeler elde etmek istemektedirler. Ancak Avrupalı halklar 1.Dünya Savaşı'nın getirdiği ölümler ve yıkım nedeniyle yeni bir savaş istememekteydiler. Bu nedenle bu ülkeler Anadolu'da yeni bir savaşa girmeyi kendi halklarına kabul ettirmeleri çok zordu.

İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Türkiye'de gözü olan emperyalist ülkeler milliyetçi olarak nitelendirdikleri Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tanıdıkça liderlerin Osmanlıyı yeniden kurmak, saltanat ve halifelik gibi arkaik oluşumlarla bir ilgisinin olmadığı, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilalı'na ve mesafeli durduğu, yüzlerinin Batıya dönük olduğunu gördükçe tepkileri yumuşamaya başlamıştır. Özellikle halifelik makamı İmparatorluk nüfusunun

önemli bir kesiminin Müslüman olmasından dolayı İngiltere için önem arz etmekteydi. Dolayısıyla yeni yönetimin ve İslami müesseselerini nasıl gördüğü önemliydi.

Türk halkını ve aydınlarını Kurtuluş Savaşına ve Mustafa Kemal'e destek olmaya iten nedenler ülkenin işgal edilmesi özellikle başkent İstanbul'un müttefik devletler tarafından paylaşılması, yönetime ve halka karşı onur kırıcı tutumları, Yunanistan'ın İzmir'i işgali Ermenistan'ın Trabzon'u dahil ettiği denize açılacak şekilde Doğu Anadolu'dan itibaren Büyük Ermenistan'ı kurma çabaları Sevr Anlaşması'nın ağır koşulları gibi nedenler Türkleri Anadolu'daki kurtuluş harekatına destek vermeye itiyordu.

Savaş Diplomasisi (1919-1922)

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarını yıkmıştı. Bu iki imparatorluktan ayrılan halklar ülkelerini yeniden inşa etme telaşın da ve mücadelesindeydiler. Bunlardan biride Türk halkı idi. Rusya da Ekim 1917 Bolşevik İhtilalı Çar ailesini iktidardan düşürmüş ama iktidara gelen Rus komünistler Çarlık topraklarının tamamına hakim oldukları gibi ilerleyen zamanlarda Rus etki alanını dünya çapında genişletmişlerdir. Rus çarlığı veya Rus hakimiyeti başka bir şekilde komünizm adı altında 1990'a kadar devam etmiştir. Savaşın galipleri özellikle Fransa ve İngiltere mağlup ülkelere ağır koşullar içeren barış antlaşması imzalatarak bir daha savaşa cesaret edememeleri ve aynı zamanda ağır bedelleri ödeterek hızlı kalkınmalarını önlemek istiyorlardı. Avrupa'da savaşın getirdiği maddi ve manevi kayıplar halkların ve yöneticilerin moralini bozmuştu. Galip ülkelerde de büyük çaplı tahribatlar ve insan kaybı olmuştu. Fabrikalar, yollar köprüler ve diğer alt yapılar yok edilmiş, önemli bir genç nüfus ölmüş, tarım ve sanayi ürünleri asgariye inmiş, moralleri bozuk ve en kötüsü Avrupa'da herkes birbirine düşman olmuştu.

Mustafa Kemal 1919'da Samsun'a çıktığında Türkiye daha da kötü bir durumdaydı. Ülke işgal edilmiş, sanayi zaten yok, tarım yapacak genç nüfusun önemli bir kısmı savaşlarda yok olmuş ve insanlar aç kalmıştı. Büyük bir kıtlık hüküm sürmekteydi. Türk halkının yeni bir savaş için takati kalmamıştı. Ancak Mustafa Kemal kararlıydı, yurdu işgalcilerden temizleyip tam bağımsız bir Türk devleti kurmak istiyordu. Mücadeleye başlayabilmek için milletin askeri ve siyasi olarak örgütlenmesi gerekiyordu. Örgütlenmeyi gerçekleştirmek için 23 Temmuz 1919'da Erzurum ve 4 Eylül 1919'da Sivas kongrelerini gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki bağımsızlık faaliyetleri İstanbul hükümeti ile başta İngiltere olmak üzere işgal kuvvetlerini rahatsız etmekteydi. Mustafa Kemal işgal kuvvetlerinin arasındaki sorun-

ları ve memnuniyetsizlikleri kullanarak onları Ankara konusunda fikir ayrılığına itmeye ve Fransa ile İtalya'yı tarafına çekmeye çalışmıştır. İngilizler 'in 15 Mayıs 1919'da yunanlıların İzmir'e girmesine izin vermeleri müttefikleri Fransız ve İtalyanları kızdırmıştır. Yunanlıların İzmir'e çıkması Türkleri kızdırmış ve çok rahatsız etmiştir. Eski tebaa yunanlıların ülkesinin önemli bir bölgesini işgal etmesi Türkler tarafından onur kırıcı bulunmuş, İstanbul Hükümeti'ne öfkeye neden olmuştur. Mustafa Kemal'in bağımsızlık hareketine halk ve aydınların desteği artmıştır. İtilaf devletleri 10 Şubat 1920'de Londra 'da bir zirve toplayarak İstanbul'u işgal kararı almışlardır.20 Mart 1920'de başta İngiliz askeri olmak üzere İtilaf Devletleri İstanbul'a girmişlerdir. Meclis-i Mebus an'ı basarak milletvekillerini tutuklamışlardır. İngilizlerin bu davranışı Yurtiçi ve Yurt dışında büyük tepki almıştır. Mustafa Kemal bir deklarasyonla İngilizleri protesto etmiş ve İslam dünyasına İngilizlere karşı tepki çağrısı yapmıştır. İstanbul meclisinin kapatılması üzerine Mustafa Kemal milletvekillerini Ankara'da toplayarak Türk milletini meclissiz bırakmamıştır. Anadolu'da bulunan İngilizleri tutuklatmıştır. Mustafa Kemal'in bu yürekli davranışları Türk halkı tarafından takdirle karşılanmıştır. 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti'ne Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan Sevr Antlaşmasını imzalatmışlardır. Ankara Hükümeti de Ermenilerle yaptığı savaşta galip gelmiş ve hükümetin doğu sınırlarını belirleyen Gümrü Anlaşmasını 2 Aralık 1920'de imzalamıştır. Ankara Hükümeti bir taraftan savaşa hazırlık yaparken diğer taraftan diplomatik faaliyetlerine devam etmiştir. Mustafa Kemal 26 Nisan 1920'de Sovyet lideri Lenin'e bir mektup göndererek emperyalistlere karşı işbirliği ve ittifak önermiştir. Sovyet yönetimi adına dışişleri komiseri Çiçerin 2 Haziran 1920'de bir mektupla Ankara'ya cevap vermiştir. Çiçerin Türklerin bağımsızlık mücadelesine duyulan yakınlığı dile getirmiş ve diplomatik ilişkiler kurulmasını önermiştir. Ankara'nın ittifak teklifini ise yanıtsız bırakmıştır.

Mustafa Kemal Rusya'dan yardım almak için mektup teatisinden sonra, Moskova'ya TBMM'yi temsilen Hariciye vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, 24 Temmuz 1920'de bir heyet göndermiş ama bir sonuç alamamıştır. İkinci TBMM heyeti 21 Şubat 1921'de Moskova'da görüşmeler yapmış ve 16 Mart 1921'de Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Batı cephesinde Ocak 1921'de Birinci İnönü Savaşı'nda Ankara'nın Düzenli bir orduya sahip olduğu uluslararası kamuoyu tarafından görülmüştür. 21 Şubat 1921'de Londra Konferansı'na Ankara'nın katılımı uluslararası bir başarıdır. Bu iki olay Rusların Ankara'ya bakışında müspet rol oynamış ve iki taraf arasındaki anlaşmaya olumlu etki yapmıştır. 16 Mart 1921'de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması Ankara'nın uluslararası ilişkileri açısından önemli bir aşamadır. İtalya, Anadolu'dan çekilmeye başlamıştır. Nisan 1921'de İkinci İnönü Savaşı ve

Eylül 1921'de Sakarya Zaferi Ankara'nın hem yerli hem yabancılar nezdinde itibarını yükseltmiştir. 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşması imzalanarak dış politikada önemli bir aşama kat edilmiştir. Böylece Ankara'nın karşısında bir bütün Batı Bloğu artık yok ama çıkarları gerektiğinde aralarındaki sorunlara rağmen işbirliği yapma tehdidi devam etmektedir.

Türk ordusunun Mustafa Kemal'in komutasında 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz 9 Eylül'de Yunanlıları İzmir'den çıkartmasıyla Kurtuluş Savaşı'nın askeri hareketi son bulmuştur. Bu askeri zaferden sonra taraflar 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalanan "Mudanya Mütarekesi" ile de savaş, hukuki olarak da bitmiştir Taraflar barış konferansında buluşmuşlardır. Konferansa daveti İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya yapmıştır. Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ABD yer almıştır. ABD oy kullanmamış, ama gözlemci ülke olarak bulunmuştur. Boğazlar konusu konuşulurken Türkiye'nin isteği üzerine SSCB'de görüşmelerde yerini almıştır. Yerleşme ve ticari konular konuşulurken ise Belçika ve Portekiz de müzakerelere katılmıştır. İngiltere adına dışişleri bakanı Lord Curzon, Yunanistan adına ise resmi bir görevi olmayan Venizelos tam yetkili Yunanistan heyet başkanı olarak katılmıştır. Türkiye adına ise İsmet İnönü heyet başkanı olarak 33 kişilik bir ekiple katılmıştır. Müzakereler 21 Kasım 1922'de başlamış, 4 Şubat 1923'e kadar devam etmiştir. Müzakerelerin çıkmaza girmesi üzerine görüşmelere ara verilmiştir. Fikir ayrılığı birçok konuda olmakla birlikte en önemlisi kapitülasyonların kaldırılmasını istemeyen Fransa ve İtalya'nın ısrarı etkili olmuştur. İkinci tur görüşmeler 23 Nisan 1923'te başlamış ve Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Lozan Barış Müzakerelerinde çözülemeyen İngiltere ile Musul, Fransa ile Hatay ve Yunanistan ile ahali mübadelesidir.

Lozan'dan Arta Kalan Sorunların Çözümü

Mustafa Kemal Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra içte ve dışta acil olan sorunların çözümüne öncelik verdi. İçte en acil sorun ağır ekonomik tablo ve Türk milletinin peş peşe yaşadığı savaşların getirdiği acı ve sosyal sorunlar. Kıtlık, açlık ve sefalet ülkenin tamamında hüküm sürmekte ve hemen hemen şehidi olmayan aile bulunmamaktadır. Genç nüfusun savaşlarda şehit olmasından ve tarımda kullanılan hayvan olmadığından veya az olduğundan tarım üretimi de kadın ve yaşlılara kalmıştır. Bu durumda tarım ürünlerinin ihtiyacın çok altında kalmasına yol açmıştır. Sanayi ve altyapı zaten yoktu. İkinci önemli iç sorun Cumhuriyet'in kuruluşu ve yerleşmesi için yeni yasaların çıkartılması ve kurumların hayata geçirilmesi gerekiyordu. İlk önemli ve radikal adım 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla oldu. Saltanatın Lozan Barış Antlaşması'ndan hemen sonra geçmiş bir tarihten itibaren, geriye

dönük olarak kaldırılmasının nedeni 9 Ekim 1922'de İzmir'den Yunanlıların çıkartılması, 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve Lozan Barış Müzakerelerinin 22 Kasım'da başlamasının kararlaştırılmasıyla İstanbul Hükümeti, Ankara ile birlikte mücadele etmiş gibi davranarak Lozan'a, Türkiye'yi temsilen kendilerinin gideceğini eğer isterse Ankara'dan bir temsilcinin gönderilebileceğini söyleyerek Ankara'nın ve Mustafa Kemal'in mücadelesini yok saymıştır. Mustafa Kemal'de 1 Kasım 1922'de olaylı bir şekilde saltanatı geriye dönük olarak 16 Mart 1920'den geçerli olmak üzere kaldırmıştır. 16 Mart tarihinde kaldırılmasının nedeni İngilizlerin Meclis-i Mebus an'a girerek milletvekillerini tutuklaması ve meclisin lağvedilmesidir. Bu nedenle bu tarihten itibaren saltanatı kaldırmıştır. 1 Kasım 1922'de Ankara'da TBMM'de saltanatın kaldırılmasına karşı çıkan birçok milletvekilinin söz alıp konuşması üzerine Mustafa Kemal kürsüye çıkarak "Bu yasa çıkacaktır" elini boğazına götürüp kesme işareti yaparak "Muhtemel bazı kellelerde kesilecektir" diyerek kararlılığını göstermiş ve yasa aleyhinde konuşan milletvekilleri "Yanlış anladık, biz de oyumuzu olumlu kullanıyoruz" diyerek itirazlarını kaldırmış ve yasa 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmıştır.

Lozan sonrası arta kalan sorunlar yukarıda da zikrettiğimiz gibi; 1. Musul Sorunu, 2. Mübadele Sorunu, 3.Hatay Sorunudur. Musul'un ahalisinin çoğu Türk ve Kürt kökenli olmasından dolayı Misak-ı Milli sınırları içine alınmıştır. İngilizler ise Musul'da petrol olması ve Musul'un Türkiye'ye katılması ile büyük topraklara sahip olacağı endişesiyle Musul'un Türkiye'ye bağlanmaması için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Musul sorunu Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa'nın isteği üzerine İngilizlerle ikili görüşmeler yoluyla çözülmesini istemiştir. İsmet Paşa İngiliz delegasyonu başkanı Lord Curzon'a Anadolu'nun yoksul olduğunu, Musul petrollerine ihtiyacı olduğunu söylemiştir. O da; İngiltere'den borç istenmesini ve özel petrol şirketleriyle görüşülmesini önermiştir. İnönü Musul'un ateşkes anlaşmasından sonra İngilizler tarafından işgal edildiğini hukuki açıdan da haksız bir durum olduğunu, tarihi olarak da Musul'un 11.y.y.'den beri Türklere ait olduğunu Araplarla bir ilgisinin olmadığını nüfusunda tamamına yakının Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu dolayısıyla buranın Türkiye'ye ait olması gerektiğini, Kürtlerle kader birliği yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca coğrafi olarak Musul'un Anadolu'nun doğal bir uzantısı olduğunu, Musul-Akdeniz arası demiryolu yapıldığında buranın ekonomik açıdan Irak'tan fazla Anadolu'ya bağlı olacağını, Bağdat ve Basra kentlerinin Irak'a ekonomik olarak yeteceğini, İstanbul ve Anadolu'nun güvenliği için Musul'un Türkiye'de kalması gerektiğini ileri sürmelerinden sonra onlarda Bağdat'ın güvenliği içinde önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunlara ilave olarak İngilizlerin Musul konusunda hukuk ve mantık dışı çelişkilerini de Türk heyeti belirtmiştir. Musul madem Bağdat'ın

güvenliği, Irak'ın toprak bütünlüğü ve ekonomisi için önemliyse, niçin Skyes-Picot Antlaşması'yla Musul'u Fransızlara verdiniz sorusunu sormuştur. İsmet Paşa Musul'u almadan Ankara'ya dönmeyeceğini, dünyanın ve İngilizlerin Musul petrollerinden mahrum kalmayacağını gerekli kolaylığı sağlayacaklarını belirtmiştir. İngilizler kabul etmeyince Türk heyeti Musul'da plebisit (halk oylaması)yapılmasını istemiştir. İngilizler halkın çok cahil olduğunu dolayısıyla bunun doğru olmayacağını söyleyerek kabul etmemişlerdir.

İngilizler, İsmet İnönü'nün "Encyclopaedia Britannica"yı kaynak göstererek Türklerle Kürtlerin aynı soydan geldikleri tezine itibar etmemiştir. Dışişleri bakanı Lord Curzon Kürtlerin farklı bir soydan geldiğini ve farklı özellikler taşıdığını söyleyerek Müslüman azınlık tezini ileri sürerek elini güçlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Musul Türkiye'ye verilirse sınırın Bağdat'a 60 mil olacağını dolayısıyla Bağdat'ın güvenliği için olumsuz bir durum yaratacağını söylemiştir. Türk tarafı ise Misak-ı Milli sınırlarının dışında herhangi bir toprak istemediklerini belirtmiştir. Türk yetkililer Musul'un ateşkesten sonra işgal edildiğini dolayısıyla bunun yasal olmadığını belirtmiştir. Lord Curzon cevap olarak Mondros'un 7.maddesinin buna izin verdiğini, ateşkesin bölgede daha sonra duyulduğunu belirtmiştir. İngilizlerin petrolden dolayı Musul'u istediğini söyleyen Türk tarafına petrolle ilgili olmadığını, bu davranışlarının Musul'un kaderiyle ilgili değil Türk-Irak sınırının belirlenmesi sorunu olduğunu belirtmiştir. Her iki tarafın geri adım atmaması nedeniyle barış müzakereleri tıkanma aşamasına gelmiştir. Müzakerelerin sekteye uğramaması için Türk tarafı Musul sorununun daha sonra ele alınmasını kabul etmiştir. Lozan Antlaşmasının 3/2.maddesine göre iki taraf sorunu barışçıl olarak 9 ay içinde çözemezse sorun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Bu durum TBMM'de çok tartışılmış, Atatürk ve İnönü eleştirilmiştir. Mustafa Kemal Musul için savaş gerekecektir dolayısıyla bu durumda savaşacak halimiz yoktur düşüncesini belirtmiştir. İngilizler Lozan Antlaşması'ndan sonra Ekim 1923'te Ankara'ya başvurarak Musul görüşmelerinin tekrarlanmasını istemiştir. Görüşmeler 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da (Haliç Konferansı) tekrar başlamıştır. Türk tarafının heyet başkanı Fethi Okyar, İngiliz tarafınınki ise Irak'taki İngiliz yönetici Percy Cox idi. Her iki tarafta aynı tezleri ileri sürmüş ve görüşme tekrar tıkanmıştır. Bu tıkanmanın aşılması için Türk tarafı Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'ye verilmesi karşılığında burada bulunan petrollere ortaklık önermiştir. İngilizler bunu reddetmişler ve sürpriz bir şekilde Nesturiler için Hakkari'yi istemişlerdir. Amaçları Musul'u garanti etmek için Türk tarafını zorlamaktı. Bu isteklerini sözde bırakmamışlardır. 5 Haziran'da görüşmeler bittikten sonra 7 Haziran 1924'te Nesturiler Hakkari' de ayaklanmışlar ve İngilizlerde savaş uçaklarıyla destek vermiştir. Türk tarafı İngilizlerin Musul konusunda

ısrarını bir kez daha görünce İngilizlerin Lozan Antlaşması gereği (3/2.maddesi) sorun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne iletilmiştir. Meclis 20 Eylül 1924'te konuyu ele almış ve Lozan Antlaşması gereği tarafsız devlet vatandaşlarından üç kişilik bir bilirkişi heyeti oluşturmuşlardır. Macaristan'dan Kont Tekki, İsveç'ten A.Wirsen ve Belçika'dan Poulis seçilmişlerdir. Uluslararası heyetin çalışmaya başlamasından sonra Irak'ı egemenliği altında bulunduran İngilizler kuzeyde yeni topraklar elde etmek için askeri faaliyetlere başlamış ve Türk askerleriyle yer yer çatışmaya girmiştir. Bu askeri faaliyetlerin amacı uluslararası komisyonun alacağı muhtemel olumsuz karara Türk tarafının itiraz etmemesi için bir gözdağı verme hareketidir. Aynı zamanda bu çatışmaları bahane ederek Uluslararası Komisyon Hakkari-Musul arasında bir sınır çizgisi çekerek "Brüksel Hattı" adını verdi. Komisyon 16 Temmuz 1925'te raporunu sunmuştur. Raporda Irak hükümetinin verdiği istatistiki bilgileri kabul etti. Bunun anlamı İngiliz denetiminde olan Irak, İngilizlerin rakamlarını komisyona vermiştir. Raporda Türklerin Musul'da ve bölgede bin yıldır devam eden hakimiyetini kabul etmiş, bölge halkının Irak'a katılma coşkusunun olmadığı ama Türkiye'ye katılmak içinde heyecanlanmadığını belirtmiştir. Bölge ticaretini Suriye ve Irak ile yapmaktadır. Bölgedeki aşiret reisleri ise İngiliz taraftarı bir tavır takınmışlardır. Komisyon nihai kararında Brüksel Hattı'nın güneyi Irak'a bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Yani Musul Irak'a bırakılmıştır. Türk tarafını Fethi Bey yerine Cenevre'ye gelen Tevfik Rüştü Aras temsil etmiştir. Tevfik Rüştü Bey Milletler Cemiyeti'nin ve Komisyon'un son kararı verme yetkisinin olmadığını söylese de İngilizlerin kontrolünde olan Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin itirazı bir sonuç vermemiştir. İngilizler nihai anlaşma için Türk tarafını yıldırmak amacıyla Nesturilerden sonra Kürtleri de Şeyh Said liderliğinde isyan ettirmiştir. Ayrıca dedikodu yayarak Yunanistan'ın İtalya ile birlikte Trakya'dan Türkiye'ye saldıracaklar diye söylenti çıkartmışlardır. Muhalefet mecliste hükümeti kınamış ve Mustafa Kemal'de emperyalistlerin Şark devletlerini ezmekten vazgeçmediklerini söyleyerek memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Milletler Cemiyeti kararından bir gün sonra Ankara Hükümeti 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. İngilizlerin bu kadar ısrarcı olmalarının sebebi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Musul ve Kerkük ile coğrafi ve ekonomik olarak çok büyüyeceği ve bölge ve kendisi için tehlikeli bir hal alabileceği endişesiyle Musul'u Türkiye'ye vermemiştir. 5 Nisan 1926'da Türkiye-İngiltere ve Irak sınır anlaşması imzalamıştır.(Türkiye-Irak Sınır Anlaşması ve İyi Komşuluk) Sınırda Türkiye'nin lehine küçük bir değişiklik yapmışlar ve Musul petrollerinden 25 yıl boyunca %10 Türkiye'ye pay vermişlerdir. Türkiye 500 bin sterlin karşılığında bu hissesini satmıştır. Musul sorununun çözümünden

sonra Türkiye'nin Batı'yla ilişkisi gelişmiştir. Özellikle de İngiltere'yle bir pürüz kalmadığı için ilişkiler gelişmiştir.

Lozan'dan arda kalan sorunlardan biri yerleşikler(etabli) sorunudur. Türkiye ile Yunanistan arasında ciddi bir gerginliğe sebep olmuştur. Sorunun aslı 30 Ocak 1923'te iki taraf arasında imzalanan Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin mübadelesini içeren anlaşmadır. "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" adını taşımaktadır. Sözleşmeye göre İstanbul'daki yerleşik Rumlar ile Batı Trakya'daki yerleşik Türkler bu mübadelenin dışında tutulacaktır. Sorunda İstanbul'daki Rumların yerleşikliğinin (etabli) nasıl belirleneceği konusunda uyuşmazlık çıkmasıyla başlamıştır. Sözleşmenin ikinci maddesi aslında açık olmasına rağmen Rum tarafı işine geldiği gibi yorumlamıştır. Türkiye, daha fazla Rum'u göndermek isterken Yunanistan'da daha azını almak istemektedir. İkinci madde şu şekildedir; 1912 sayılı kanun ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul şehremaneti daireleri (belediye sınırları) içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar İstanbul Rum'u sayılacaktır." denmektedir. Yunan tarafı İstanbul'a başka bölgelerden gelen insanların tespitinde Türk ve Yunan makamlarının belirlediği şekilde değil İstanbul'da yaşayan Rumların kendilerine sorulması gerektiğini öne sürmüştür. Uyuşmazlık 19.10.1924'te Milletler Cemiyeti'ne sorulmuş ancak oradan da sorunu çözecek yeterli bir cevap alınamamıştır. Konuyla ilgili iki taraf 1925'te Ankara ve 1926'da Atina'da anlaşmalar yaparak konuyu çözmüşlerdir. Kısaca 1918'den önce İstanbul'da bulunan her Rum'a T.C. vatandaşı olmasa da etabli olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin etabli kavramında verdiği küçük tavizin en önemli nedeni 1926 Kürt İsyanı'dır. Ankara'yı İngiliz destekli Şeyh Said İsyanı endişelendirmekteydi. Ancak bu anlaşmalarda sorunu tam olarak çözemeyince 10 Aralık 1930 Ankara Sözleşmesiyle sorun eşit bir şekilde çözülmüş oldu. Sözleşmenin 10.maddesi Rumları, 14.maddesi de Türkleri tarif etmektedir. *"Türkiye, İstanbul'a geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun değişimden ayrı tutulmuş olan İstanbul bölgesinde bugün hazır bulunan Türk uyruğundaki tüm Ortodoks Rumlara"; "Yunanistan, Batı Trakya'ya geldikleri tarih ve geldikleri yer ne olursa olsun değişimden ayrık tutulmuş olan Batı Trakya bölgesinde bugün hazır bulunan Yunan uyruğundaki tüm Müslümanlara"* "yerleşik" sıfatını tanımıştır. Bu sözleşme Etabli sorununu çözerek iki tarafın dostane ilişki kurmalarının yolunu açmıştır. İki ülke etabli sorunun çözümü ile uğraşırken Yunan tarafı yeni bir sorun daha çıkartmıştır; Patrikhane sorunu, bu sorun tarihsel bir nitelik taşımaktadır.

1453'te Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde imparatorluk mantığı ve emperyal gücün ihtiyacına göre Ortodoksların konumunu çıkarlarına göre belirlemiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanın patriği Yenedios'a "Millet

Başı" unvanı vererek Ortodoksların başı tayin etmiştir. Amacı Patrik vasıtasıyla Ortodoksları kontrolü altında tutmak ve Katoliklere karşı Ortodoksları destekleyerek Hıristiyan dünyasını birbirlerine karşı kullanmak istemiştir. Osmanlı döneminde Patrikler yönetimin kontrolünde olduğu içinde ciddi bir sorun yaşanmamıştır. İstanbul Patrikleri de Osmanlı'dan elde ettikleri imkan ve ayrıcalıklardan çok memnun olmuşlardır. Patriklerin "Millet Başı" unvanı 1821'de bağımsızlık amacıyla ayaklanan "Mora İsyanı"nda Patriğin Millet Başı sıfatıyla Ortodoksları kontrol edemediği için Patrik 5.Grigorios'u Patrikhanenin kapısında asmışlar ve o kapı halen tepki amacıyla kapalıdır. Patrik Grigorios, sonunu tahmin ettiği için isyancıları aforoz etmiş ama idamdan kurtulamamıştır.

Türklere göre kilise, isyanları el altından desteklemiştir. Bunun cezası da idamdır. Osmanlı'dan bağımsızlığına kavuşan Bulgar, Romanyalı, Sırbistan ve Yunan kiliseleri ayrılarak kendi milli kiliselerini kurmuşlar ve İstanbul'a bağlılıkları kalmamıştır. Ancak İstanbul patriği eşitler arasına birinci olma (Primus inter pares) konumunu elde etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun desteği ile elde ettiği avantajını kaybetmiştir. Patrikhanenin geçmişte de günümüzde de bir eküm enik (insanların yaşadığı her yer) iddiası olmakla birlikte Rus ve diğer kiliseler İstanbul patriğine bu sıfatı vermemektedir. Hatta Moskova Ortodoks Patrikliği İstanbul'u değil kendini Ortodoksluğun en büyük merkezi olarak görmektedir. Lozan Barış Müzakerelerin de Yunan tarafı Patrikliğe eküm enik sıfatı istemişler ve bu konuda kararlı davranmışlardır. Hatta Yunanistan başbakanı Venizelos; İstanbul'da Yunanistan'a bağlı Vatikan gibi "Rum Devleti" kurulmasını istemiştir. Ankara buna şiddetle karşı çıkarak Patrikliğin sadece İstanbul'daki Ortodoks Rumların din işlerini yöneten bir kilise konumunda kalabileceğini aksi takdirde İstanbul'dan çıkartılacağını söyleyerek kararlılıklarını göstermiş ve Lozan'da bu şekilde kabul edilmiştir. Patrikliğin sıfatı Türkiye'deki Ermeni ve Süryani kilisesiyle aynı mertebededir. Bu durum da gayet normaldir, zira Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte kurumlarda nitelik değiştirmek zorundadır. Zira Patriklik bir imparatorluk kurumudur. Ulusal ve laik bir devletin kurumu olamaz. İstanbul işgal edildiğinde Patrik Osmanlı otoritesini artık tanımamıştır. Bu çok ağır bir durumdur. Ankara Hükümeti'ni ve yeni devleti de tanımamıştır. Lozan'dan sonra Mustafa Kemal, Patrik Meletios'tan derhal istifa etmesini istemiştir. Kilisenin ve kendisinin başına bir iş gelmesinden çekinen Patrik, Yunanistan'ında telkinleriyle 12 Ekim 1923'te Patriklikten istifa etmiş ve Yunanistan'a gitmiştir. Yeni patrik seçiminde Ankara Türk kökenli ve Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'ya büyük destek veren Papa Eftim'i desteklemiş ancak bütün Hıristiyan dünyasının tepkisi üzerine vazgeçerek kilisenin seçtiği Grigorios Zervudakis'in patrikliğini onaylamıştır, ancak patrik, 16

Kasım 1924'ta ölünce yerine seçilecek patrik konusu Ankara ile Yunanistan'ı ve Hıristiyan dünyasını karşı karşıya getirmiştir. Etabli uyuşmazlığının tartışıldığı bir dönemde İstanbul'da oturmayan Konstantinos Arapoğlu'nu 17 Aralık 1924'te 6. Konstantinos olarak patrik seçmişlerdir. Ankara, tezlerini zayıflatacak bu seçime karşı çıkmış ama karşı taraf aldırmayarak yeni patriği göreve başlatmıştır. Ankara geri adım atmayarak yeni patriği sınır dışı etmiştir. Ankara'nın kararlılığını gören Hıristiyan dünyası patrik baskısından vazgeçmiştir. Ankara Hükümeti kilisenin milli bir kurum olduğunu dolayısıyla din işleri bahane edilerek "İç işlerimize karışmalarına izin vermeyiz" diyerek haklılığını şartları zorlayarak kabul ettirmiştir. 22 Mayıs 1925'te Konstantinos, patriklikten istifa etmiş ve yerine yasalara uygun olarak 13 Temmuz 1925'te Vasilios Yeorgiadis yeni patrik seçilerek Patrikhane sorunu ve yangından mal kaçırma niyetleri gerçekleşmemiştir.

Atatürk döneminin bir başka dış politika olayı Balkan Politikası çerçevesinde kurulan Balkan Antantı'dır. 1922'de İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesi ve yayılmacı politikası stotükocu (sınırların değişmemesi ilkesi) Balkan ülkelerini rahatsız etmekteydi. Bu nedenle yayılmacılığa karşı işbirliği ve bölgede dayanışmayı güçlendirecek bir oluşumun herkesin çıkarına olacağı kanaati Balkan Antantı'nın kurucu fikri temeli olmuştur. 1933'de Hitler'in Almanya'da iktidarı, Balkan ülkelerini birlik için zorunlu kılmıştır. Ancak Balkan ülkelerinden Bulgaristan'ında revizyonist bir politikası vardı. Bu nedenle Balkanlarda mevcut sınırları garanti eden askeri bir pakta karşıydı. Balkanların, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya 5 Ekim 1930'da Atina'da başlayarak her yıl farklı bir ülkede toplantılar yaparak en son Şubat 1934'de Belgrat da Balkan Antantı'nı kurma kararı alınmış ve 9 Şubat 1934'de Atina'da Balkan Antantı Paktı Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımıyla dört Balkan ülkesi tarafından kurulmuştur. Atatürk, Balkan Antantı'nın kurulmasına büyük önem vermiştir. Türkiye'nin Batı sınırlarının garanti altına alınması çok önemliydi, ancak Bulgaristan, sınırlarından memnun olmadığı için sınırları garanti eden bir pakta girmemiştir. Aleni bir tehdit oluşturmaktadır. Bulgaristan'ın bu olumsuz tavrında İtalya'nın baskısının rolü olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye anlaşmaya bir şerh koyarak SSCB'ne karşı herhangi bir davranışın içinde bulunmayacağını, Yunanistan'da aynı şerhi İtalya'ya karşı herhangi bir savaşa girmeyeceğini not edince, Balkan Paktı'nın sadece Bulgaristan'a karşı yapıldığı ortaya çıktı. Ayrıca zaten ülkelerin Balkanlı olmayan sınırları garanti altına alınmamaktaydı. Balkan Antantı İkinci Dünya Savaşının ortasında 1941 yılında işlevsiz hale gelerek kapanmıştır. Türkiye hariç diğer Balkan ülkeleri Almanya ve İtalya'nın işgaline uğramıştır.

Mustafa Kemal'i 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Anlaşması'nda rahatsız eden hususlarından biriside Lozan Boğazlar Sözleşmesi'dir. Özel-

likle de Boğazlar Komisyonu ve Boğazların silahlandırılmasının yasaklanmasıdır. Bu iki koşulda Türkiye'nin egemenlik haklarının ihlalidir. Mustafa Kemal iki savaş arasında Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle Almanlar tekrar silahlanmaya başlamıştır ve Birinci dünya Savaşı'nın kaybedenleri yeni bir hak arayışına girmiştir. Avrupa'da yeni bir savaş tehlikesi belirmiştir. Bu hususta yararlanarak Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için Türkiye 10 Nisan 1936'da taraf devletlere birer nota göndererek Boğazlar rejiminin yeniden "Rebus Sic Stantibus" ,"şartlar değiştiği takdirde" ilkesine dayalı olarak gözden geçirilmesi için bir konferans düzenlenmesi çağrısı yapmıştır. Gerek Karadeniz'de ve Akdeniz'de politik değişiklikler gerekse yeniden başlayan silahlanma yarışı Avrupa'da şartları değiştirmiştir. Bu nedenle Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi gerekir. Açıkça karşı çıkan ülke İtalya olmuştur. İngiltere gerginleşen Avrupa'da Türkiye'yi İtalya ve Almanya tarafına itmek istemediğinden Türkiye'nin çağrısına olumlu cevap vermiştir. SSCB, Boğazlar Sözleşmesi'nden zaten memnun değildi dolayısıyla yeni bir çıkar elde etmek için Türkiye'nin çağrısına olumlu cevap vermiştir. Bulgaristan Neully Antlaşması'yla kendisine dayatılan bazı bölgelerin silahlanma yasağını kaldırmak için Boğazlar Sözleşmesi'nin müspet bir örnek teşkil edeceği düşüncesiyle olumlu yanıt vermiştir. Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya; Balkan antantı üyesi olmaları nedeniyle olumlu yanıt vermiştir. Fransa ise SSCB ve İngiltere gibi ülkelerin "evet" dediği değişikliğe "Hayır" demek istememiştir. Ayrıca yeni bir savaşın çıkacağı dolayısıyla savaş öncesi yapılan anlaşmaların savaş sonrası tekrar bozulacağından Türkiye'yi şimdilik karşılarına almak istememişlerdir. Boğazlar Komisyonu, İtalya hariç 22Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreut kentinde toplandı, Türkiye yeni bir tasarı sunarak tartışmayı başlattı. İngiltere çeşitli itirazlar getirse de Türkiye'nin çok önem verdiği egemenlik haklarına zarar veren Boğazlar komisyonu ve Boğazların silahlandırılmasını yoğun tartışmalar sonunda kabul edilmiş ve Montreut Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır. Mustafa Kemal mükemmel bir zaman seçimi ve ilgili ülkelerin aralarındaki sorunları kullanarak çok iyi bir sonuç almıştır.

Atatürk döneminin çok uluslu bir başka örgütlenmesi batıdaki Balkan Antantı'ndan sonra doğuda gerçekleştirilen Sadaabat Paktı'dır. Paktı kuran ülkelerin amacı aralarındaki sınır sorunlarının barışçıl yollardan çözülmesi, bölgede huzursuzluk yaratan Kürtlerle ilgili ortak tavır ve Avrupa'da yeniden başlayan silahlanma ve emperyalist politikalar nedeniyle Türkiye'nin öncülük ettiği Pakt'a Afganistan, Irak, İran ve Türkiye 8 Haziran 1937'de Tahran'da Sadaabat Sarayı'nda dört ülke dışişleri bakanları, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşmasını içeren Sadaabat Paktı'nı kurmuşlardır. Pakt, dört ülkenin onayından sonra 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir. Ancak İkinci Dünya Sa-

vaşı'nın 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlamış ve Pakt'ta hiçbir varlık gösteremeden işlevsiz kalmış ve kapanmıştır.

Ankara'da Cumhuriyet kurulurken Avrupalılarda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaralarını sarıp aralarındaki sorunları çözmeye çalışmaktaydılar. 1930'lu yılların ikinci yarısından sonrada yeni bir savaşın hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Avrupalılar arasındaki genel kanı Birinci Dünya Savaşı ve galipleri özellikle İngiltere ve Fransa'nın doyumsuzlukları ve adaletsiz tutumları, Mussolini ve Hitler'i yarattı, onlarda İkinci Dünya Savaşı'nı körüklemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere ve Fransa 1919'da Milletler Cemiyeti'ni (Cemiyet-i Akvam) kurarak hukuk dışı uygulamalarını ve emperyalist politikalarını meşrulaştırmak için kullanmışlardır. Türkiye'de Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin haksız kararına maruz kalarak Musul'u kaybetmiştir. Musul sorununun çözümünden sonra İngiltere Türkiye'ye Milletler Cemiyeti'ne üye olması için baskı yapmıştır. Amacı Türkiye'nin revizyonist ülkeler tarafına gitmesini önlemektir. Türkiye 1929'da Rusya ile imzaladığı protokol gereği Milletler Cemiyeti'ne girmek için SSCB'nin rızası gerekmekteydi, bunu bahane ederek girmemekteydi. Lozan'dan arta kalan sorunları halleden Türkiye artık uluslararası politikada boy gösterebilirdi ayrıca Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan ancak Musul gibi dışarıda kalan Hatay konusunu gündeme getirmeye başlamıştı. Başbakan İnönü 1932'de Moskova'ya bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyarette Moskova'ya M.C. girmek için Moskova'nın onayını istemiş ve Moskova'da onay vermiştir. 1929 Protokolü gereği her iki ülkede uluslararası bir örgüte üyelik için birbirleriyle istişare etme ve onay alma konusunda bağıtlanmışlardır. Mustafa Kemal, Türkiye'nin M.C.'ye üyelik için başvurmayacağını ancak teklif edilirse kabul edileceğini söylemiş ve M.C.'ye Türkiye'ye üyelik teklif etmiş ve Türkiye bu teklifi kabul etmiştir. 43 üyenin oybirliği ile Türkiye 18 Temmuz 1932'de M.C'ye üye olmuştur. Hatay olayının görüldüğü bu dönemde 1937'de Türkiye Milletler Cemiyeti'nin meclis başkanlığını yapmaktaydı. Musul olayından ders alınarak gerekli tedbirler alınmıştır.

Mustafa Kemal'in çok önem verdiği ve ölümünden önce gerçekleştirmek için çok uğraştığı sorunlardan biri de Hatay sorunudur. Hatay veya İskenderun sancağı veya sadece Sancak adıyla bilinen bölge 1516 yılında Yavuz sultan Selim tarafından Mısır seferi esnasında Türk topraklarına katılmıştır. 1918'de Suriye ile birlikte Fransız mandasına girmek zorunda kalmıştır. Nüfusun büyük bir kısmı Türk olduğundan Sancak Kurtuluş Savaşı'nda Musul gibi Misak-ı Milli sınırlarına dahil edilmiştir. Ancak Suriye Fransız himayesine verilmiş ve Sancak'ta Suriye'ye bağlanmıştır. Türkiye içinde bulunduğu şartlarda ne Musul ne de Hatay için değişiklik yaptırabilecek durumda değildi. Musul'u kaybettikten sonra Sancak konusunda daha dikkatli davranmıştır.

Almanya Ren bölgesini silahlandırmaya başlamış, İtalya'da Habeşistan'ı işgal etmiştir. Fransa 9 Eylül 1936'da Suriye'de manda idaresine son vermiştir. Türkiye Sancak bölgesinin Suriye'de kalmaması için çaba sarf etmiş ama Fransa'yı ikna edememiştir. Türkiye, Sancak'ta yaşayan Türklerin self-determinasyonu için 14 Aralık 1936'da M.C.'ye başvuru yapmıştır. M.C. İsveçli Sonder başkanlığında bir komisyon kurmuş ve hazırlanan raporda Sancak Suriye'ye bağlı ama özerk bir statüye sahip olacaktı. Türkiye'nin istediği gibi bir sonucun çıkmasının nedeni İngiliz dışişleri bakanı Antony Eden'in Fransızlar üzerine baskı yapması etkili olmuştur. Zira Hatay Türklere verilmezse Türkiye Almanya tarafına geçer ve ciddi bir hata olur düşüncesiyle Fransa, Sancak'ın önce özerkliğine sonra da bölgede 24 ağustos 1938'de parlamento seçimlerine izin vermiştir. Seçimlerde Türk kökenli milletvekilleri çoğunluğu sağlamıştır. Meclis Sancak ismi yerine Hatay'ı kabul etmiş ve Hatay Meclisi 29 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Fransız askerleri bölgeyi terk etmiş ve TBMM'de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını onaylayarak Türkiye'nin yeni vilayeti olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk Hatay'ın anavatana katılması için çalışmaları yapmış ancak katıldığını görmeye ömrü yetmemiştir.

Atatürk'ün Dış Politika Felsefesi ve İlkeleri

Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir paşasıydı. İmparatorluğun dış politikasını ve askeri yönetimini çok iyi biliyordu. İmparatorluğun en zor ve en güçsüz döneminde görev yaptığı için az imkanla nasıl savaşılır ve güçsüz bir imparatorluk nasıl ayakta tutulur bunları yaşayarak görmüştür. Zor durumda batılı emperyalistlerin acımasızlığını, Müslüman halkların nankörlüğünü görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu batarken herkes bir parça kopartma peşindeydi. Askeri ve sivil bürokratın acizliğini ve kifayetsizliğini görmüştü. Kurtuluş Savaşı'nı yaparken içteki engellemelerin dıştakiler kadar güçlü olduğunu özellikle batılılarla işbirliği yapan Araplar ve Kürtler gibi Müslüman halkların düşmanlıklarını görmüştür. İngiliz kontrolündeki İslamcıların, cemaat ve tarikatların emperyalistlerle işbirliğini görmüştür. Yeni kurulan cumhuriyet yoksul ve güçsüz olmasına rağmen hep büyük bir devlet olarak davranmış ve onurlu bir dış politika uygulamıştır.

Atatürk felsefesinin temeli batılılaşma ve modernleşmedir. Dolayısıyla batıcı bir dış politika takip etmiştir. Batının peşinden giden değil batı sistemi, batı demokrasisi, batının hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi değerlerine sahip olma arzusudur. Fransız yazar Maurice Pernot'a 29 Ekim 1923'te verdiği mülakatta bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır ; "Türkler hep garba doğru gitmiştir. Avrupa Türkiye'sini daha doğrusu garba teveccüh etmiş bir

Türkiye istiyoruz. Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asri binaenaleyh garbi bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edipte garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?" diyerek batılı değerlere olan ilgisini belirtmiştir. Barışçıl bir dış politika taraftarıydı, bunun en iyi örneği "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesidir. Hayatının önemli bir kısmını savaşarak geçiren Atatürk, savaşın ne anlama geldiğini bildiğinden "Savaş zaruri değilse bir cinayettir." sözünü sarf etmiştir. Hayat boyu savaş tecrübesini barış için kullanmıştır. Atatürk 17 Mart 1937'de Romanya dışişleri bakanı Antonescu ile görüşmesinde ona "İnsan mensup olduğu milletin varlığına ve saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hadim olmaya elinden geldiği kadar çalışmalıdır... Beşeriyetin hepsini bir vücut ve her milleti bunun bir uzvu addetmek icap eder, bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün aza müteessir olur." diyerek uluslar arasındaki iyi niyetli ve dayanışmanın önemine değinmiştir. Atatürk'ün dış politika felsefesinin temel taşlarından birisi de güvenilir olmaktır. İşin başında Kurtuluş Savaşı esnasında bile Misak-ı Milli sınırlarının dışına çıkmayacağını göstermiş ve daha sonraki yıllarda da yayılmacı ve maceracı tavır ve bağlantılara girmeyerek güvenilir bir ülke ve lider olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Gerçekçi ve kararlı bir dış politikası vardır. Diyaloga sürekli açıktır. Kendi gücüne dayalı bir dış politikası vardır. Gücünü iyi ölçer ve hayalperest değildir. Gücünü artırmak için ittifaklar kurmaktan kaçınmamıştır. Balkan Antantı ve Sadaabat Paktı bunun iki örneğidir. Zamanı ve olayları iyi okumakta ve geleceği iyi tahmin etmektedir. 27-29 Kasım 1932'de Amerikan generali Mac Arthur'a Ankara Görüşmesi'nde İkinci Dünya Savaşı'nın 1940-1946 yılları arasında çıkacağını, İtalya'nın yenileceğini, Almanya'nın ABD'nin yardımı ile yenileceğini ve savaş sonunda Sovyetlerin karlı çıkacağını söylemiştir. Bu söyleşide yaptığı tahmin geleceği ne kadar isabetli okuduğunun ispatıdır. Strateji, taktik ve öngörüleri fevkaladedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni ve Hatay'ın anavatana katılmasını mükemmel bir şekilde başarmıştır. Dolayısıyla kararlı ve gerektiğinde riski göze alabilmektedir. Örneğin, "Mevzubahis olan vatansa gerisi teferruattır"; Ve "Egemenlik benim karakterimdir", diyerek ülke ve bağımsızlığı için ne kadar kararlı olduğu görülmektedir. Mazlum milletlerle hep ilgilenmiş ve onlara çok iyi bir örnek olmuştur.

Atatürk milli devletten taviz vermeden ve ulus devlet olarak kalmak için içte ve dışta hep kararlı davranmıştır. Türkiye'nin Türk olma karakterine özen göstermiş ve Türklük vurgusunu hep kullanmıştır. İktidarı döneminde Sovyet-İngiliz dengesini iyi korumuştur. Lozan ve bağımsızlıktan taviz vermemiştir. Hep barıştan yana tavır almış ve maceradan kaçınmıştır. Zira yaşadığı dönem barışı bozmaya ve maceraya çok uygundu ama bu

yollara hiç tevessül etmemiştir. Döneminde Türkiye'yi uluslararası alanda ve milletler ailesi içinde itibarlı bir konuma getirmiştir. Bu nitelik sadece Türkiye'de değil bütün dünyada sürekli tartışılıp hep gündemde kalmasına neden olmuştur.

İSMET İNÖNÜ'NÜN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

İsmet İnönü üç kez iktidar dönemi yaşamıştır. Birincisi Atatürk'ün başbakanı olarak (1923-1937), ikincisi Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı olarak (1938-1950) ve üçüncüsü 1960 askeri darbesinden sonra Ekim 1961'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti yerine kurulan Adalet Partisi'yle birlikte koalisyon hükümetinin başbakanı olarak (1960-1965) bulunduğu dönemdir. İnönü, Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra 11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Atatürk döneminde belirleyici konumunda olmasa da Atatürk'ün mücadele arkadaşı ve başbakan sıfatıyla dış politikada etkin ve olayların içinde olmuştur. Bu durumda Atatürk'ün vefatından sonra dış politika konularında önemli bir tecrübeye sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının yakın şahidi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun önemli bir askeri, diplomatı ve yöneticisi olmuştur. Bir devlet ve millet inşasının içinde bulunmuştur. Emperyalist ülkelerle hem Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri olarak hem de Kurtuluş Savaşı esnasında bir asker olarak savaşmış ve savaş sonrasında diplomat olarak onlarla müzakere etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da onlarla önce başbakan daha sonra da cumhurbaşkanı olarak resmi görüşmeler yapmıştır. Dolayısıyla uluslararası ilişkileri ve aktörlerini çok iyi tanıyan birisidir. İnönü, cumhurbaşkanı olduğunda İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması mukadderdi. Sadece başlama tarihi belli değildi. İnönü cumhurbaşkanı olduğunda acil iki konu vardı, birisi Hatay'ın Türkiye'ye katılması, ikincisi muhtemel İkinci Dünya Savaşı için politika belirleyip hazırlık yapmaktı. Hatay'ın, Atatürk döneminde Türkiye'ye katılması için gerekli uluslararası politik ve diplomatik altyapısı sağlanmıştı. Ancak hiçbir şeyin garantisi yoktu. Bu nedenle çok dikkatli olmak gerekiyordu. İnönü gibi tarihi bir şahsiyetin ve olayları takip eden ve çok iyi bilen tecrübeli birisinin hiçbir tereddüt ve kargaşaya meydan vermeden zamanın genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi

* Em. Büyükelçi, Emin Gündüz, Nüzhet Kandemir ve Prof. Dr. Haydar Çakmak

Çakmak'ın da desteğini alarak cumhurbaşkanı olması içte ve dışta muhtemel bir kargaşayı önlemiştir. Hatay özerk bir yapıya kavuşmuş ve Anayasası 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Meclisinde kabul edilmiştir.24 Ağustos 1938'de parlamento seçimleri yapılmıştır. Yeni Sancak Parlamentosu ismini Hatay olarak değiştirmiştir. Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nı iyi kullanan İnönü Suriye'yi hakimiyeti altında tutan Fransa'nın askeri işbirliği önerisini Hatay'ın Türkiye'ye katılması koşuluyla "evet" demesi ve İngiltere'nin Fransa'ya Türkiye lehinde baskı yapması Fransa'yı ikna etmiştir. Bunun üzerine 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararı almıştır. İnönü ilk önemli başarısını böylece elde etmiş oldu.

İnönü döneminin en önemli sorunlarından biri de İkinci Dünya Savaşı'dır. Türkiye'nin bu dönem, içinde bulunduğu politik, ekonomik ve askeri durum bir dünya savaşına katılmasına imkan vermemektedir. Ancak iki cepheye bölünen Avrupa'da savaşa girmek ve girmemekte beraberinde ciddi riskler getirmekteydi. İnönü'nün stratejisi şöyleydi; 1.Savaşa girmemek, 2.İngilizler tarafında gözükmek, 3.Almanya'ya karşı tavır almamak ve ticaret yapmak, 4.Savaş bittikten sonrada muhtemel saldırıları bertaraf edip zararsız kapatmak özellikle Sovyet isteklerini engellemektir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı fiilen başlamış oldu. Türkiye hemen Almanya'ya bir nota vererek savaşta tarafsız kalacağını bildirmiştir. Ancak Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'yla Üçlü İttifak Anlaşması yapmıştır. Yukarıda da izah edildiği gibi İnönü savaş dışı kalmayı başarmıştır.4-11 Şubat 1945'te savaşın galiplerinin gerçekleştirdikleri Yalta Konferansı'nda 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya 'ya savaş ilan eden ülkeler kurulacak Birleşmiş Milletler' e kurucu üye olarak katılabileceklerdi. Türkiye, galip ülkelerin teşebbüsünde kurulacak yeni örgüte birlikte katılmak için 23 Şubat'ta Almanya'ya savaş ilan etmiştir. İnönü'nün korktuğu başına gelmiş ve savaş sonrası Sovyetler Birliği 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı sonlandırdığını, 7 Haziran 1945'te Kars ve Ardahan'ı istediğini ve Boğazlarda bir askeri üs talep ettiklerini Ankara'ya bildirmiştir. İnönü, Sovyet Rus isteklerini reddetmiştir. İngiltere ve ABD'ye, Rusların yayılmacı politikalarının sadece Türkiye ile sınırlı kalmayacağını bunun bir başlangıç olacağı dolayısıyla Türkiye'ye destek vermek muhtemel sorunları da önleyeceğini belirtmiştir. ABD ve İngiltere, Rusların iyi niyetli olmadığını görerek Türkiye'ye destek vermişler ve Ruslar da isteklerinde geri adım atmışlardır. Rusların bu tarihi hatası, Türkiye'yi iyice Batı'ya itmiştir. Ruslar hatalarını anlamış ve ilerleyen yıllarda Türkiye'yi tekrar kazanmak için çaba harcamışlardır.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra generaller Ekim 1961'de genel seçimlere izin vermişlerdir. İnönü, seçimlerden sonra Adalet Partisi'yle ko-

alisyon kurmuştur. 1961-1965 yıları arasında tekrar başbakanlık yapmıştır. Başbakan yardımcılığını da Süleyman Demirel yapmıştır. Bu zaman zarfında Önemli iki olay yaşanmıştır. Birincisi 25 Mart 1959'da Roma Anlaşması'yla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Menderes Hükümeti 31 Temmuz 1959'da üyelik başvurusu yapmış ancak 1960 Askeri Darbesi'yle atıl kalmıştır.1961 seçimlerinden sonra AET tekrar Türkiye'nin gündemine gelmiştir. Başbakan İnönü aynen Atatürk'ün yaptığı gibi Kurtuluş Savaşı sonunda nasıl ki Batılı ülkelerle yakın ilişkiler içine girmişse İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da gerek Celal Bayar-Menderes ikilisi gerekse İnönü, Batı Avrupa ile ilişkilerini yakın tutmak için sıkı bir pazarlıktan sonra 12 Eylül 1963'te AET ile Ankara Anlaşması'nı gerçekleştirmiştir. Ankara Anlaşması, Türkiye-AB arasında en çok Türkiye'nin lehine olan sağlam ve kapsamlı bir anlaşma olmuştur. Bu anlaşma 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiş ve halen yürürlüktedir. Zira anlaşma tam üyeliği hedeflemekte ve sona ermesi için Türkiye'nin tam üye olması gerekir.

İnönü'nün başbakan olarak yaşadığı son dış politika sorunu Kıbrıs olayları ve ABD Başkanı Johnson 'un konuyla ilgili mektubudur. Kıbrıs cumhurbaşkanı Makarios 30 Kasım 1963'te Kıbrıs Anayasası'nın değiştirilmesini istemiş ve Türkiye'ye teklif etmiştir. Türkiye, Zürih ve Londra Anlaşmaları'nda garantör ülke konumlarını dikkate alarak Anayasa değişikliğini reddetmiştir. Bunun üzerine Makarios, Aralık 1963'ten itibaren Türkler üzerine şiddet uygulamaya başlamıştır. EOKA adlı bir örgüt kurdurularak terör hareketlerine başlamışlardır. Türkiye bu terörün durdurulması için Yunanistan ve Batılı ülkeler nezdinde girişimler yapmış ancak sonuç alamayınca Kıbrıs'a askeri müdahale yapacağını başta ABD olmak üzere Batılılara duyurmuştur. ABD Başkanı Johnson müttefiki Türkiye'ye, 1952 yılından beri NATO üyesi olan ve Batı Bloğu içinde bulunan müttefikine Kıbrıs'a müdahalesini önlemek için dostça olmayan içeriğe sahip bir mektup göndermiştir. 5 Haziran 1964 tarihli bu mektupta Johnson şu hususların altını çizmektedir: 1.Türkiye uluslararası politikada alacağı önemli kararlarda ABD Hükümetine danışmak zorundadır. 2.Türkiye, Kıbrıs'a müdahale için tüm şartları yerine getirmemiştir. 3.Bu müdahale SSCB'yi harekete geçirebilir bu durumda ABD ve NATO Türkiye'yi savunmayabilir. 4.1947'de imzalanan ABD-Türkiye Anlaşması'yla verilen silahlar savunma amaçlıdır. Saldırıda Kıbrıs'a karşı kullanılamaz.

Bu şartlardan sonra Başkan Johnson konuyu görüşmek üzere Başbakan İnönü'yü Washington'a davet etmektedir. İnönü, 21 Haziran 1964'de ABD'yi ziyaret etmiş ve Kıbrıs'a askeri müdahaleden vazgeçmiştir. Bu ziyaretten sonra konuyla ilgili daha sonra çok ünlenen "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye'de bu dünyada yerini alır" bu veciz cümleyi sarf etmiştir. Johnson mektubun-

dan sonra Türkiye'de Amerikan karşıtlığı başlamıştır. Özellikle de SSCB bu mektubu Türk kamuoyunda kullanarak Amerikan karşıtlığını körüklemiştir. Bu olay İnönü'nün yaşadığı son önemli dış olay olmuştur.

Dış politikanın, genel hatları ile bir tanımlamasını şöyle yapmak olasıdır:"bir ülkenin, çevresinde ve bölgesindeki ülkeler ile olduğu kadar, bulunduğu kıta genelinde ve kıtalararası bağlamdaki ilişkilerin yönlendirilmesinde, mevcut dış etkenlerin sağlıklı bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, akıl ve sağduyudan taviz vermeksizin, zaman ve zemine uygun çerçevede belirlenecek olan hedeflere ulaşma stratejisidir."

Diplomasinin tanımlaması ise: "Dış politika hedeflerine varma yolunda, elde mevcut olanakları, ülkenin güvenliği ve ulusal çıkarları en üst düzeyde gözetilerek kullanma sanatıdır." şeklinde yapılabilir.

Yukarıdaki tanımlamalar ışığında değerlendirirsek, Atatürk ve İnönü Devrindeki Türk Diplomasisinin, daha cumhuriyetin kuruluşu aşamasında, mevcut tüm olumsuz koşullara ve engellemelere rağmen, Lozan'da, olanakları en iyi şekilde değerlendirme ve yerli yerinde kullanma sanatının mükemmel bir örneğini verdiğini görürüz.

Amerikalı siyaset bilimcisi Roderic Davidson, o dönemle ilgili olarak, "Mudanya'dan Lozan'a Türk diplomasisi" başlıklı bir yazısında, şunları söylemektedir:

"Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup ulusları içinde sadece Türkiye, bu savaşın sonuçlarını birkaç yıl içinde telafi etmeyi ve müttefik kuvvetlerle yeni bir barış anlaşmasını, eşitler arası şartlarda müzakere etmeyi başarmıştır. Türkiye, bu dönemde, ne müttefiklerin zaferinden yararlanan Çekoslovakya'nın konumundaydı, ne de sonunda daha da güçlenmesi beklenen, Almanya ve Rusya gibi, potansiyel büyük bir güçtü.

"Türkiye'nin uluslararası alanda giderek daha da güçlü bir konuma ulaşma mücadelesinin bir benzeri bulunmuyordu.

"Mustafa Kemal Atatürk – İnönü ikilisinin diplomasisi, savaş sonrasının ortaya çıkardığı bütün imkanlardan yararlandı.

"Mustafa Kemal ve arkadaşları, İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki farklılıkların yanı sıra, büyük güçlerle Sovyet Rusya arasındaki çıkar çatışmalarını da dikkate aldı. Türklerin tutumları bu farlılıkların daha da derinleşmesine yol açıyordu. Mustafa Kemal ve İnönü, bir yandan Rusya ile diğer yandan Batı ile ayrı ayrı müzakereye girerken, aynı zamanda her iki tarafla da müzakerelerde bulundular. Bir tarafla yaptıkları müzakerelerden elde ettiklerini diğer tarafa karşı koz olarak kullandılar. Bu durum, Mustafa Kemal'in bir büyük gücü diğerine karşı oynayan 19.yüzyıl Osmanlı denge diplomasisinin çok yetenekli bir öğrencisi olduğuna dair yanlış izlenimlere de yol açtı. Ne var ki, arada önemli bir fark bulunuyordu. Yeni diplomasi ulusaldı ve sı-

nırlandırılmış, ancak iyi tanımlanmış hedefler doğrultusunda her türlü aracı kullanma üzerine bina edilmişti."

Üç yılı aşkın Kurtuluş Savaşı'nın Türk ordularının zaferi ile sonuçlanması ardından, bir mütareke yapmaktan başka çareleri kalmayan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın heyetleri, İsmet Paşa başkanlığı Türk heyeti ile 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da bir araya gelmiş ve bir hafta süren ve çok çetin geçen müzakerelerin sonunda, 11 Ekim 1922'de, resmi belgelerdeki adıyla, "Mudanya Askeri Sözleşmesi" imzalandı ve böylece Türk-Yunan Savaşı da durdurulmuş oldu.

İlkesel olarak, mütarekenin Türk tarafının talepleri doğrultusunda imzalanmış olmasının, İngiltere Hükümeti açısından yarattığı kayıpların başında, Başbakan Lloyd George'un istifa etmek zorunda kalması gelir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Yakın Doğu uzantısındaki savaş halini ve Türk-Yunan Savaşı'nı sona erdiren ve böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun önündeki tüm engelleri kaldıran Lozan Anlaşması, sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde, masanın öbür tarafında oturan devletlerin, Kurtuluş Savaşımız sonucu uğradıkları beklenmedik yenilginin ve ülkemize yönelik emellerini gerçekleştirememiş olmanın yarattığı düş kırıklığının da katkısı ile gösterdikleri güçlü direnç ve sergiledikleri olumsuz tutum karşısında, oldukça sınırlı bir kadro ile çok güç koşullarda büyük mücadele veren Türk müzakere heyetinin başkanı İsmet İnönü'nün, geceli gündüzlü ve aylarca süren karşı direnci, isabetli taktikleri ve dirayeti sayesinde imzalanan Anlaşmanın, o dönemin koşullarında değerlendirildiğinde, Türk tarafının beklentilerini, olanakların elverdiği ölçüde karşılayan bir uzlaşı belgesi oluşturduğu görülecektir.

İsmet İnönü, Lozan'daki müzakereler ile ilgili bir öyküsünde, Rus delegesi Çiçeron ile bir söyleşisine atfen, bakınız ne diyor:

"Lozan'da Boğazlar meselesi konuşuluyor. Çiçeron habire beni sıkıştırıyor. Adama teminat vermeye çalışıyorum, bir türlü söz geçiremiyorum. Dedim ki, 'Bana bak, ben cepheden geliyorum. Bizim askerler daha ayakta. Ben buradan dönerim, askerlerin başına geçer, Boğazlar meselesi yüzünden harbe yeniden başlarım. Ama sen benimle harp edebilecek misin? Şimdi, benimle beraber içeri girince, sen harp edebileceğini söylesen bile, senin taleplerini reddedeceğim.'

"Çiçeron, 'Canım ben burada nasıl böyle şeyler söylerim? Merkeze sokarak onların muvafakatini(olurunu) almam lazım dedi. Öyleyse, dedim, üzerime varma, sen bu işin sonunu göze alamıyorsun. Musul işinde, 'İleri gitmeyin, harp çıkarsa biz yokuz.'demiştiniz.

Bunda, bu noktaya kadar gelemeyeceksiniz. Biz sizinle dost bir devletiz. Kıyılar bize ait olduktan sonra mesele yok. İçinden gemi geçireceklermiş; bırakmayız onları, endişe etmeyin.Çiçeron razı oldu."

"Milli mücadele savaş sanatının en güzel örneklerini sergileyen İsmet İnönü, bu kez savaş sonrasında, önce Mudanya'da ardından Lozan'da cereyan eden çetin siyasi müzakerelerde diplomasi sanatının da başarılı örneklerini vererek, üstün liderlik ve yöneticilik kabiliyetini kanıtlamış, yakın arkadaşı Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsına olan güvenini perçinlemiş, böylece, devlet yönetiminde siyasi yetki ve sorumluluklarının daha da artırılmasına, belki farkında bile olmadan, zemin hazırlamıştır. Sanki bu saptamanın ispatlamak istercesine, Lozan'ın ardından, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, cumhurbaşkanlığına seçilen Mustafa Kemal tarafından kurulan ilk cumhuriyet hükümetinin başkanlığına getirilmiştir.

Milli mücadele yıllarından başlayarak, Atatürk'ün ebediyete intikaline kadar geçen dönemi kapsayan 1919-1939 yılları arasında cereyan eden siyasi gelişmeleri değerlendirildiğinde, bu dönemde, lider ağırlıklı bir dış politika izlendiğini, genel ilkeleri ve esas hatları, son bir yıl hariç, Atatürk'ün liderliğinde, İnönü hükümeti tarafından belirlenen, geçmişin duygusallıklarından tamamen arındırılmış, dengeli, hesaplı, gerçekçi, içte ve dışta güven veren, tutarlı bir dış politikanın tüm ciddiyeti ile uygulandığını görmekteyiz.

Misak-ı Milli ile belirlenen sınırlar içinde kalmak; iyi komşuluk, ahde vefa, iç işlerine karışmamak ve Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözleriyle simgelenen, tüm ülkelerle dostça ilişkiler kurmak gibi temel ilkelere dayandırılan bu politika sayesinde Türkiye güvenilir ve dostluğu aranan bir ülke olarak dünya siyasetinde kendini kanıtlamıştır.

Milli Mücadele yıllarından başlayarak sürdürülen ve ülkenin jeostratejik konumunu mükemmel bir taktikle değerlendirmek suretiyle yürüttüğü dengeleme politikası sayesinde Türkiye, 1923-1930 yılları arasında, dış dünyadaki göreceli sakin ortamdan da yararlanmış ve hükümetin çabaları büyük ölçüde ülke içine yönlendirilmiştir.

Atatürk'ün baştan beri ideali olan, ülkeyi muasır medeniyet düzeyine ulaştırma doğrultusunda cesaretli adımların atıldığı bu dönemde, ülke içinde dirlik ve güvenliğin sağlanması, ülkenin yeniden imarı, ekonominin canlandırılması, reformların hayata geçirilmesi faaliyetlerine hız verilmiş, diğer taraftan komşu ülkelerle çeşitli dostluk ve işbirliği anlaşmaları yapılarak ilişkilerin perçinlenmesi ve özellikle kuzeydoğu, doğu ve güneydoğudaki sınırlarımızın güvence altına alınması cihetine girilmiştir. Bu dönemde Lozan'dan kalan pürüzlerin de giderilmesi doğrultusunda çalışmalar sürdürülmüştür.

Musul konusunda ise, gösterilen tüm çabalara, sürdürülen çetin müzakerelere ve yoğun girişimlere rağmen, İngiltere'nin oyalama taktiği ile konuyu ikili plandan Milletler Cemiyeti aşamasına getirmesi önlenememiş ve Musul'un Misak-ı Milli hudutları içine alınması sağlanamamıştır. Milletler Cemiyeti'nin Irak lehine alınan bu kararının ardından, Irak'ın mandası altında

bulunduran İngiltere ile yeniden başlatılan müzakereler ve sıkı pazarlıklar sonucunda, o bölgedeki sınırlarımızı güvence altına alan ve tarafımıza bir ölçüde tazminat ödenmesini öngören anlaşma 1926 yılında imzalanmıştır. Böylelikle, İngiltere ve Türkiye arasında sıcak bir çatışma nedeni olma potansiyeli taşıyan Musul konusu kapanmıştır.

1930'lara gelindiğinde, bir taraftan tüm dünya 1929 Ekonomik Bunalımı'nı atlatmaya çalışırken, diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan "Verailles Düzeni" üzerinden henüz on yıl bile geçmeden, İngiltere-Fransa ikilisi ile Almanya-İtalya, ikilisi arasındaki çatlakların giderek büyümesi sonucu, kamplaşmanın hız kazandığı bir dönem başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan bu dönemde, İsmet İnönü hükümetinin, aynı dengeleme politikasına devamla, İngiltere-Fransa ağırlıklı ilişkilerini bir yandan Almanya, diğer yandan Sovyetler Birliği ile dengelemeye çalıştığı görülür.

Türkiye, daha önceki yıllarda Musul konusunda, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehine karar almış olmasının yarattığı düş kırıklığının henüz tazeliğini koruduğu bir sırada, 23 Temmuz 1932'de, bu örgüte üye olmaya pek sıcak bakmıyordu. Kaldı ki, Sovyetler Birliği ile o tarihte mevcut olan iyi komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkileme olasılığı da hesaba katılmakta idi. Nitekim, Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra, 1934-1937 yıllarında, Balkan ve Sadabat Paktlarını oluşturmak suretiyle, ülke sınırlarının güvenliğini perçinleme çabalarının sürdürüldüğü görülmektedir.

1933 yılında, Almanya'da Adolf Hitler'in iktidara gelişinin ve İtalya'daki Faşist Mussolini rejiminin tehditlerini artırmasının ardından, kamplaşmanın giderek tırmanma eğilimi göstermesi karşısında, büyük önem taşıyan jeostratejik konumu itibariyle Türkiye'ye, Almanya'ya ve Sovyetler Birliği'ne karşı kendi tarafına çekmek isteyen İngiltere'nin bu doğrultuda yeni ekonomik destek atılımları ve ittifak arayışları içine girdiği görülmektedir.

Tehlike sinyalleri veren bu çapraşık siyasi ortamda, hükümet bu ittifaka sıcak bakmakla beraber, sürdüre geldiği denge politikası çerçevesinde, bir taraftan Almanya ile, özellikle ekonomik açıdan gereksinim duyduğu ilişkilere, diğer taraftan Sovyetlerle olan 17 Aralık 1925 tarihli dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın hükümlerine karlı gelmemek için büyük çaba harcamış, hatta Sovyetlerin de bu ittifaka dahil edilmesini sağlamak yönünde yoğun girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin ve aralıksız görüşmelerin ardından, 19 Ekim 1939 tarihinde, Ankara'da, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında karşılıkla yardım anlaşması imzalanmıştır.

Türk tarafının, ülkenin olası bir savaşın kalabilmesine olanak sağlayacak hükümlerin de anlaşmada yer almasını, uyguladığı ince taktiklerle sağlamayı başardığı görülmektedir. Üçlü İttifak olarak bilinen bu anlaşma, savaş sü-

resince, değişik yorumlar çerçevesinde, yine de sık sık gündeme gelecek ve Türkiye üzerinde ağır bir baskı unsuru oluşturmaya devam edecektir.

Lozan'dan kalan iki büyük pürüzün de bu dönemde mutlu birer çözüme kavuşturulması İnönü hükümetini büyük ölçüde rahatlatmıştır: Lozan sonrasında, yıllar süren yoğun çaba ve girişimler sonucunda, 1936 Montreux Sözleşmesi ile Türkiye Boğazlar üzerindeki hükümranlığını perçinlemiş, bu ilaveten, Hatay'ın da 1938'de bağımsızlığına kavuşması ve 1939'da Türkiye'ye katılması sağlamıştır. Böylece, ulu önder Atatürk'ün büyük arzusu gerçekleştirilmiştir.

Tüm Avrupa'nın savaş beklentisi ile çalkalandığı bir sırada, 10 Kasım 1938 tarihinde, Atatürk'ün ebediyete intikali dış çevrelerde geniş bir yankı bulmuş, ancak hemen ardından, Atatürk'ün 15 yıllık cumhurbaşkanlığı sırasında yaklaşık 14 yıl süre ile onun başbakanlığını yapmış bulunan ve milli mücadele yıllarında onun en yakın silah arkadaşı olan İsmet İnönü'nün devlet başkanlığına seçilmesi dış dünyaya rahat bir nefes aldırtmıştır.

İsmet İnönü'nün, İkinci Dünya Savaşı arifesinde, aşırı çalkantılı ve kritik bir uluslararası ortamda başlayan ve 14 Mayıs 1950 tarihine kadar süren cumhurbaşkanlığı döneminde, Türk dış politikasında, ilke itibariyle, bir değişme görülmemiştir. Hatta, bu dönemde, İsmet İnönü'nün geçmiş 14 yıl boyunca hükümetin başında kazandığı büyük deneyimin de katkısı ile, dış ilişkiler, her aşama, ağırlıklı olarak liderle bürokrasinin uyumunu ortaya koyan ağırlıklı olarak liderle bürokrasinin uyumunu ortaya koyan ağırlıklı tarzda sürdürülmüştür denebilir.

Kurtuluş Savaşı'nın neden olduğu derin yaraların acısını hiçbir zaman hatırdan çıkarmayan İsmet İnönü, savaşı izleyen son 15 yılda, ülkede hayatın normale dönüşmesi için, en elverişsiz koşullar altında harcanan bunca çabanın ve meşakkatli, acı veren gayretlerle edinilen kazanımların tümünün, ülkenin yeni bir savaşın içine sürüklenmesi halinde, kısa sürede heba olacağını; sadece Türkiye'nin kaderinden birinci derecede sorumlu devlet adamı sıfatı ile, yıllarca savaşmış bir büyük komutan olarak da, herkesten iyi biliyordu. Diğer taraftan, aradan geçen süre içinde, öncelik barış ortamından yararlanılarak ülkenin imarına, ekonominin canlandırılmasına, iç huzur ve güvenliğin sağlanmasına verilmiş, bunun neticesinde savunma gereksinimleri ikinci plana düşmüştü. Bu nedenle ordu, gerekli silah, araç ve gereçler açısından, böyle bir savaş için yeterince hazırlıklı değildi. İşte, Üçlü İttifak Anlaşması böyle bir ortamda imzalanmış, ancak Türk tarafınca anlaşma eklerine koydurulan iki ilave madde ile 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'na tarafların uyması, ayrıca Türkiye'nin bir savaşa katılma durumunda kalması halinde, önceden, müttefikler tarafından askeri güç, araç ve gereçle yeterince desteklenmesi koşulu getirilmişti. Görünürde müt-

tefiklerin dikkatini pek fazla çekmeyen bu iki hükmü, Türkiye, önce müttefiklerine karşı, daha sonra, Almanya'nın Rusya'ya saldırmasının ardından savaşta aktif rol alan Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı kullanmış; Üçlü İttifak Anlaşması'nın diğer hükümlerini de Almanya ve Sovyetler Birliğine karşı, duruma göre değişen, ince ayarlı taktiklerle kullanmayı başarmıştır. Neticede, Türkiye, savaşa taraf olan devletlerden sürekli gelen hatta zaman zaman tehdit ve şantaj boyutlarına varan ağır baskılara göğüs germe becerisi göstermiş, böylelikle İkinci Dünya Savaşı'nın son anlarına kadar savaşın dışında kalabilmeyi başarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın en fazla yoğunlaştığı dönemde, Churchill başkanlığındaki İngiliz heyeti ile İsmet İnönü başkanlığında, dönemin Başbakanı Rüştü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın yer aldıkları Türk heyeti arasında 1943 yılında yapılan ve Adana Konferansı olarak tarihteki yerini alan görüşmelerde, İsmet İnönü'nün, bilinen aynı gerekçeleri, mükemmel bir ikna kabiliyeti ve taktik çerçevesinde kullanarak, İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük siyaset ustası olarak ünlenmiş olan Churchill'e görüşlerini kabul ettirmesi, İnönü diplomasisinin sayısız örneklerinden sadece bir tanesidir.

Normandiya Çıkarması'nın ardından savaşın sonucunun belirlenmeye başladığı 1944 yılı ortalarında, Avrupa'nın savaş sonrası fotoğrafını büyük bir isabetle tahmin eden İsmet İnönü, savaş süresince gerçek yayılmacı emellerini hiç çekinmeden sergileyen Sovyetler Birliği'nden istikbalde gelebilecek tehlikeleri ve bunların olası sonuçlarını özellikle dikkate alarak, savaş boyunca azami özen gösterdiği savaş dışı kalma politikasının, bu kez Türkiye'yi yalnız bırakma ve savaş sonrasına ilişkin barış müzakerelerinde herhangi bir söz hakkına sahip olamama sonucunu doğurmasına büyük bir olasılıkla neden olabileceğini de hesaplayarak, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile istişare mekanizmalarına hız kazandırdı. Bu istişarelerin ardından, hükümet 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile 6 Ocak 1945 tarihinde de Japonya ile ilişkileri kesme kararı aldı. Churcill, Roosevelt ve Stalin arasında, Şubat 1945 tarihinde Yalta'da yapılan görüşmelerde, sadece 1 Mart 1945 tarihi itibariyle Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olan ülkelerin Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye sıfatı ile katılabilecekleri yolunda alınan kararın ardından da, 23 Şubat 1945 tarihinde, bu iki ülkeye savaş ilan etti.

Türkiye, her ne kadar savaş sonarsı düzenlemelerini gerçekleştiren 1947 Paris Anlaşması sırasında, İtalya'nın yenik düşmesine rağmen, Oniki Adalar ve diğer bazı sınır düzenlemeleri konusundaki beklentilerini elde edememişse de, Sovyetler Birliği'nin ülkenin hükümranlık hakkı ve milli güvenliği ile doğrudan bağlantılı Boğazlar rejiminde değişiklik yapılması yolundaki isteklerinin gerçekleşmesini önlemeyi başarmıştır. Diğer taraftan, Truman Doktri-

ni'nin uygulamasını izleyen yıllarda, Batı İttifakı içindeki yerini giderek perçinlemek suretiyle, olası Sovyet tehlikesini de savuşturmuştur.

Cumhuriyet'ten başlayarak İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar bağımsız bir politika izleyen Türkiye'nin bu yeni yaklaşımı, savaş sonrasında "Versailles Düzeninin" yerini Amerika Birleşik Devletleri ağırlıklı iki kutuplu yeni bir dünya düzeninin alacağı ileriki dönemde, önemini kanıtlayacaktır.

Sonuç olarak, büyük ve güçlü devletlerin birbiriyle kıyasıya çekiştikleri böylesine çalkantılı ve hassas bir dönemde, İsmet İnönü'nün adım adım yönlendirdiği ve ulusal çıkarlarını ön planda tutan son derece temkinli dengeleme politikası ile Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan ve Lozan'dan sonra bu kez İkinci Dünya Savaşı'nda da, mevcut ortamda başarılması adeta olanak dışı görünen bir diplomasi sınavının çok takdir edilecek mükemmel bir örneğini daha sergilemiştir.

İsmet İnönü'nün muhalefet yıllarında, savaş süresince çayı üzümle içirdiği suçlamasına, "ama çocuğunu babasız bırakmadım" şeklindeki cevabı, o dönemde izlenen politikanın isabetinin dört kelimeye sığdırılan veciz bir kanıtıdır.

MENDERES'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

1950 yılı, modern Türkiye'nin gelişiminin en önemli yıllarından biri olarak algılanmaktadır. 14 Mayıs 1950 de yapılan demokratik seçim ile tek partili sistem sona ermiş ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 27 yıl sonra ilk kez iktidarı kaybetmiştir. Yaşanan bu değişim anayasal açıdan büyük öneme sahip olmakla birlikte, Türkiye'nin sosyal ve siyasi yapısını beklendiği kadar derinden etkilememiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 14 Mayıs 1950'de yönetime gelen rejimi büyük ölçüde önceki rejimlere benzetmiştir. Bu yargının nedeni, Demokrat Parti (DP) liderlerinin *"CHP'lilerle aynı kumaştan"* yapılmış, aynı sosyal gruptan gelmiş ve benzer siyasi görüşe sahip oldukları gerçeğidir. Güç el değiştirmiş ancak değişim *"politikalardan çok kişilerin"* değişimi olmuştur.[1] Demokrat Parti iktidara gelişinden itibaren iktidarının son yıllarına kadar CHP ile dış politika konusunda aynı çizgide olmuş, DP'nin dış politika yaklaşımları CHP tarafından da desteklenmiştir. Her iki partinin de dış politikada ana hedefi NATO'ya girmek ve Sovyetler Birliğinin saldırgan tutumuna karşı tedbir almak olmuştur. Ayrıca her iki parti de ABD ve Batı Dünyası ile iyi ilişkiler kurmak ve yakınlaşmak konusunda birbiriyle yarışan yaklaşımlar sergilemiştir. Bunun en önemli sebebi, dönemin Türkiye'sinin iç ve dış koşullarıdır. İktidara gelişinin ertesinde TBMM'de Hükümet Programını açıklayan Başbakan Menderes dış politika hedefini şu şekilde anlatmıştır:

> *"..Birleşmiş Milletler idealine samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur."*[2]

---

* Doç. Dr. Timuçin Kodaman

[1] CHARLES, Noel, **Turkey Annual Rewiew for 1950**'den Aktaran YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, DP Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960), **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, **s. 4.**

[2] BULUT, Sedef, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 41, Mayıs 2008, s. 36.

Menderes liderliğindeki Demokrat Parti Hükümeti ABD, İngiltere ve Fransa gibi dönemin büyük güçlerinin desteğini arkasına alarak, yeni bir güç boşluğu olduğunu değerlendirdiği Ortadoğu (İngiltere'nin çekilmesi sonucunda) ve Balkanlarda (Yugoslavya'nın Kominform'dan atılması ve Batı yardımı almaya başlaması sonucunda) etkin, bölgesel bir güç olmayı hedeflemiştir. Ancak bu hedefin elde edilmesi için Atatürk dönemi Türk Dış Politikası çizgisinden sapılmış ve büyük devletlerle işbirliği yapılmıştır. Atatürk'ün dış politikasını dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras kendisiyle yapılan bir söyleşide şu şekilde özetlemiştir:

"...Dışişleri Bakanlığı yaptığım süre içerisinde, dışişleri konusunda yaptığımız işbirliğinde Atatürk yalnız İngiltere değil, hiçbir büyük devletle ittifakın taraflısı olmamıştır. Böyle ittifakların sakıncalarının faydalarından daha çok olduğu kanaati her ikimizde de vardı. Daha önce Milletler Cemiyeti, şimdi Birleşmiş Milletler hedefine varmayı kolaylaştıracağı cihetle her iki teşkilatça da makbul görülmüş olan bölge nizamını tercih ettik. Büyük bir zaruret bizi zorlamadıkça büyük Batı devletlerinden biriyle işbirliğini, dostça ilişkileri arzu etmekle, korumakla beraber başa baş ittifak etmeyi asla düşünmedik."[3]

Demokrat Parti dış politikası ile adeta Batı'nın çıkarlarıyla onun askeri ve coğrafi gerekleriyle tamamen örtüşmekte olduğu düşünülmüştür.[4] Tarihin her dönemini yaşanılan şartlar içerisinde değerlendirmek gerekir. Yukarda belirtildiği gibi Demokrat Parti'yi bu noktaya getiren sebepler yalnızca Dünya konjonktürü değil aynı zamanda iç nedenlerdir. Dönemin Türkiye'sinin yaşadığı ekonomik sıkıntıları, devam eden Sovyet tehdidine karşı Türk Silahlı Kuvvetlerinin durumu bilinmeden, verilecek hükümlerin taraflı olacağı kesin bir gerçektir.

Adnan Menderes döneminin dış politikasını inceleyeceğimiz bu çalışmada, birinci bölümde Adnan Menderes'in kısaca hayatı ve yetiştiği sosyal ortam, ikinci bölümde DP dönemi dış politika parametreleri, üçüncü bölümde Sovyet tehdidine karşı girilen bölgesel ve küresel ittifaklar ve dış politika uygulamaları incelenecektir.

[3] ARAS, T. Rüştü, Düşünenlerin Düşünceleri, **Milliyet**, 20 Mayıs 1971, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 200.
[4] LAÇİNER, Sedat, "The Democratic Foreign Policy Approach (1950-1960", **Usak Yearbook**, Sayı 4, 2011, s. 130.

1. Adnan Menderes'in Hayatı

Türk siyasal hayatının kuşkusuz en tartışmalı isimlerinden biri ve çok partili hayatın CHP sonrası ilk aktörü olan Demokrat Partinin Başbakanı olan Adnan Menderes kimilerince bir "demokrasi şehidi" ve etkisi hala sürmekte olan merkez sağ demokrasisi geleneğini yaratan gerçek bir öncü, kimilerince ise karşı-devrimi başlatan popülist bir politikacıdır. Her ne kadar bu farklı görüşler Adnan Menderes ve 27 Mayıs İhtilali konusunda asla uzlaşamasalar da, günümüzde artık herkesin kabul ettiği bir gerçek Menderes'in idam kararının çok yanlış olduğu yönündedir.

Ali Adnan Ertekin Menderes 1899 yılında zengin bir çiftçinin oğlu olarak Aydın'da dünyaya geldi. Menderes'in babası İzmirli bir katipzade ve toprak ağası olan İbrahim Ethem Bey, annesi Aydınlı önemli bir toprak sahibi aile olan Hacı Alipaşazadeler'den Tevfika Hanım'dır. Menderes'in baba tarafından dedesi Hacı Ali Paşa ise Kırım Tatarlarından[5] olup Eskişehir çevresinden Tire taraflarına göç etmiştir. Adnan Menderes; İbrahim Ethem Bey ve Tevfika Hanım çiftinin Melike isimli kızlarından sonra ikinci ve son çocuklarıdır. Menderes'in kişiliğini etkileyecek çok önemli bir olay Menderes henüz çok küçük yaşlardayken gerçekleşmiş ve Ali Adnan'ın anne-babası ve kız kardeşi ölmüştür. Bu travmatik olay sonrası anneannesi Adnan'ı İzmir'de yanına yerleştirmiş ve olayın etkisinde kalmaması için büyük çaba göstermiştir. Ancak Adnan Menderes ilerleyen yıllarda yakın çevresine hep gerçek bir aile huzuru ortamından yoksun oluşu ve normal bir çocukluk geçiremeyişinden yakınacaktır. İzmir'de İlkokulu bitirdikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açmış olduğu, Batı tipi ancak cemiyetin hedefleri doğrultusunda son derece idealist ve vatansever bir eğitim veren İttihat ve Terakki İdadisi'ne kayıt olan Adnan, buradan mezun olduktan sonra ise İzmir Amerikan Koleji'nde lise eğitimini tamamlamıştır. Amerikan Koleji'nde okurken misyoner faaliyetleri yürüten Amerikalı hocalarıyla başı derde giren Adnan, bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir şubesinde bulunan Celal Bayar'la tanışmış ve vatanseverliğiyle Bayar'ı genç yaşında etkilemiştir. Amerikan Kolej tecrübesi Menderes'in İngilizce öğrenmesini de sağlamıştır. Yaşadığı talihsiz olaya rağmen Menderes'in çocukluk ve gençlik günlerinin İzmir'de son derece mutlu geçtiği anlatılmaktadır.[6]

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle zorunlu askerlik hizmeti için orduya çağrılan genç Menderes, Suriye'ye cepheye doğru yola çıkmışken bir anda orta-

[5] AYDEMİR Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s.18.
[6] ÖRMECİ Ozan, "Adnan Menderes" http://ydemokrat.blogspot.com/2010/08/adnan-menderes.htm

ya çıkan rahatsızlığı nedeniyle İzmir'e geri döner ve Cihan Harbi boyunca eline bir daha silah almaz. Ancak bunun acısını çıkarmak istercesine Menderes, Kurtuluş Savaşı sırasında Aydın'da bazı arkadaşlarıyla birlikte Ayyıldız Çetesi'ni kurar[7] ve Söke'de Piyade Alay Yaveri olarak savaşa katılır. Savaşta gösterdiği kahramanlık nedeniyle Cumhuriyet'in ilanı sonrası Menderes'e İstiklal madalyası verilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası İzmir-Aydın arasında mekik dokuyan ve topraklarını çok iyi kullanarak orta çapta bir servete ulaşan Menderes, bir yandan Karşıyaka Spor Kulübü ve Altay formalarıyla futbol da oynamıştır. Karşıyaka formasıyla futbola forvet olarak başlayan Ali Adnan; kaçırdığı bir gol sonrası Karşıyakalı taraftarlarının kendisini dakikalarca yuhalaması sonrası Altay kulübüne geçmiş ve burada kalecilik yapmıştır. Menderes'in dayısı Refik'in kızı ve Evliyazade ailesine gelin gitmiş Mesude'nin aracılığıyla 1928 yılında Fatma Berin Menderes'le evlenen Menderes, böylelikle çok güçlü bir aileye iç güveysi olarak giriyordu. Adnan Menderes artık Tevfik Rüştü Aras'ın, Doktor Nazım'ın ve daha sonrasında Fatin Rüştü Zorlu'nun damat gittiği çok güçlü bir ailenin kanatları altındaydı ve siyasette önü açılmıştı. Bu bağlantıların da etkisiyle Fethi Okyar tarafından 1930 senesinde Mustafa Kemal'in direktifiyle kurulan ancak kısa sürede kapatılan Serbest Fırka'nın Aydın teşkilatını kurarak başkanı oldu. Serbest Fırka'nın kapatılması sonrası bir Aydın gezisi sırasında Mustafa Kemal'le karşılaşan Adnan Menderes, görgüsü ve bilgisiyle Atatürk'ü etkileyerek CHP'ye katılması konusunda ondan bir teklif almış ve bu teklifi değerlendirerek 1931 yılında CHP'ye üye olmuştur. Böylelikle henüz 32 yaşında Aydın milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. Ayrıca 1934 yılında çıkan soyadı kanunu ile Ertekin soyadını alan Ali Adnan, yakın arkadaşı Ethem Menderes'in etkisiyle iki yıl sonra soyadını değiştirerek Menderes yaptı. TBMM'deki ilk yıllarında tipik bir "backbencher"[8] olan ve göze batmayan Adnan, yine de henüz lisedeyken tanıştığı Celal Bayar ve İş Bankası Grubu'na yakın bir kişi olmuş ve özellikle İsmet İnönü'nün devletçi politikalarına tepki duymuştur. Kendi de bir toprak sahibi olan Menderes o yıllarda özellikle toprak reformu gibi meselelerde CHP'nin devrimci Kemalist tavrından uzaklaşması için Bayar'la beraber büyük çaba göstermiştir. 1945 senesine kadar TBMM'de komisyon raportörlüğü yapan Adnan Menderes, o yıl Şükrü Saraçoğlu başbakanlığındaki hükümetin gündeme getirdiği Toprak Kanunu tasarısını şiddetle tenkit ederek komisyondan istifa etmiştir. Sonrasında Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile beraber "dörtlü takrir"i oluşturması nedeniyle Menderes arkadaşlarıyla beraber partiden

[7] AYDEMİR, age., s.55-58.
[8] ÖRMECİ Ozan, **Agm**. http://ydemokrat.blogspot.com/2010/08/adnan-menderes.htm

ihraç edilmiştir. O yıllarda Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı bloğuna yanaşmaktadır ve İsmet İnönü çok partili rejime geçmenin zamanının geldiğini düşünmektedir. Böyle bir ortamda Celal Bayar'ın İsmet İnönü'den aldığı izinle Menderes, Bayar ve diğer arkadaşları 7 Haziran 1946'da, Demokrat Parti'yi kurarlar. Demokrat Parti içerisinde genel başkan Celal Bayar'ın ardından ikinci önemli isim haline gelen Adnan Menderes, 1946 yılındaki seçimlerde Kütahya milletvekili seçilerek parlamentoya girer. Bu yıllarda Tan Gazetesi'ne de yazılar vermesi nedeniyle Adnan Menderes ve bazı Demokrat Partililer komünist olmakla suçlanmaktadırlar. CHP'nin politikalarına çok etkin bir muhalefet geliştiren Menderes ve Demokrat Parti, "yeter artık söz milletin" sloganıyla girdikleri 1950 yılındaki genel seçimlerde % 53,3 oy alarak 487 parlamento sandalyesinden 408'ini kazanır. Bu tarihi bir zaferdir ve Türkiye Cumhuriyeti devleti ve halkı demokratik yolla seçilmiş ilk başbakanını kucaklamaya hazırdır. Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası Adnan Menderes başbakanlık koltuğuna oturur. Artık hep özlemini duyduğu çok önemli bir konumdadır ve projelerini gerçeğe dönüştürebilecek siyasal gücü vardır...[9]

Menderes, Kore Savaşı'na Mehmetçiği yollayarak NATO üyeliğini garantilemiş ve Sovyet karşıtı Bağdat Paktı'na imza atmıştır. Geliştirdiği güçlü milliyetçi-muhafazakâr söylem nedeniyle Türkiye'de 6-7 Eylül Olayları gibi çok talihsiz vakalar da yaşanmıştır. Ancak iç politikada dini siyasete sıklıkla alet eden ve İslamcılığın yeniden doğuşuna vesile olan Menderes ilginç bir şekilde dış politikada tam bir Batı müttefiki olmuş ve Türkiye Demokrat Parti döneminde Birleşmiş Milletler de Cezayir'in bağımsızlığının aleyhine oy kullanarak tüm dünya ve özellikle İslam âleminde Batı'nın uydusu olan bir devlet olarak algılanmıştır. 27 Mayıs ihtilalı sonrası Türkiye'nin BM oylamasında Cezayir'in lehinde oy kullandığı ve Filistin davasında daha net bir tavır takındığını hatırlatalım. Ayrıca Alparslan Türkeş'in anılarında anlattığına göre, Demokrat Parti ve CİA - MAH ilişkileri sonucunda 1958 yılında İsrail ve ABD ile birlikte Sovyetler Birliği'nin etkisini azaltmak için Baasçı devrimlerin gerçekleştiği Suriye ve Irak'ı işgal etmeyi göze almış ancak operasyon son anda uygulanamamıştır. 1958 yılında bozulduğu gerekçesiyle Ankara'ya sözde zorunlu iniş yapan Ben Gurion, Şimon Peres ve Zvi Zur'u taşıyan uçağın hikâyesini yani bu sözde zorunlu inişle Suriye ve Irak'a yapılacak olan saldırıyı konuşmaya geldiklerini, çok yıllar sonra o dönemin MAH başkanı Behçet Türkmen'in oğlu İlter Türkmen açıklamıştır[10].

[9]

[10] ÖRMECİ, agm., http://ydemokrat.blogspot.com/2010/08/adnan-menderes.htm

2. *Demokrat Parti Dış Politika Parametreleri*

2.1 Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları

Şubat 1954'te, savaş sonrası barış düzeninin esaslarını belirlemek amacıyla yapılan Yalta Konferansında Stalin, Boğazlar ve Montreux Sözleşmesini ortaya koymuş, Montreux sözleşmesinin modasının geçtiğini, savaşta Türkiye'nin Boğazları kapatarak Sovyetleri zora sokmanın haksızlık olduğunu ileri sürerek, Yalta'dan sonra Dışişleri Bakanlarının bu meseleyi görüşmek üzere toplanmasını istemiştir. Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Molotov, Sovyet hükümetinin günün şartlarına ve II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için esaslı değişiklikleri geciktirdiğine inandığı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshettiğini bildirmiştir. Daha sonra Haziran 1945'te Molotov, Büyükelçi Sarper'e iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için; Boğazların Türkiye ile birlikte savunulması, bunu sağlamak için de Sovyetlere Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kabul edilmesi mümkün olmayan bu isteklerin Türk hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 1945 yılı Haziran ortalarından itibaren Türkiye üzerinde siyasi baskı yapmaya başlamıştır.[11]

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, İngiltere ve SSCB'nin işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yapılan Postdam Konferansında tartışılan önemli konulardan biri de Türk Boğazlarının durumu olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçişini sağlayacak düzenleme önerisi üzerine görüş ayrılığı ortaya çıkmazken, Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştır.[12] 1946'da Postdam Konferansındaki taleplerine uygun olarak Sovyetler Birliği, Boğazlar hakkındaki görüşlerini, Türk Hükümetine 7 Ağustos 1946'da verdiği bir nota ile açıklamıştır. Verilen notada ticaret gemilerinin barışta ve savaşta Boğazlardan tam geçiş serbestîsine sahip olması, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin tam geçiş serbestîsine sahip olması, Yeni Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesi, Boğazların güvenliğinin Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından ortaklaşa olarak sağlanması istenmiştir. SSCB'nin verdiği bu nota üzerine; İngiltere ve

[11] http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II12.pdf
[12] GÖNLÜBOL, ÜLMAN, BİLGE, SEZER, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 1993, s.195.

ABD, SSCB'ye bir nota vererek Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesine ve Boğazların, Sovyet Rusya ve Türkiye tarafından ortaklaşa savunulmasına karşı olduklarını belirtmişlerdir.[13]

1946 yılının başlarında Sovyetlerin, Postdam'da gösterdiklerinden daha sert bir tutum içine girerek, İran ve diğer yerlerde yaptıkları ABD Başkanı Truman'ın tutumlarında önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Truman, 1946 da Dışişleri Bakanı James Byrnes'e gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştır:

"Rusya'nın Türkiye'yi istila ederek Boğazlar ve çevresini istila etmek istediğinden hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk göstererek dur demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır." [14]

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'yı ülkesinin derinliklerinde yapmış olduğu uzun süreli ve dirençli bir savunma ile yenilgiye uğratan ve sonrasında ateş gücü yoğun, zırhlı ve mekanize bir askeri güce yönelen Sovyetler Birliğinden gelen talepler Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmıştır. Zira İkinci Dünya Savaşında tarafsızlığını koruyan ve Kurtuluş Savaşı sonrasında ordusunu çok fazla yenileyemeyen Türkiye'nin olası bir savaşta Sovyetlerin insan, teknoloji ve ekonomik gücüyle klasik bir harpte mücadele etmesi çok mümkün görünmemektedir. Zira 1957 de London Times dergisinde yayımlanan bir makalede Türk ordusu hakkında *"mükemmel bir 1919 gücü"* olarak bahsedilmiştir.[15] Sovyet Rusya'nın istekleri Türkiye'yi ittifak arayışları içine itmiş, bu konuda ekonomik ve askeri anlamda en güçlü ülke olan ABD ve Batılı müttefikleri Rusya'yı dengelemek üzere tek istikamet olarak değerlendirilmiştir. Brill ve Leiden'e göre:

"Sovyet Rusya'nın talepleri ve yayılmacı siyaseti nedeniyle, Türkiye'nin tarihte bu kadar yoğun ve tek taraflı batılılaşması görülmemiştir."[16]

Türkiye, Sovyetler Birliği notalarına karşılık verirken, bir taraftan da Batı'dan destek aramış ve ülkede siyasal ortam iki kanalda gelişmiştir. Birincisi ekonomide ve siyasette hızlı bir liberalleşme süreci başlamıştır. İkincisi ise

[13] ARMAOĞLU, Fahir, **20. YY. Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 1, Ankara, 1991, s. 430.
[14] HALE, William, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.114.
[15] BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2001, s. 93.
[16] KARPAT, LEİDEN, BRİLL, "Turkish Foreign Policy in Transation (1950-1974)", **Social, Economic and Political Studies of Middle East**, Sayı 17, 1975, s.3.

dozu gittikçe artacak bir Mc Carthycilikle aynı anda, yine dozu gittikçe artacak bir dinsel tolerans dönemi başlamıştır. Amerika'nın kusursuz bir kurtarıcı olarak algılandığı bu süreç içinde 5 Nisan 1946'da Amerikan zırhlısı Missouri, 16 ay önce ölmüş olan Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini getirmiştir. ABD'nin Türkiye'yi desteklediği imajı yaratılan bu ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı İnönü'nün "*Amerikan Gemileri bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur.*" demesi dönemin psikolojik ortamını anlatan düşündürücü bir örnektir.[17] Aynı dönem içerisinde İngiltere Türkiye ile 1939 İttifak Anlaşmasının hala yürürlükte olduğunu ve Türkiye'ye yapılacak bir saldırı karşısında Türkiye'ye yardım edeceğini açıklamış ve Sovyet tehdidine karşı Türk kamuoyunda bir rahatlamaya neden olmuştur.[18]

Aynı dönemde Yunanistan, Sovyetler Birliğinden aldığı destek ile ülkesinde iç çatışma ortamı yaratan komünist gerillalara karşı oldukça zor durumda kalmış ve İngiltere'nin artan desteğine ihtiyaç duymuştur. Dikkat edilirse, Sovyetler Birliği'nin; İran üzerinden Orta Doğu petrolleri, Basra Körfezi ve Hint Okyanusuna, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi, Doğu Akdeniz'e ve Yunanistan üzerinden de Doğu Akdeniz'e olmak üzere üç ana istikamete doğru yayılmaya çalıştığı görülmektedir. Bu üç istikamet İngiltere'nin tarih boyunca hayati çıkar alanları olmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın İngiltere üzerinde yaptığı tahribat nedeniyle, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bu bölgeleri savunacak gücü kalmamıştır. Bu durumda SSCB'nin karşısına çıkabilecek tek güç ABD olarak görülmüştür. İngiltere, ABD'ye biri Yunanistan, diğeri Türkiye hakkında iki memorandum vermiştir. Bu memorandumlarda Batı savunması için hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılması gereği vurgulanmış, İngiltere'nin bu yardımları yapamayacağı ve bu işin ABD'ye düştüğü belirtilmiştir. Bunun üzerine ABD Başkanı Truman'ın Kongreye sunduğu öneri üzerine Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması kararlaştırılmıştır.[19]

Truman Doktrini, Versailles düzenini sürdürmek isteyen ABD ve bunu kendisine karşı yapılmış olarak yorumlayan Sovyetler arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çıkan çatışmanın ilk önemli göstergesidir. Başkan Truman'a göre Sovyetler Birliği Yunanistan'dan sonra Türkiye'yi de etki alanı içine alacak olursa, ABD ve Batı Avrupa adına yaşamsal öneme sahip Ortadoğu Sovyet etki alanı içine girebilirdi. İşte bu şartlar altında ABD, yalnız Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapmakla kalmıyor, Amerikan Dış Politikasına yeni bir unsur olarak "*Sovyetler Birliği'ni Çevreleme Politikası*"nı (Containment

[17] ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2003, s. 492.
[18] AYDIN, Mustafa, **Turkish Foreign Policy Framework And Analysis**, Ankara, 2004, s. 28.
[19] ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s. 442.

Policy) getiriyordu. Truman Doktrini bir taraftan yeryüzünün iki blok'a ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını ilan ederken, diğer taraftan da Doğu Avrupa ve Balkanlardaki bölünmeyi de keskin çizgileriyle ortaya koymuştur.[20]

Türkiye'nin Sovyetler tehdidi ile karşı karşıya kalması ve Truman Doktrini'nin açıklanmasından sonra Türk dış politikasının felsefesi, Batı ile çok sıkı ilişkilere dayanmak olmuştur. Bundan sonra Türkiye için temel hedef, Batının öncülüğünde kurulan tüm siyasi, askeri ve ekonomik organizasyonlara üye olmak olmuştur. Truman Doktrini'nin Türk siyaseti üzerinde gösterdiği somut etki, Türkiye'nin Filistin sorununda gösterdiği tavırda ortaya çıkmıştır. Türkiye Truman Doktrini'nin açıklanmasına kadar Arap ülkelerinin siyasetini desteklemiş, ABD'den yardım almaya başlayınca bu tutumunu değiştirmiştir. Ayrıca kuruluşundan 9 ay sonra İsrail'i tanımış ve Yahudi vatandaşların İsrail'e göçüne izin vermiştir.[21]

2.2. Dönemin Ekonomik Sıkıntıları ve Dış Yardım İhtiyacı

İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen ekonomisi ağır tahribata uğrayan Türkiye savaşın başından itibaren kendisine yönelik tehditler sonucunda kuvvetli bir ordu oluşturmak ve barındırmak zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşının sona ermesine rağmen milli varlığına yönelik tehditlere Sovyetler tarafından devam edilmesi yaşanılan ekonomik krizin devam etmesine sebep olmuştur. Bu tehdit sonucunda ordunun mevcut teyakkuz haline devam edilmiş, bu da ülke ekonomisi üzerine ağır bir yük getirmiştir.[22] Savaş bitiminde Türkiye'nin yeteri kadar altın ve döviz rezervi olmasına rağmen, Sovyetlerle olası bir savaş durumu olması nedeniyle bu rezervleri kullanmak istememiş ve mevcut olarak büyük bir orduyu idame edebilmek için yabancı kredi kullanmak istemiştir. 1948'de Türkiye yeni kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OECD) üye olmuş ve bunun sonucunda otomatik olarak Marshall Planı kapsamına alınmış ve Avrupa Parlamentosu'na girmiştir. Bu ekonomik bağımlılık süreci Demokrat Parti döneminde de devam etmiş, Türkiye oldukça büyük bir oranda özel teşebbüs ve yabancı yatırıma bağlanmıştır. 1947-1961 yılları arasında Türkiye, ABD'den 1,861 milyar dolar askeri ve 1,394 milyar dolar ekonomik yardım almıştır.[23] Alınan

[20] SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, 16. Baskı, Ankara, 2007, s. 258.
[21] BAĞCI, **a.g.e.**, s. 9.
[22] GÜLER, Yavuz, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk- Amerikan İlişkileri (1945-1950)", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Kırşehir, 2004, s. 215.
[23] AYDIN, **a.g.e.**, s.30.

yardımların bir kısmı ülkenin alt yapı yatırımlarına ayrılırken, bir kısmı ise tarım alanında makineleşme için ayrılmıştır. Ekonomide, 1950-1955 yılları arasında alınan dış yardımlar ve tarımsal üretim sonraki beş yıl içerisinde aynı şekilde sürmeyince, enflasyon ve ticaret açığı ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu sıkıntılar sonucunda oluşan ekonomik problemler ve enflasyon nedeniyle iç politikada da çalkantılar yaşanmaya başlanmış, nihayetinde de dış yardım Türk dış politikası için en önemli faktör haline gelmiştir. Türkiye'nin Batı savunmasının kalesi olduğunu düşünen Menderes, ABD'nin bölgedeki yeni planlarını gerçekleştirebilmesi için ülkesinin ekonomik gücünün ve askeri harcamalarının artırılması gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır.[24]

2.3. Batıcılık Algılaması

Demokrat Parti'nin kuruluş yıllarında, Batı ile ilişkilerin önceki iktidar döneminden daha çok geliştirileceği Fuat Köprülünün Vatan Gazetesine yapmış olduğu açıklamadan anlaşılmaktadır.

> *"Komünizm karşısında dikilen ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasetiyle, insanlığa hizmet etmektedir. Türkler de bu davada kızıl emperyalizm karşısında kurulan demokrasi cephesinde yerini almalıdır. Türk milletinin demokratik milletler safında, BM idealinin gerçekleşmesi yolunda kendisine düşen vazifeleri samimiyetle ifa edeceğinden bütün dünya emin olabilir."*[25]

Türkiye Sovyet tehdit ve istekleri ile karşılaştıktan sonra, bütün dış politika felsefesini Batı'ya sıkı bağlarla bağlı olmak ilkesi üzerine dayandırmıştır. Bu nedenle Batılıların kurduğu bütün siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı kendisine bir amaç saymıştır. Bu nedenle Türkiye bölgesinde Bağdat Paktı ve Balkan Paktı ittifaklarına girmiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı duyulan güvensizlik Stalin'in ölümünden sonra gerçekleşen Sovyet yumuşamasından sonra da devam etmiş, 1956-1958 arasındaki Ortadoğu bunalımı sırasında Sovyetlerin takındığı tutum nedeniyle daha da artmıştır. Bu güvensizlik ve Türkiye'nin ekonomik kalkınması için özellikle de ABD'den gelecek yardıma bel bağlaması, Batı'ya daha çok bağlanmasına ve Batı'nın Doğu ile olan ilişkilerinde ABD'nin izinden ayrılmamasına neden olmuştur.[26] Türkiye'nin Jeostratejik konumu dikkate alındığı zaman, Soğuk Savaşta Batı ittifakına yönelimi Sov-

[24] LAÇİNER, **a.g.e.**, s.116.
[25] YETENER, Meltem, "Menderes'in Dış Politika Uygulamaları", **Türk Dış Politikasında Liderler**, Editör: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 63.
[26] GÖNLÜBOL, ÜLMAN, BİLGE, SEZER, **a.g.e.**, s. 318.

yetler-Batı rekabetinde kuşkusuz Batı lehine avantaj sağlamıştır. Bu nedenledir ki Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler, Türkiye'yi kendi yanına çekmek amacıyla toprak taleplerinden vazgeçtiğini bildirmiş ancak bu durum Batı limanına demirlemiş olan Türkiye'yi geri döndürmemiştir. Baskın Oran'a göre;

"Menderes dönemi Türk dış politikası, Türk dış politikasının geleneksel Batıcılık çizgisini izlemiş, ama en az onun kadar geleneksel olan dengecilik ve statükoculuk çizgisinden ciddi bir sapma niteliği taşımıştır. Nitekim Menderes politikası gerek Doğu/Batı arasında, gerekse Batı'nın kendi içinde dengeleri gözetmemiştir. Her iki açıdan da yalnızca ABD'ye bağlılık ve bağımlılık göstererek ve aradaki uluslararası gelişmeleri izlemeyerek, kendi kendini sınırlamıştır."[27]

1950 yılında gizli bir İngiliz Büyükelçilik raporunda DP Hükümetinin Batı yanlısı dış politika çizgisi şu şekilde açıklanmıştır:

"Türkiye, Batı ile ittifaka girme arayışını her geçen gün artırarak sürdürmekteydi ve DP hükümetinin politikası seleflerine göre biraz daha farklıydı ve buna göre de Türk-Amerikan ilişkileri, Türk-İngiliz ilişkilerinden önce geliyordu..."[28]

Türkiye'nin DP döneminde Batı yanlısı politikalarının sebepleri kısaca şunlardı:

a) İdeolojik olarak hem DP, hem de CHP batılı bir Türkiye öngörüyorlardı. Her iki parti de Batı'nın kendilerine karşı bir direnç göstereceklerini düşünmüyorlardı.

b) Türkiye'nin nispeten zayıf bir ekonomisi vardı ve Batı'nın ekonomik desteğine ihtiyaç vardı.

c) Sovyet tehdidi, Türkiye'yi Batı yörüngesine sokmuştur.

d) Sovyet tehdidine karşı, Türkiye'nin nispeten zayıf bir ordusu vardı.

e) DP döneminde Kıbrıs ve azınlıklar konusu Yunanistan'la ilişkileri kötüye götürmüştür. Bu dönemde Türkiye, Yunanistan'ın olduğu her platformda bulunmak istemiştir. Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna başvurması bu dış politika eğiliminin sonucudur.[29]

Türkiye, özellikle de NATO'ya girdikten sonra her uluslararası ortamda Batı'nın sözcüsü gibi tavır almıştır. 1955'de Bandung'da toplanan Bağlantısız

[27] ORAN, **a.g.e.**, s. 498.
[28] DOĞANER, Yasemin, İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler, http://www.**ait.hacettepe.edu.tr**/akademik/arsiv/dis_politika.pdf (Erişim Tarihi: 28. 11. 2012).
[29] LAÇİNER, **a.g.e.**, s. 129.

Ülkeler Konferansına Türkiye'de katılmış, Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu bu konferansta bir konuşma yapmıştır. Zorlu yaptığı konuşmada komünizm tehlikesine dikkat çekmiş ve tarafsızlık politikasını kınamıştır. Zorlu'nun yaptığı konuşma konferansa katılan diğer ülkelerin tepkisini çekmiş ve Türkiye Batı'nın sözcüsü olarak görülmüştür.[30]

3. Menderes Dönemi Türkiye'nin Girdiği İttifaklar ve Dış Politika Uygulamaları

3.1. Türkiye'nin NATO'ya Girmesi ve ABD İle İlişkileri

Marshall Planı ve Truman Planı ABD'nin Sovyet Rusya'nın Avrupa ve Orta Doğu'ya yayılmasını engellemek için almış olduğu ilk tedbirlerdir. Fakat 1948 Berlin Buhranı ABD'ye Sovyetler Birliği ile işbirliği yapamayacağını göstermiştir. ABD bundan sonra Sovyetler Birliği'ni durdurmak için daha geniş kapsamlı bir tedbir alacak ve bu tedbirlerin en önemlisi 4 Nisan 1949'da kurulan Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) olacaktır.[31] Kuzey Atlantik İttifakına İtalya'nın alınıp, Türkiye'nin alınmaması hayal kırıklığına sebep olmuştur. NATO konusunda Türkiye'nin önündeki en önemli engellerden bir tanesi de Truman hükümetinin, Türkiye'yi Avrupalı olarak değil de Ortadoğulu olarak görmesi ve İngiltere ile karşılaştırıldığında ABD çıkarlarının bu bölgede çok daha az olduğunu düşünmesiydi. İngiltere ise Orta Doğudaki eski gücünü yeniden kazanmayı istiyor ve kendilerinin idare edeceği Orta Doğu savunma sisteminde Türkiye'nin de yer almasını istiyordu.[32] İngiltere'nin o dönemki Ankara Büyükelçisi Noel Charles, o tarihte Türk Hükümetinin aklında, NATO ile bağlantılı bir tür Doğu Akdeniz Paktı olduğuna inanıyordu. Ancak, 1950 Ağustos ayının başında, Türk Hükümeti (Kore'ye asker gönderme kararını açıklamasından kısa bir süre sonra) resmi olarak NATO'ya üyelik başvurusunu yenilemiştir. Bu yaklaşım, kamuoyu tarafından büyük ilgi görmüş ve Türk basının büyük bir bölümü başvuru başarısını, "önceden belli olan bir sonuç" olarak değerlendirmişti. Bu kararın, Türkiye'nin NATO'ya kabulü olasılığını güçlendireceğine inanılmış ve Dışişleri Bakanı bu iyimser raporları durdurmak için herhangi bir harekette bulunmamıştır. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin başvurusunun kabul edilmeyeceği ve ABD Hükümetinin Türkiye'ye tek taraflı garanti vermeye hazır olmadığı anlaşılmıştır. DP Hükümeti ise, Akdeniz'in güvenliği hususundaki endişeleri ne-

[30] GÖNLÜBOL, ÜLMAN, BİLGE, SEZER, **a.g.e.**, s. 276.
[31] ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s.448.
[32] HALE, William, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.118.

deniyle, daha az tercih edeceği bir seçenek olan "Türkiye'nin NATO'nun askeri planlamasıyla ilişkilendirilmesi" seçeneği ile baş başa kalmıştır. DP Hükümeti bunu NATO'ya tam üyeliğin ilk adımı olarak görmüştür.[33]

Türkiye'nin NATO üyeliğine Belçika, Hollanda, Norveç ve Danimarka gibi ülkeler, Batı'nın Türkiye üzerinde çıkarı olmaması ve Türkiye'nin NATO üyeliğinin Avrupa'nın savunmasını da zayıflatacağı gerekçesi ile karşı çıkıyorlardı.[34]

Aynı dönemde Türkiye'yi kısa bir süreliğine ziyarete gelmiş olan Amerikalı Senatör Cain, Türk Ordusunun iyi eğitimli bir ordu olduğunu, teknoloji ve teknolojiyi kullanma konusunda eksikliklerinin olduğunu, Kore Savaşında bütün Birleşmiş Milletler üyelerinin katılımına gereksinim olması nedeni ile, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin dünyada Türkiye'nin prestijini artırabileceğini ve diğer ülkelere örnek olacağını, kendisinin Türkiye'nin NATO'ya alınmasına taraf olan senatörlerden sadece biri olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamadan çok kısa bir süre sonra Türkiye Kore'ye asker göndermiştir. [35]

ABD, Kore savaşının ardından Türkiye'nin NATO üyesi olması için elini taşın altına koymuştur. Bu doğrultuda, ABD 19 Eylül 1950'de, Türkiye ve Yunanistan'ı NATO'nun Akdeniz savunmasıyla ilgili planlama çalışmalarına çağırmıştır. 1951 yılı Mayıs ayına gelindiğinde ABD'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğini İngiltere ve Fransa'ya resmen teklif etmesi Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde imzalanan anlaşma ile NATO'ya resmen üye olmuştur. NATO'ya girişin ardından resmen müttefik olan ABD ile Türkiye, daha yakın iliksiler içerisine girmiştir. Bu doğrultuda; 10 Mart 1954 tarih ve 6375 sayılı kanunla onaylanan sözleşme ile Türkiye'de Amerikan askeri üslerinin yani günümüzde de aktif durumda olan NATO üslerinin kapısı açılmıştır.[36]

ABD, NATO'nun kurulduğu ilk zamanlarda Türkiye'yi NATO'ya dahil etmek konusunda isteksiz olmasına rağmen bu ısrarından vazgeçmesini şöyle açıklar:

> *"1949 Eylülünde SSCB atom silahlarına sahip olduğunu açıklamıştır. NATO açısından bakıldığında, bir Sovyet saldırısına karşılık verebilmek için, SSCB'ye yakın ülkelerde hava üslerine ihtiyaç vardı. ABD, Türkiye'den bu amaçla kullanılmak üzere üs istemiş, fakat Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleşmeden bu isteğin yerine ge-*

[33] YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, DP Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası (1950-1960), **History Studies Orta Doğu Özel Sayısı**, 2010, s. 69

[34] YILMAZ, Veli, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998, s. 431.

[35] BAĞCI, **a.g.e.**, s. 27.

[36] EŞEL, Gökhan, Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan **İlişkilerinde** Basın Sansürü ve Pullıam Davası, **TÜBAR**, Sayı 29, 2011, s. 159.

tirilemeyeceği cevabını almıştır. Ayrıca ABD'nin Türkiye ve Yunanistan konusunda ısrarının bir diğer nedeni de Yugoslavya'da ortaya çıkan durum olmuştur. 1948'de Kominform'dan çıkartılan Yugoslavya açık bir Sovyet hedefi haline gelmişti. Yugoslavya'nın ve Güney Avrupa'nın korunmasının en etkili yolu, NATO'nun güney kanadının Türkiye ve Yunanistan'la güçlendirilmesiydi."[37]

Türkiye'nin NATO'ya girmesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan güvenlik ortamı nedeniyle iktidarı ve muhalefeti ile üzerinde uzlaşmaya vardığı tek taraflı ve kayıtsız şartsız Batılılaşma takıntısının bir sonucudur. Bu eğilim sayesinde Türkiye Batı'nın olduğu her organizasyona katılmak istemiş, bu anlamda en büyük organizasyon olan NATO'ya katıldıktan sonra ise, Batı'nın ve özellikle de ABD'nin teşvik ettiği bölgesel ittifaklara katılmıştır. Ancak Türkiye gerçekten bir Sovyet saldırısına maruz kalırsa, NATO ne kadar askeri güçle yardıma gelebilirdi, ne zaman gelirdi, gelirse kesin sonuçlu bir muharebeye girer miydi gibi sorular hala muallâktaydı.

Kruşçev, 1957'de bir Fransız muhabirine verdiği demeçte, "Bir çatışma vuku bulduğunda, Türkiye'nin müttefikleri Türkiye'nin yardımına değil ancak cenaze merasimine yetişebileceklerdir" şeklinde bir açıklama yapmıştır.[38] Bu açıklama Sovyetlerin NATO'nun askeri anlamda Türkiye'ye ne kadar garanti verebileceği üzerinde oldukça fazla mesai yaptığını göstermektedir.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ile birçok ikili antlaşma imzalamıştır. Bunların bir bölümü TBMM'nin onayından geçirilmeyen gizli antlaşmalardır. Bu antlaşmalar içinde 1954 yılında imzalanan "Askeri Kolaylıklar Antlaşması" ile Türkiye'de bir Amerikan stratejik hava üssü (İncirlik) kurulmasına, ABD uçaklarının belli başlı Türk hava alanlarından, Amerikan gemilerinin de belli başlı Türk Limanlarından yararlanmalarına izin verilmiş, çeşitli tesisler kurulması için de ABD'ye Türkiye'de arazi tahsis edilmiştir. 1958 yılında imzalanan ikili antlaşma ile Türkiye'de bir füze üssü kurulmuş, ancak bu füze üssü 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırılmıştır. Bu dönemde 5 Mart 1959'da imzalanan bir diğer antlaşmayla da Türk-ABD ilişkileri Eisenhower Doktrini temelinde en üst düzeye çıkarılmıştır. Bu doktrin özetle; ABD'nin dolaylı ya da dolaysız bir şekilde komünizmin saldırısına hedef olacak Ortadoğu ülkelerine, gerekirse silahlı kuvvetlerini de kullanarak yardım etmesini öngörmekteydi.[39]

---

[37] ORAN, **a.g.e.**, s. 549.

[38] ÖYMEN, Onur, **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 2002, s. 105.

[39] **www.ait.hacettepe.edu.tr**/egitim/ait203204/II12.pdf (Erişim Tarihi: 15. 11. 2012)

NATO'daki ABD önderliği, Amerikan üslerinin Türkiye'de kurulması, ABD ile başlayan yakın ilişkiler nedeniyle Menderes hükümeti NATO ile ABD'yi özdeş tutmuştur. NATO'ya üyelik sonrasında Türk Amerikan ilişkilerinin daha sıcak olduğu yıllar yaşanmıştır. DP'nin dış politika uygulamalarında ABD'ye özdeş bir yol izlemesi iki açıdan ele alınabilir. Öncelikle Batı ittifakına her açıdan dahil olma amacı taşınmış, böylece bir yandan komünist tehdit karşısında koruma ve güvenlik altına girileceği, bir yandan da ülkenin çağdaşlaşacağı düşünülmüştür. Dış politikanın ABD çizgisinde sürdürülmesinin bir diğer amacı da, ekonomik ve askeri yardımların süreceği beklentisi olmuştur.[40]

3.2. Balkan Paktı

Türkiye'nin NATO üyeliği dış politikada oldukça aktif bir dönem açmış, Batı'ya iyice yönelen DP iktidarının ilk yıllarında Türk dışişlerini en çok meşgul eden konulardan birisi de Balkanlar olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Yunanistan ile anlaşarak Yugoslavya'yı dolaylı yoldan NATO'ya bağlayacak bir ittifak oluşturma konusunda olağanüstü bir çaba göstermişti[41] Yunanistan ve Yugoslavya ile oluşturulan Balkan Paktı, açık bir ABD teşvikinin sonucu ve DP döneminde izlenen anti Sovyet politikasının parçasıdır. Yani Türkiye'nin girmiş olduğu bölgesel güvenlik anlaşmaları bile Türkiye'nin Batı Bloğundaki pozisyonuna göre dizayn edilmiştir denilebilir. Türkiye DP döneminde, NATO'ya girdikten sonra Ortadoğu, Balkanlar ve Üçüncü Dünya'da Batı'nın sözcüsü olarak hareket etmiştir.[42]

Menderes, Türkiye'nin jeopolitik rolünün, Türkiye'yi otomatik olarak Doğu Akdeniz'in lideri durumuna getireceğine inanıyordu. Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesi, bu ülkeyi Batı'ya yaklaştırmıştı. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olmaları ve diğer Balkan Ülkelerinin de Sovyetlerin etki alanı içinde olmaları nedeniyle, Balkanlarda yeniden bir güç boşluğu doğmuş idi. Türkiye'nin ve Amerika'nın algılamalarına göre, Balkan Paktı'nın kurulması ve Yugoslavya'nın bu pakta üyeliği sonucu bu güç boşluğu doldurulabilecekti. Üç Balkan Ülkesinde hâkim olan algı, Sovyetlerin Balkanlara doğru yayılması endişesiydi. Bu endişe Paktın kurulması için sü-

---

[40] YETENER, Meltem, "Menderes'in Dış Politika Uygulamaları", **Türk Dış Politikasında Liderler**, Editör: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 78.

[41] BULUT, Sedef, Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 41, Mayıs 2008, s. 43.

[42] LAÇİNER, **a.g.e.**, s. 130.

recin hızlanmasına neden olmuştur.[43] Dikkat edilirse, Yugoslavya Avrupa'nın en önemli askeri güçlerinden birisidir. NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan ile başlangıçtan beri Stalin yönetimindeki Sovyetlerden ayrı bir çizgi izleyen Yugoslavya bir araya gelmesi coğrafi olarak bakıldığında, Sosyalist Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sovyetler arasında kalan Batı yanlısı bir set oluşturulduğu anlaşılacaktır.

Üç ülke arasında gerçekleşen yoğun diplomatik çalışmalar sonucunda, 28 Şubat 1953'de Ankara'da Türkiye Yunanistan ve Yugoslavya arasında "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma bir ittifak değildir, fakat ittifaka doğru önemli bir adım olmuştur. Bu antlaşmaya göre, üç ülke aralarında ekonomik ve kültürel işbirliğinden başka Genelkurmay Başkanlıkları vasıtasıyla ortak savunma konusunda da işbirliği yapacaklardı. Anlaşmanın 6. maddesine göre de, taraflar, birbirlerinin aleyhine olan hiçbir ittifaka katılmayacaklardı. Bu antlaşmanın imzalanmasından 1 yıl sonra 9 Ağustos 1954'de Yugoslavya Bled'de üç devlet arasında Balkan İttifakı imzalanmıştır. 20 yıl için yapılmış olan bu ittifaka göre, taraflardan herhangi birine veya daha fazlasına yöneltilen bir saldırı, hepsine birden yapılmış sayılacak ve saldırıya karşı kolektif bir savunma oluşturulacaktı. Ayrıca üç devletin dışişleri bakanlarından bir daimi konsey oluşturulacaktı.[44] Bu şartlar yerine getirildiğinde, Yugoslavya dolaylı olarak NATO şemsiyesi altına girecekti. Buna rağmen Balkan İttifakı kâğıt üzerinde kalmıştır. Stalin'in ölümünden sonra 1955 yılında Sovyetler Birliği ile Yugoslavya ilişkileri yumuşamış olup, İttifak'ın sebebi olan Sovyet tehdidi Yugoslavya için ortadan kalkmıştır. Tito daha sonra, temelleri 1955 Bandung'da atılan Bağlantısızlık Hareketi liderlerinden biri oldu. Bu sırada Kıbrıs sorunu Yunan dış politika gündeminde ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bu durum Yunanistan'ın Türkiye ile işbirliği politikası yürütmesini zorlaştırıyordu. Bu yüzden Balkan İttifakı işlerliğini kısa sürede yitirmiştir.[45]

Balkan İttifakını imzalayan üç ülkenin de savaşın ekonomileri üzerindeki etkileri silmek ve ekonomilerinin kalkınmalarını sağlamak amacıyla ABD'den gelen yardıma ihtiyaçları vardı. NATO'nun savunma stratejisini güçlendirebilecek bir Balkan İttifakını gerçekleştirmek, Batı'dan gelecek askeri ve ekonomik yardımı çoğaltabileceği gibi, pazarlık gücünü de artırabilecekti.[46] Ancak dünya'nın en ihtilaflı bölgelerinden biri olan Balkanlarda mutlaka her komşu ülkenin sınır sorunları ve azınlıklardan kaynaklanan bir takım problemlerinin olması da oldukça doğaldı. Birkaç yıl öncesine kadar

[43] BAĞCI, **a.g.e.**, s.53.
[44] ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s. 522.
[45] HALE, **a.g.e.**, s.126.
[46] ORAN, **a.g.e.**, s. 589.

Yunanistan iç savaşında komünist gerillalara destek veren Yugoslavya ile Yunanistan'ı bir araya getiren neden ABD'nin projeksiyonuydu. Üstelik bu ittifak NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın güvenliğine hiçbir ek katkı yapmıyordu. Sonuç olarak Balkan İttifakı Yugoslavya'yı tamamen Batı kampı içerisine çekmek amacıyla oluşturulmuş ve erken biten bir ittifak olmuştur.

3.3. Bağdat Paktı ve Ortadoğu ile ilişkiler

Demokrat Parti ile CHP dış politika konusunda temelde aynı hedefleri ve birbirine benzer söylemleri olan iki parti olarak Türk siyasi hayatında var olmuşlardır. Demokrat Parti, CHP'yi geçmişte Batılı Müttefiklerden daha açık taahhütler alamadıkları ve Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kuramadıkları için eleştirmişlerdir. Başbakan Adnan Menderes 29 Mayıs 1950'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM'de) yaptığı açılış konuşmasında, hükümetinin Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın işbirliği arayışına gireceğini ve Türkiye'nin dostları ve müttefiklerinin dikkatini Doğu Akdeniz'in güvenliği konusuna çekeceğini ifade etmiştir.[47] Bu yeni politikanın "aktif" ya da "dinamik" olarak tanımlanmasının nedeni, Atatürk tarafından ortaya atılan ve uygulanan "tarafsızlık" politikasının bilinçli olarak terk edilmesi nedeniyledir. Geleneksel Türk dış politikasının köktenci bir şekilde değiştirildiği dönem olan Soğuk Savaş, 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren Ortadoğu'da da kendini göstermeye başlamış ve 1950'li yıllarda ise adeta merkezi olmuştu. Batının, Yakın ve Ortadoğu'daki çıkarları Menderes Hükümeti tarafından Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarına özdeş olarak algılanmıştır. Başbakan Menderes'in hedefi, "ortak bir güvenlik zinciri yaratarak" bu bölgedeki "Kızıl tehlike"ye karşı koymaktır. Onu diplomasisinin temeli, Batılı ülkelerin Ortadoğu'da gelişen siyasi olaylara mümkün olduğunca katılımlarını sağlamaya dayanmıştır. Menderes, her iki bloğun gerçek güç dengesini görmüş ve bu bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu Türkiye'nin hedeflerine uygun bir şekilde kullanmak amacıyla çaba sarf etmiştir. Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle birlikte ABD veya İngiltere'nin dahil olacağı Batı yanlısı paktlar içerisinde ortaklık kurmayı hedeflemiştir.[48]

Türkiye'nin NATO üyeliğine öncelikle karşı çıkan İngiltere, daha sonra ise Ortadoğu savunma sistemine katılması şartı ile onay vermiştir. Coğrafi konumu dolayısıyla İngiltere tarafından Güney Avrupa ile Ortadoğu arasında bir köprü olarak nitelendirilen Türkiye, aynı zamanda Sovyetlerin Kaf-

[47] YEŞİLBURSA, **a.g.e.**, s. 55.

[48] http://www.genelbilge.com/demokrat-parti%e2%80%99nin-dis-politika-anlayisi.html/ (Erişim Tarihi: 15. 11. 2012)

kaslardan petrol üretim bölgelerine inmesine engel olacak stratejik bir unsur olarak görülmüştür. Dolayısıyla İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması için Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusuna büyük önem vermiş, bu çerçevede Balkan Paktının kurulmasına destek verirken Bağdat Paktının kurulması için de yoğun teşviklerde bulunmuştur.[49]

Amerika Dışişleri Bakanı Dulles, Bağdat Paktı'nın kurulmasından önce Ortadoğu'nun güvenliği ile ilgili Batı Avrupa'nın savunması arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu görmüştü. Dulles'e göre NATO'nun batı kanadında olan Türkiye'nin Ortadoğu'da güvenliğin sağlanması için önemli bir rol oynaması gerekiyordu. Demokrat Parti Hükümeti ABD'nin kendisi için öngördüğü rolü kabul ediyor ve buna karşılık ordusunun modernize edilmesi için ekonomik ve askeri yardım alıyordu.[50]

Irak yönetiminin çeşitli endişeleri yüzünden, Irak devleti batıya yaklaşmak amacıyla 1953'den itibaren ABD ile askeri yardım konusunda görüşmelere başlamıştır. İki ülke arasında yapılan görüşmeler, kısa bir süre içinde olumlu gelişmeler göstermiş ve Irak ile ABD, 20 Nisan 1954 de, nota teatisi sureti ile bir askeri yardım antlaşması imzalamışlardır. Irak hükümeti bu anlaşmayla kesin bir yükümlülük altına girmiyordu fakat yapılan görüşmelerde Irak'ın bölge savunmasına katılacağı hususunda görüş birliğine varılmıştı.[51] 24 Şubat 1955 de ise Irak, Türkiye ile "ortak güvenlik ve savunma" amacıyla Bağdat Paktı'nı imzalamıştır. Türkiye'nin güney sınırlarının güvenliğini artıracağını ve Batı'ya Türk ittifakının önemini göstereceğini düşünen Menderes Hükümeti, Irak'ı bu konuda ikna etmede önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye, Irak'ın Paktın Türkiye'nin Musul konusundaki isteklerini örtbas eden bir anlaşma olduğu yolundaki şüphesini gidermeyi başarmışlardır. İngiltere, daha önceden Irakla imzaladıkları ve kendisine Irak topraklarında iki adet hava üssü veren güvenlik anlaşmasının 1957 yılında sona ereceğini göz önünde bulundurup, bu ülkedeki nüfuzunu sürdürmek amacıyla, 4 Nisan 1955 de Bağdat Paktına katılmıştır. Eylül 1955'te Pakistan, bir sonraki ay İran Bağdat Paktına katıldı. Ancak ABD, Mısır ve Suriye gibi pakta katılmayan ülkeler ile hala bir ittifak ihtimalini göz önünde bulundurarak ve Sovyetler Birliğini kışkırtmamak için bu pakta katılmamıştır. Ancak ABD'nin bu projenin kurgulayıcısı olduğu ortadadır.[52]

Taraflar arasında güvenlik ve savunma konusunda işbirliğini öngören Bağdat Paktının 5. maddesine göre, bu pakta Arap Birliği üyesi olan veya taraflarca tanınmış olan her devlet katılabilirdi. Bu madde İsrail'e karşı olarak

[49] BULUT, **a.g.e.**, s. 52
[50] BAĞCI, **a.g.e.**, s. 70.
[51] GÖNLÜBOL, **a.g.e.**, s.255.
[52] HALE, **a.g.e.**, s.127.

konulmuş ve Arap devletlerinin İsrail düşmanlığına karşı verilmiş bir taviz olarak algılanmıştır.[53]

Mısır, Bağdat Paktı'nın Arap devletlerinin çıkarlarına aykırı olduğu ve Irak'ın Filistin davasına ihanet ettiği yönünde bir tavır almış ve Paktı protesto etmiştir. Yemen, Suriye ve Suudi Arabistan Mısır'a destek vermiş, Irak'ı Arap dünyasını bölmekle suçlamıştır. Mısır'da Arap milliyetçisi Nasır yönetimi anti Batı politikaları izlemiş ve Sovyetlerin Orta Doğu'ya girişini olumlu karşılamışlardır.[54]

Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesi Menderes Hükümetini zor durumda bırakmıştır. Türkiye Bağdat Paktı üyesi olması ve Batı yanlısı politikaları nedeniyle, İngiltere taraftarı bir tutum içerisine girmiştir. Bu politik yaklaşım Türkiye'ye siyasi prestij kaybı getirmiştir. Türkiye'nin Süveyş Kanalını kullanan 21 ülke ile birlikte Londra'da konferansa katılması, Yunanistan'ın ise bu konferansa katılmayı reddetmesi kendisine Arap dünyasında ve Bağlantısızlar hareketi içerisinde sempati kazandırmıştır. Londra Konferansında Türk Hükümetinin tezi, Amerikan tezi ile aynı olmuş, Süveyş Kanalı için uluslararası bir komisyon kurulması istenilmiştir. İsrail, İngiltere ve Fransa'nın 1956 da Süveyş Kanalı Harekâtı neticesinde, Menderes'in Bağdat Paktı aracılığıyla Ortadoğu'ya istikrar getirme planı sekteye uğramıştır. Bazı Batılı ülkelerin yanı sıra Paktın üyesi Irak ve Pakistan da İngiltere'nin Paktan çıkartılması için öneride bulunmuştur. İngiltere'nin Bağdat Paktından çıkartılmasını Türkiye önlemiş ve İngiltere'ye karşı olan dostça politikasını bir kez daha göstermiştir.[55] Türkiye, Bağdat Paktı üyesi olarak, İsrail'i suçlamış ve İsrail'in Ortadoğu barışına en büyük tehdit olduğu iddiası ile İsrail temsilciliğini geri çekmiştir. Sonuç olarak Süveyş Krizi neticesinde Türkiye'nin hem Arap ülkeleri, hem de İsrail ile ilişkileri zarar görmüştür.[56]

Bağdat Paktı'nın Türkiye açısından tamamen bir başarısızlık olduğu söylenilebilir. Sovyetlere karşı Ortadoğu'yu birleştirmek amacıyla kurulan Bağdat Paktı, bölücü bir organizasyon olmuş ve 1958 Irak Devriminin gerçekleşmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır.[57]

Sovyetler Birliği başlangıçta İsrail'i tanımış, sonrasında tutum değiştirmiş ve İsrail ile ilişkilerini keserek Arap tezini desteklemeye başlamış ve böylece Orta Doğuda prestij kazanmıştır. Sovyetler Mısır ve Suriye ile ilişkilerini

---

[53] ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s.527.
[54] LAÇİNER, **a.g.e.**, s.140.
[55] BAĞCI, **a.g.e.**, s. 81.
[56] LAÇİNER, **a.g.e.**, s. 140
[57] KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 100.

yakınlaştırmış ve bu ülkelere askeri yardımlarda bulunmuştur. Suriye'deki Sovyet varlığı Türk Hükümetini rahatsız etmişti çünkü Bulgaristan'daki Sovyet varlığı da düşünüldüğünde Türkiye her iki taraftan Sovyetlerin etkisine maruz kalabilirdi. Türkiye ile Suriye arasında başlayan gerginlik, karşılıklı suçlamalar sonucunda iki ülkenin de sınıra yığınak yapmasına kadar ulaşmış, işin içine Sovyetler ve ABD de girmiş ve tehdit içerikli mesajlar devam etmiştir. 1957 sonunda Suriye ve Türkiye'nin yumuşaması ve sınırdaki yığınağı kaldırmayı kabul etmesiyle gerginlik azalmıştır.

1958'de Irak'ta yaşanan askeri darbe, Türkiye'nin beklemediği bir gelişme olmuştur. Menderes Hükümeti'nin ilk yaklaşımı, Irak'a asker gönderip, Arap liderleri arasında en yakın dostunu yeniden iş başına getirmek olmuştur. Aynı dönemde ABD Lübnan'a; İngiltere ise Ürdün'e askeri birlik çıkarmış, her iki olay da Menderes yönetimi tarafından desteklenmiştir. Irak'ta yaşanan darbe, dönemin Türk dış politikasında ilk defa hükümet ile muhalefetin ayrı düşmesine neden olmuştur.[58]

1950'li yılarda Türkiye, Orta Doğuda *"aktif"*, *"Batıcı"* ama sonuçları itibariyle maliyetli bir politika takip etti. Soğuk Savaşın bölgede etkisinin artmasıyla, Türkiye bir cephe ülkesi olarak Sovyetler Birliğine karşı Batı yanlısı tutumunu net bir şekilde olaylar karşısındaki tutumuyla ortaya koydu. Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu politikalarının, Batıya yönelik dış politikasının bir aracı ve alanı olarak kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir.[59]

Türkiye İkinci Dünya Savaşında uyguladığı tarafsızlık politikası sonucunda büyük bir yıkımdan kurtulmuş ancak savaş sonrasında Sovyetlerin Boğazlardan üs ve toprak talepleriyle karşılaşmıştır. Avrupa'da gerçekleşen Sovyet yayılmacılığı, Sovyet talepleri karşısında ekonomik açıdan zayıf, askeri açıdan geri bir teknolojiye sahip Türkiye'nin o dönemde tarafsızlık politikasını sürdürmesi zor görünmektedir. Bu nedenledir ki iktidarı ve muhalefeti ile Irak'ta yaşanan darbeye kadar tek sesli bir dış politika izlenmiştir.

Adnan MENDERES döneminde dış politikasının en büyük hedefi, Batı'nın girmiş olduğu askeri ve siyasi ittifaklara girmek olmuştur. Başlangıçta NATO'ya giremeyerek hayal kırıklığına uğrayan Demokrat Parti, Kore'ye asker gönderilmesi ve uluslararası yapının getirdiği birçok nedenle NATO'ya alınmıştır. NATO'ya girdikten sonra Menderes dönemi, Türk dış politikası iyice tek taraflılığa sürüklenmiş, Türkiye katıldığı çeşitli uluslararası platformlarda Batı lehine görüş bildirmiş ve bu yönde politikalar izlemiştir. Bu döne-

[58] BAĞCI, **a.g.e.**, s. 100.
[59] ŞAHİN, Mehmet," Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", **Akademik Ortadoğu**, Cilt **4**, Sayı 10, 2010.

min başka bir özelliği de Türkiye'nin ABD'nin Sovyetleri çevreleme stratejisi doğrultusunda Balkanlarda ve Orta Doğu'da ittifaklara gitmiş olması, ancak öngördüğü dış politik sonuçları elde edememesidir.

Sovyetlerde, Stalin'in ölümünden sonra uluslararası politik yapı değişmiş, Sovyetler sert üslubunu değiştirmiş ve Türkiye'den toprak taleplerinin olmadığını Türkiye'ye bildirmiştir. Ancak Türkiye Sovyetlere karşı Batı bloğuna bağlanmış ve Batı ile aynı doğrultuda politikalar izlemektedir. Demokrat Parti Sovyet yumuşamasına itibar etmemiştir. Bu konuda bir diğer gelişme ise, Yugoslavya, Hindistan ve Mısır öncülüğünde bir Bağlantısızlar Hareketi ortaya çıkmış ve Türkiye Bağlantısızları dış politikasında alternatif bir yönelim olarak görmemiştir.

Türkiye'nin tek taraflı politikalarını Haris şu şekilde açıklamıştır.

> *"Türkiye askeri tarihinde hiçbir zaman tarafsız kalmamıştır. Osmanlı diplomasisinin temel prensiplerinden biri, komşusu Slav İmparatorluğu Rusya'ya karşı koyacak güçlü bir ittifak kurmaktı. Fransa ve İngiltere tarihsel açıdan bu rolü oynamışlardır."*[60]

Demokrat Parti döneminde izlenen Batı yanlısı ve tek taraflı dış politika sonucunda, Batılı kolonyalist ülkelerden kopmak isteyen Afrika ve Ortadoğulu toplumlar küstürülmüştür. Menderes hükümetinin, Birleşmiş Milletlerdeki Cezayir oylamasında Fransa yanlısı tavır alması o dönemde Bağlantısızlar Bloğu tarafından eleştirilmiş olup, günümüzde de yansımaları devam etmektedir. Menderes Hükümetinin tek taraflı politikaları, günümüzde de Orta Doğu ve Afrika da Türk dış politikasının güvenilirliğini etkilemiştir. Örneğin, Cezayir ve Mısır vakasında, NATO üyesi olmasına rağmen Yunanistan Mısır ve Cezayir'in yanında bir duruş sergilemiş, bu durum Kıbrıs davasında sonradan Türkiye'nin aleyhine olmuştur.

NATO üyeliği sonrasında ABD'ye Türkiye'de çeşitli askeri üsler verilmiş, bu üslerden hareket eden ABD istihbarat vasıtaları sayesinde zaman zaman Sovyetler ile Türkiye arasında gerginlikler yaşanmıştır. Ayrıca verilen askeri üslerden bazıları hala varlıklarını korumakta olup, konuyla ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Demokrat Parti dış politikasında üzerinde tartışılmayacak olgulardan birisi de Atatürk dönemi dış politikasından kopuştur. Bu dönemde Atatürk'ün dengeli ve çok taraflı dış politik anlayışı terk edilmiştir. Bunun nedenini de daha çok uluslararası yapı da aramak gerekir.

---

[60] HARRİS, Wilson, The View From Ankara, **The Wilson Quarterly Special İssue**, Washington, 1992, s. 129'den Aktaran BAĞCI, Hüseyin Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2001, s. 100.

Kaynakça

Kitaplar:

ARAS, T. Rüştü, Düşünenlerin Düşünceleri, **Milliyet**, 20 Mayıs 1971, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. YY. Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 1, Ankara, 1991.

AYDIN, Mustafa, **Turkish Foreign Policy Framework And Analysis**, Ankara, 2004.

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2001.

GÖNLÜBOL, ÜLMAN, BİLGE, SEZER, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 1993.

HALE, William, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2003.

ÖYMEN, Onur, **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 2002.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, 16. Baskı, Ankara, 2007.

Makale / Bildiriler:

BULUT, Sedef, Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 41, Mayıs 2008,

EŞEL, Gökhan, Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü Ve Pullıam Davası, **TÜBAR**, Sayı 29, 2011,

GÜLER, Yavuz, II. Dünya Harbi Sonrası Türk- Amerikan İlişkileri (1945-1950) **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Kırşehir, 2004,

KARPAT, LEİDEN, BRİLL, **Turkish Foreign Policy in Transation (1950-1974)**, Social, Economic and Political Studies of Middle East, Sayı 17, 1975,s.3

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, DP Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960), **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010,

YETENER, Meltem, Menderes'in Dış Politika Uygulamaları, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Editör: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007

LAÇİNER, Sedat, The Democratic Foreign Policy Approach (1950-1960), **Usak Yearbook**, Sayı 4, 2011,

ŞAHİN, Mehmet, Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 4, Sayı 10, 2010

Diğer
Yararlanılan İnternet Adresleri:

http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II12.pdf (Erişim Tarihi:11. 11. 2012)

DOĞANER, Yasemin, İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler, http:// www.**ait.hacettepe.edu.tr**/akademik/arsiv/dis_politika.pdf (Erişim Tarihi: 28. 11. 2012)

www.**ait.hacettepe.edu.tr**/egitim/ait203204/II12.pdf (Erişim Tarihi: 15. 11. 2012)

http://www.genelbilge.com/demokrat-parti%e2%80%99nin-dis-politika-anlayisi.html/ (Erişim Tarihi: 15. 11. 2012)

SÜLEYMAN DEMİREL'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

Dış politika, "bir devletin karar alıcılarının ulusal çıkar şeklinde tanımlanan hedeflerini elde etmek için, diğer devletler ya da diğer uluslararası aktörlere doğru geliştirdiği bir strateji ya da planlı hareketler yöntemi" olarak tanımlanabilir.[1] Dış politika oluşturulmasının özünde bir karar alma süreci yer almaktadır. Dış politika kararları üç önemli çevreden gelen girdilerin bir araya gelmesi sonucunda oluşur. Karar alıcılar sadece kendi dünya görüşlerini, ulusal çıkarlarını, ulusal hedef ve algılarını dikkate alarak karar almazlar, aynı zamanda iç ve dış ortamdan gelen baskı, destek, talep vb. girdileri de gözetirler. Ortaya çıkan politika ne sadece liderlerin, ne milletin tamamının, ne de uluslararası ortamın ürünüdür, bütün bunların bir bileşkesi olarak görülebilir. Bu bileşkede neyin ne kadar etkili olacağını kesin olarak cevaplamak zordur. Dış politika karar alım sürecinde etkili olan faktörler devletin sistemine, liderin psikolojik ve kişisel özelliklerine ve başka değişkenlere bağlı olarak değişir.[2]

Anayasa'ya göre Türkiye'nin dış politika karar alma sürecinde üç önemli kurum ve üç önemli kişi öne çıkmaktadır. Bunlar kurum olarak TBMM, Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı; kişiler olarak da Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanı'dır. Türkiye'nin ana dış politikasının belirlenmesinde en temel kurum yasama organı TBMM ve belirlenen politikanın yürütülmesinde birinci derecede sorumlu olan kurum yürütme organı hükümet ve onun bu konuda uzmanlaşmış kolu olan dışişleri bakanlığıdır.[3]

Bu kişi ve kurumların dış politika sürecindeki etkinliklerini belirlemede önemli bir faktör, iç şartlar ve bu doğrultuda kurumlar ve kişiler arasındaki

---

* Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

[1] Jack C. Plano and Roy Olton, **The International Relations Dictionary**, Longman, Essex, 1988, s. 6.

[2] Ramazan Gözen, **Türkiye'nin Dış Politikası: İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 245.

[3] Gözen, a.g.e., s. 251.

ilişkiler ile güç dağılımıdır.[4] Kimlerin ne zaman ve nasıl devrede olacağına ilişkin sübjektif değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu kurum ve kişiler arasında işbirliği ve uyum olabileceği gibi çatışma ve anlaşmazlıklar da olabilir. Bu durumda kimin etkin olacağı Cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanının kişiliklerine ve sahip oldukları siyasi güçlerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir.[5]

Bu çalışmada Türk siyasi hayatına damga vurmuş olan siyasi liderlerden Süleyman Demirel'in dış politika anlayışı ve liderlik özellikleri çerçevesinde bu politikanın belirlenme ve uygulanma aşamalarındaki tutumu değerlendirilecektir.

1. Hayatı

Süleyman Demirel Türk siyasi hayatında uzun dönemli mesaisi ile öne çıkmaktadır. Demirel 10 yıl ve 7 ay süresince başbakanlık yaparak demokratik yöntemlerle o göreve seçilen diğer politikacılar arasında en uzun süre bu görevi sürdüren bir politikacı olmuştur.[6] Süleyman Demirel'in Cumhuriyet'in yaklaşık yarım yüzyılına damga vurduğu şüphesizdir. Demirel, 1965-71, 1975-77, 1979-80, 1991-93 yılları arasında başbakanlık, 1993-2000 yılları arasında da cumhurbaşkanlığı yapmıştır.[7] Siyasi hayatın içindeki 40 yılın 20 yılında doğrudan iktidar mevkisinde bulunan Demirel'in altın yılları 1965-71 arasında salt çoğunlukla iktidar olduğu dönemdir.[8] Bu dönem boyunca gerçekleştirilen %7 kalkınma ve %5 enflasyon bir daha görülmeyecektir.[9]

1 Kasım 1924'te Isparta'nın Atabey İlçesi'ne bağlı İslamköy'de doğar. 1930'da ilkokula başlar, ilkokulu İslamköy'de bitirir ortaokul için köyden ayrılıp Isparta'ya gitmek durumunda kalır. Liseyi önce Muğla sonra da Afyon'da okur. 1941 yılında; Afyon Lisesi'nden mezun olur. 1941 yılında dört bin kişinin girdiği "Mühendis Mektebi" sınavının kazanan 120 kişisinden biri Süleyman Demirel olur.[10] O zaman 1800 nüfusu olan İslamköy'de 100 hafızın olduğu söylenmektedir. Demirel de bunlardan biridir. Anadolu'nun genelin-

[4] Gözen, a.g.e., s. 252
[5] Gözen, a.g.e., s. 252
[6] Yeşim Arat, "Süleyman Demirel: National Will and Beyond", içinde Metin Heper ve Sabri Sayari (Der), **Political Leaders and Democracy in Turkey**, Lexington Books, Lanham, Md.. 2002, s. 87
[7] Jan Palmowski, "Demirel, Süleyman", **A Dictionary of Contemporary World History, Oxford University Press**, 2008
[8] Seyfi Öngider, "Bir Politik Hırs Abidesi: Süleyman Demirel", Seyfi ÖNGİDER (der), **Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 199
[9] Öngider, a.g.e., s. 109
[10] Öngider, a.g.e., s. 112

de olduğu gibi İslamköy'de dedin ve dinle bağlı düşünce ve değer yargıları ön planda gelmekte, yeni kuşaklar bu kaynaktan beslenmektedir. Okumak üzere köyü ardında bırakan her çocuk gibi Demirel'in önünde de yeni bir ufuk, yaşam uzanmaktadır.[11] Afyon lisesinin A ve B sınıflarında memur ve esnaf çocukları okurken, C sınıfına köylü çocukları almaktadırlar. A ve B şubelerinde yabancı dil olarak Fransızca okutulurken, C şubesinde İngilizce öğretilmektedir ve öğretmen ABD'de bulunmuş bir bayandır. Bu durumun Demirel için bir şans olduğu düşünülebilir.[12]

Liseden mezun olduğu sene dayısının kızı Nazmiye Şener ile nişanlanır. Mühendislik Mektebi'nde okumak üzere İstanbul'a gelir. Burada muhafazakâr ve geleneksel değerlerle yetişmiş olmasının da etkisiyle yolları Necmettin Erbakan ve Turgut Özal'la kesişir. Ayrıca bu dönemde Türkçü ve milliyetçi çevrelerle de tanışıklığı olur. 12 Aralık 1948'de 7 yıllık nişanlısı ile evlenir ve1949 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden[13] mezun olur.[14]

Ankara'da Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde işe girer ve Ege Bölgesindeki bazı baraj inşaatlarında Amerikalı mühendislerle birlikte çalışır. Eylül 1949'da bir yıllığına ABD'ye gider.[15] İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'den devlet tarafından ABD'ye gönderilen ilk mühendis olan Demirel[16], "Bureau of Reclamation" da baraj yapımı ve sulama teknikleri konusunda mesleki bilgisini artırarak ülkeye geri döner. Demirel döndüğünde Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçim sonrasında Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bu dönemde aldığı ilk görev teknik adam olarak başından sonuna kadar yürüttüğü Çukurova'da Seyhan Barajı'nın yapımı projesi olur.[17] 1954 yılında Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi başkanı olur.[18] Eylül 1954'de Eisenhower bursu ile bir kez daha ABD'ye gider. Döndüğünde Devlet Su İşleri Genel Müdürü olur ve bu görevi 1960 yılına kadar sürdürür.[19] Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapar.[20] Dönemin başbakanı Adnan Menderes'in gözde bürokratlarından biridir. Çeşitli yurtiçi gezilerinde Başbakana eşlik eden Demirel, bölgelerin sorunları ile ilgili de-

[11] Öngider, a.g.e., s. 113
[12] Öngider, a.g.e., s. 113
[13] Mühendis Mektebi 1945 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi adını almıştır.
[14] Öngider, a.g.e., s. 114
[15] Öngider, a.g.e., s. 114
[16] Firuzan Tekil, **Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel**, Göktürk Yayınları, İstanbul 1976, s. 29
[17] Öngider, s. 115
[18] Yaşar Gören, **Oyun Bitti: Demirellerin Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 156
[19] Hulusi Turgut, **Demirel'in Dünyası,** ABC Ajansı Yayınları, İstanbul 1992, s. 11
[20] Hüdavendigar Onur, "Süleyman Demirel", **Türk Sağı Sözlüğü**, Biyografi.net Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 510

taylı bilgiler vererek Menderes'i etkilemeyi başarmıştır. 27 Mayıs İhtilali'nin ardından görevden alınan Demirel, askerliğini Devlet planlama Teşkilatında yapar ve 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında çalışır. Bu görev ülkenin kaynak ve imkânlarını tanıma ortamı yaratır.[21] Demirel, 27 Mayıs İhtilali'nden sonra, Demokrat Parti iktidarının gözde bürokratlarının birçoğu gibi, bir süre güç bir dönem yaşamış ancak bu dönemi çabuk atlatmıştır.[22]

Askerlik sonrası devlet görevine dönmeyen Demirel özel sektöre geçiş yapar. Amerikan Morisson Şirketi'nin ve bazı yabancı şirketlerin temsilciliklerini alarak müteahhitliğe başlar.[23] DSİ, DPT ve özel sektör tecrübeleri onu siyasete de hazırlamıştır. 1962'de Adalet Partisi'ne girer.[24]

27 Kasım 1962'de yapılan ilk AP Kongresinde Genel İdare Kurulu'na aday olan Demirel delegeden en çok oyu alarak Teşkilat Başkanı seçilir. Böylece Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'dan sonra ikinci adam haline gelir.[25] Adalet Partisi'nin hapisteki üyelerinin affına yönelik bir girişim başlattığı iddiasıyla bir grup 23 Mart 1963'te Ankara'da bir protesto gösterisi yapmış, protestocular AP Genel Merkezi'ni taşlamışlardı. Bu olay üzerine Demirel 27 Mart 1963'te AP Genel İdare Kurulu üyeliğinden ve Teşkilat Başkanlığı'ndan istifa ederek aktif politikayı bir süreliğine terk edecektir.[26]

5 Haziran 1964'te parti genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın bir kalp krizi nedeniyle ölümü Demirel'in yenden siyaset sahnesine çıkmasına vesile olmuştur. Partinin başına onun geçmesini isteyenler bulunmaktaydı. Demirel'in istifası ile Teşkilat Başkanı olan ve Genel Başkan vekilliği yapan Saadettin Bilgiç en önemli rakibidir. Parti teşkilatlarını iyi tanıyan ve "Koca Reis" lakabıyla anılan Bilgiç, özellikle askeri çevrelerce istenmemektedir. Muhafazakâr yapısı ağır basan ve dinci görülen Bilgiç'in DP'nin hesabını sormaya çalışmasından endişelenilmekteydi.[27] Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e verdiği mektupta "çağdaş, Atatürkçü, dünyayı bilen ve tanıyan, başarılı, güven verici bir geçmişe sahip olan, genç ve dinamik" bir AP Genel Başkanı istediklerini belirtiyorlardı.[28] Hürriyet Gazetesi'nde Süleyman Demirel'in ABD Başkanı Johnson ile çekilmiş bir fotoğrafının yayınlanması Demirel lehine bir etki olmuştur. Bu fotoğrafın Demirel'in burslu öğrencilerle Temsilciler Meclisi'ni ziyareti sırasında çekilmiş tesadüfî

[21] Öngider, a.g.e., s. 115
[22] Ercüment Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 111
[23] Öngider, a.g.e., s. 116
[24] Gören, a.g.e., s. 156
[25] Öngider, a.g.e., s. 116
[26] Öngider, a.g.e., s. 117
[27] Öngider, a.g.e., s. 117
[28] Öngider, a.g.e., s. 118

bir fotoğraf olduğu sonradan anlaşılmıştır.[29] Bilgiç de bir atak yapmış ve Demirel'in Mason olduğunu ileri sürmüştür. Demirel Mason Locası'ndan bir belge alarak üye olmadığını göstermiş bu belge yine Hürriyet gazetesinde yayınlanmıştır.[30] Anlaşıldığı kadarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir kısmı, Cemal Gürsel, basının ve iş çevrelerinin önemli bir kısmı Demirel'i desteklemişlerdir.[31] 27 Kasım 1964'te yapılan kongrede Demirel ilk turda AP Genel Başkanı seçilmiştir.[32]

İsmet İnönü hükümetinin düşmesi üzerine, 20 Şubat 1965 tarihinde bağımsız Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında CHP dışındaki dört parti ile kurulan koalisyon hükümetine TBMM dışından başbakan yardımcısı olarak girmiştir.[33]

1965 seçimlerde Adalet Partisi oyların %52.9'unu almış ve Isparta'dan milletvekili seçilen Demirel, 27 Ekim 1965'de hükümeti kurarak 41 yaşında Türkiye'nin en genç başbakanı olmuştur.[34]

Demirel liderliğindeki Adalet Partisi 1969 seçimlerini de bir dönem daha tek başına iktidarı sürdürebilecek şekilde kazanmıştır.[35] Demirel 3 Kasım 1969'da ikinci hükümetini kurmuştur. Ancak parti içerinde muhalifleri bulunmaktadır.[36] Bilgiç liderliğindeki 41 milletvekili 1970 bütçesi oylanırken kendi partileri aleyhine oy verdiler ve bütçe reddedildi. Bunun üzerine Hükümet istifa etti.[37] Muhalif milletvekilleri partiden ihraç edildiler ve Demokratik Parti'yi kurdular.[38] Yeniden görev verilen Demirel 6 Mart 1970'de 3. Hükümetini kurdu ve 26 Mart 1971'e kadar görevini sürdürdü.[39] 12 Mart müdahalesinin üzerine Demirel istifa etti. Böylece 27 Ekim 1965 tarihinde Süleyman Demirel'in başbakanlığı ile başlayan AP iktidarının ilk evresi Başbakan ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Silahlı Kuvvetler tarafından görevden ayrılmak zorunda bırakıldığı 12 Mart 1971'deki askeri müdahale ile son buldu.[40]

---

[29] Öngider, a.g.e., s. 118
[30] Öngider, a.g.e., s. 119
[31] Tanel Demirel, **Adalet Partisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 37- 38
[32] Öngider, a.g.e., s. 119
[33] Nil Tuncer, "Süleyman Demirel", Ali Faik DEMİR (der.), **Türk Dış Politikası'nda Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 130
[34] Arat, a.g.e., s. 89
[35] Arat, aynı yer
[36] C. H. Dodd, **The Crisis of Turkish Democracy**, The Eothen Press, London 1983, s. 10, aktaran Arat, aynı yer.
[37] Onur, a.g.e., s. 510
[38] Arat,
[39] Tuncer, a.g.e., s. 130
[40] Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960- 1980) içinde Sina AKŞİN (der), **Türkiye Tarihi** c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s. 251.

Demirel 1973 seçimlerinde yeniden Isparta'dan milletvekili seçilmiştir. 31 Mart 1975- 21 Haziran 1977 arasında 1. Milliyetçi Cephe adı verilen koalisyon hükümetinin başbakanlığını yapmıştır. 1977 Genel Seçimleri sonrasında 21 Temmuz 1977- 5 Ocak 1978 arasında 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin başbakanlığını yürütmüştür. 12 Kasım 1979- 12 Eylül 1980 arası yine başbakanlık görevini yürütmüştür.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında siyaset yapması 10 yıl süreyle yasaklanmıştır. 1987'de yasakların kalkıp kalkmaması ile ilgili referandum sonucunda siyasi hayata dönmüştür. Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. Turgut Özal'ın vefatı sonrasında 16 Mayıs 1993'de Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[41]

2. Liderlik Özellikleri ve İdeolojisi

Demirel politikaya girerken çeşitli avantajlara sahipti. Henüz 40 yaşında genç, ancak tecrübeli, cumhuriyetin yetiştirdiği ilk kuşaktan parlak ve yetenekli biriydi. Bir köy çocuğu olması dönem itibari ile lehine olmuştur. Köyden yetişen birinin en üst makamlara gelebilmesi pek çok kesimden destek alabilmesini sağlamıştır. 1960'lı yıllar Köyden kente göçün yoğunlaştığı kent yaşamına hızlı bir geçiş yaşandığı dönemdir.[42] Böyle bir dönemde askeri- bürokratik elit geleneğinden gelmeyen Demirel, sıradan vatandaş ve köylerden gelip şehre yerleşenler için "kendi kendini yetiştiren adam" olarak kendileri ile özdeşleştirebilecekleri bir lider konumundadır.[43]

Demirel her kesime seslenebilen bir lider olmuştur. Karşısındakilerin seviyesine göre bir dil seçmiştir.[44] Özellikle halkla iletişim kurarken zorlanmamıştır. Rakamlarla konuşması, karşılaştırmalar yapması ve rakamları halkın anlayacağı kelime, kavram ve örneklerle açıklayabilmek önemli bir özelliğidir.[45]

Demirel halkın içinden gelen adam imajına zarar verecek hareketlerden genellikle kaçınmıştır. Ancak geleneksel değerlerle çağdaşlaşma ve batılılaşmayı, giyim tarzı, konuşmaları ve yaşantısı ile bir sentez halinde halka sunabilmiştir.[46] Öngider'e göre, 1965- 71 yılları arasındaki altın yıllar olarak adlandırılabilecek tek başına iktidar günlerinde Demirel'in yakaladığı dalga,

[41] Onur, aynı yer
[42] Öngider, a.g.e., s. 123
[43] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1954- 1980**, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1994, s. 278
[44] Tuncer, a.g.e., s. 133
[45] Celal Kazdağlı, **Demirel'in Liderlik Sırları**, Beyaz Yayınları, İstanbul 1999, s. 12
[46] Tuncer, a.g.e., s. 134

Türkiye'deki politik yelpazenin sağ kesiminde "başarılı olanlarla" temelde aynıdır: milliyetçi ve muhafazakâr değerlere bağlı olmakla birlikte dünyaya açık, çağdaş gelişmelerden kopmayan ve bu nimetleri Türkiye'ye taşıyan bir parti ve lider portresi çizmek.[47]

Demirel'in başarısında dünya konjonktürü de önemlidir. Öngider'e göre tasfiye edilen sömürgeci sistem hem siyasi hem de ekonomik olarak kapitalist dünyadaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini beraberinde getiriyor ve bu arada Türkiye gibi ülkelerin yeni hamleler yapmasına imkân sağlamaktadır.[48]

Hırs, Demirel'in kariyerinin temel itici kuvveti olmuştur.[49] Demirel güçlü bir politik hırsa ve özgüvene sahiptir. Yasaklı olduğu dönemde bile bir gün yeniden başbakan olacağına inancını yitirmemiştir.[50] Cüneyt Arcayürek'e söylediği, "Başarısız olsaydım tarih yanlış olurdu" sözü politik hırsın bir diğer örneğidir. Onun hırsı, temkinli gerçekçiliği ve öz-disiplini ile birliktedir. Kritik siyasi olaylara düşüncesiz ve duygusal tepkiler veren romantik bir kişilik değildir.[51] Demirel olaylara çeşitli olguları ve verileri değerlendirerek yaklaşan mantık ve hesap adamıdır. Mühendislik eğitiminin bunda önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. Demirel'in yakın çalışma arkadaşı ve uzun yıllar hükümetlerinin dışişleri bakanlığını yapmış olan İhsan Sabri Çağlayangil, Demirel'i özgüveni tam, işleri istişare ile yapmayı seven, kriz dönemlerinde bir satranç oyuncusu gibi tüm hamleleri ve sonuçlarını adım adım hesaplayan, sinirini, acı ve sevincini çok iyi kontrol edebilen biri olarak tanımlamaktadır.[52]

Rakamlarla arası iyidir ve güçlü bir isim hafızası vardır. Tanıdığı kişileri iyi ve kötü günlerinde arayıp sormaya özen gösterir.[53] Demirel takım çalışmasını seven, çalışkan, gerçekçi ve ihtiyatlı bir liderdir.[54] Kişisel ilişkilerinde cana yakın, hoşgörülü ve arkadaşları ile ilgili birisidir. Kendisi ile çalışanların refahı için gösterdiği ilgi, sosyal ilişkiler kurmaya ettiği dikkat, hasta ziyaretlerine verdiği önem, zor durumda olan arkadaşlarının eşleriyle yaptığı destek verici konuşmalar dikkat çekicidir.[55]

Demirel'in siyaset yapma tarzında yaşadığı an ve statüko çok önemlidir. Hedefini şöyle ortaya koyar: "Marifet patırtı çıkarmadan sistemi götürebil-

---

[47] Öngider, a.g.e., s. 120
[48] Öngider, a.g.e., s. 124
[49] Arat, a.g.e., s. 91
[50] Öngider, a.g.e., s. 125
[51] Arat, a.g.e., s. 91
[52] İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s. 107
[53] Öngider, a.g.e., s. 126
[54] Arat, a.g.e., s. 91
[55] Kazdağlı, a.g.e., s. 16-23

mektir".[56] Demirel değişim için risk almaktan uzak durmuş ancak statüko değiştiği ölçüde bu değişime ayak uydurmaya çalışmış, kendisi değişimi zorlayan bir unsur olmayı benimsememiştir.[57] Kazdağlı'ya göre Onun asıl başarısı Türkiye'nin değişimi ile birlikte kendi değişimini de gerçekleştirmesidir. Demirel'i lider yapan özelliklerden biri de toplumun psikolojisini çok iyi anlaması ve onunla aynı süreci yaşaması, toplumun ve siyasetin değişim hızına uygun davranmasıdır.[58]

Demirel, farklı gruplarla ittifaklar ve ağlar kurmak konusunda başarılıdır. Aşırı uçları hem partisinde hem de siyasette dengelemek istemiştir. Çeşitli dönemlerde siyasi yelpazenin sağ ve sol uçları ile çalışmıştır.

Demirel ekonomik gelişme ve büyümenin önemine inanmaktadır. Büyüyen, güçlü bir Türkiye vizyonu onu iktidara taşımıştır. Köylünün su sorunu, okul ve yol sorunu çözülmeden sosyal adaletten bahsetmenin fantezi olduğunu savunmuştur.[59] Adalet Partisi'nin yükselen başarısında siyasi etkenler kadar ekonomik etkenlerin de payı vardır.

Adalet Partisi, anti- komünist bir söyleme sahiptir; ancak bütün "izm"lere karşı olduğunu ileri süren Demirel ve partisi ideolojik bir bağlanmadan uzaktır.[60] Adalet Partisi'nin üzerinde Demirel'in etkisi tartışılmazdır. Demirel yönetimi ile Adalet Partisi demokratik rejimi, geleneksel değerleri, aile, din ve özel mülkiyeti, kanun önünde eşitlik ve fırsat eşitliğini savunmuştur. Milli birlik ve güçlü devlet gereği vurgulanmıştır. Ilımlı bir milliyetçilik görüşü savunulmuştur.[61]

Demirel, laikliğin din duygularının istismarını önleme amaçlı olduğunu söylemiştir.[62] Demirel, yetişme tarzı itibari ile dine yakın bir liderdir. Dini cemaat ve çevrelerle ilişkisini devamlı sürdürmüştür. Arat'a göre Demirel politika'da dini istismar etmemiş ancak dini bağlantılarının avantajlarından yararlanmıştır.[63]

Demirel, 12 Eylül müdahalesinin ardından yedi yıl siyasetten uzak kalmıştır. Sonrasında Doğruyol Partisi'nin başına geçmiştir. Parti söylemini demokrasi üzerine kurmuştur ancak mecliste yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için vaat ettiği reformları gerçekleştirememiştir.[64]

---

[56] Öngider, a.g.e., s. 127
[57] Öngider, a.g.e., s. 128
[58] Kazdağlı, a.g.e., s.
[59] Hulusi Turgut, **Görüntüler**, ABC Basın Ajans, İstanbul 2000, s. 102
[60] Ahmad, a.g.e., s. 279
[61] Tuncer, a.g.e., s. 142
[62] Tanel Demirel, a.g.e., s. 188
[63] Arat, a.g.e., s. 100
[64] Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 228

Demirel'in statükocu tavrının nedenlerinden birinin, döneme hakim olan Soğuk Savaş koşulları olduğu düşünülebilir. Bu koşullarda Türkiye her şeyden önce mevcut durumun, statükonun korunmasını, büyük komşusu SSCB'nin etkisine girmemeyi sağlamak durumundaydı. Öngider, Demirel'in ve sağın bu savunmacı ve statükocu anlayışı Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra değiştirdiğini ileri sürmektedir.[65] Demirel, bu dönemde laikliğe ayrı bir vurgu yapmıştır.

3. Dış Politika Felsefesi

1960'lı yıllara gelinceye kadar Türk dış politikasının değişmeyen temel özelliği Batı bağlantısıdır. Batı sistemi içinde yer almak devletin ilk ve sürekli dış politika amacı olmuştur. Bu amacın içeriği ve uygulanan yöntemler süreç içerisinde büyük ölçüde değişime uğrasa da, "Batılılaşma" ideali sürekliliğini korumuştur.[66] Batı ile ilişkiler dış politikanın merkezine yerleştirilince, öteki devletlerle olan ilişkiler bu ana eksenin türevleri olarak algılandı ve buna göre düzenlendi.

Türk dış politikası gerek Atatürk, gerek İsmet İnönü, gerekse Menderes döneminde değişmemiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında dış politika konusu başta Atatürk olmak üzere yürütme organının ilgili Bakanlıklarının ve bir ölçüde de yasama organının yetki alanına girmekteydi. Dönemin basınında dış konuların çokça yer aldığını görmekteyiz ancak devletin izlediği politikaya karşı bir eleştiriden söz edilemezdi. Dış politikayı yürüten diplomat kadrosu ise 10- 15 kişiydi.[67] Bu durum İnönü döneminde de pek değişmemiştir. İsmet İnönü Türkiye'nin her türlü politikasına egemendi ve devlet çarkını elinde tutuyordu. Dış işleri bakanlığının yazışmaları İnönü'ye iletiliyor ve onun direktifleri doğrultusunda dar sayılabilecek bir diplomat kadrosu ile dış ilişkiler yürütülüyordu.[68] DP'nin iktidara gelmesi de bu durumu çok değiştirmedi. Dış politika kararları yine Menderes ve daha sonra dışişleri bakanı olacak Fatin Rüştü Zorlu'nun aldığı kararlar doğrultusunda, sayıları oldukça artmış olan "elit" diplomatlar tarafından yürütülüyordu.[69]

---

[65] Öngider, a.g.e., s. 129

[66] Melek M. Fırat, **1960- 71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 2

[67] Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'nin Dünü ve Bugünü", **SBF Dergisi**, C. XXXV, no. 1- 4 (1980), s. 322'den aktaran Melek M. Fırat, 1960- 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, s. 3.

[68] Fırat, a.g.e., s. 3

[69] Fırat, a.g.e., s. 3-4.

1960'lı yıllarda, Türk dış politikasının Batı'ya dönük ve dar bir kadro tarafından belirlenmesi olarak özetleyebileceğimiz geleneksel yapısı değişmeye başladı. Türkiye çok yönlü bir dış politika başlattı ve bu değişme sürecinde Türk kamuoyu da etkili oldu.[70]

Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi de diğer bütün partiler gibi dış politikada Atatürkçülüğü benimsediğini ileri sürmüştür. Ancak, Atatürkçülükten ne anlaşıldığı partiden partiye değişmiş görünmektedir. Hemen tüm partiler Atatürk'ün bir Batı ittifakına katılmayı tercih edeceğini öne sürmüşlerdir:

> *"(...) Atatürk'ten beri takip edilen dış politikada Türkiye'nin kültürel, askerî, iktisadî ve siyasî alanlarda müşterek menfaatlere sahip bulunduğu barışçı memleketlerle Batı Dünyası ile sıkı münasebetler kurması için azimle çalışmıştı. Aynı zamanda, Türkiye ile samimî dostluk isteyen komşu milletlerle tarihî-kültürel bağlarla bağlı bulunduğumuz Orta ve Yakındoğu memleketleri ve Balkanlarla sıkı dostluk ilişkileri kurulması arzu edilmiştir."*[71]

Adalet Partisi'nin tüzüğüne göre dış politikada BM Anayasası'na uygun olarak barış, adalet, özgürlük ve ulusal egemenlik esasları gözetilecektir.[72] Ayrıca AP, yakın komşularla da yakın ilişkiler ve dostluk kurmayı önemli bir adım olarak görmektedir.[73]

AP'lilere göre dış politikada "birlik ve beraberlik" önemli bir rol oynamaktadır. AP, parti sözcüsü Erol Yılmaz Akçal aracılığıyla dış politika üzerinde bir mutabakat sağlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır.[74] Dış politika hakkındaki genel görüşlerine bakıldığında, AP'nin blokçu bir yaklaşım benimsediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in sözlerinde açıkça ifadesini bulmuştur:

> *"Bugün millî menfaatleri dar bir açıdan mütalâa etmek, münhasıran çevremizdeki mesafelerle meşgul olmak, mesuliyet almaktan kaçınmak isabetli ve kifayetli bir yol değildir. Münasebetlerimizin devamlı surette genişlemesine ve akılcı bir yol takibeden dış politikamızın icaplarına paralel olarak memleketimizin dünya siyaset sahnesinde geçmiş tecrübelerine, potansiyeline ve barış arzusuna uygun bir rol oynaması tabiidir. Bu yoldaki gayretlerimizde Yüksek Meclis'in desteğine mazhar olmakta devam edeceğimizden eminim."*[75]

---

[70] Fırat, a.g.e., s. 4.
[71] **Adalet Partisi Seçim Beyannâmesi**, Doğuş Matbaası, Ankara 1965, s. 31
[72] **Adalet Partisi Program ve Tüzük**, Orijinal Matbaa, Ankara 1969, ss. 36-37
[73] **Adalet Partisi Program ve Tüzük**, s. 37-38
[74] **TBMM Tutanak Dergisi**, 25.5.1965, B: 115, O: 1, s. 556
[75] **TBMM Tutanak Dergisi**, 20.2.1968, B: 46, O: 3, s. 478

Çağlayangil, Türk dış politikasının temel hedeflerini Cumhuriyet öncesine kadar götürmektedir. Bu bakımdan Türk dış politikası da bu eski temeller üzerinde biçimlenecektir:

> *"(...) Türk dış politikasının bugün dayandığı temeller, bizim Hükümetimiz tarafından ele alınmış yeni hedefler değildir. Eğer Türk tarihi tetkik edilirse görülecektir ki İmparatorluk zamanından beri Türk dış politikasına hâkim olan başlıca unsur, güvenliğin sağlanması gayesi etrafında toplanır. Bu gayet tabii bir şey, her memleket için geçerli bir faktördür. Fakat Türk jeopolitik durumu dikkate alınırsa, Türkiye için bu faktörün ehemmiyeti daha da artar. (...) Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri jeopolitik vaziyetimiz bizi dünya siyaseti denge içinde yerimizi seçmeye mecbur ve mahrum etmiştir."*[76]

I., II., III., IV.,V. ve VI. Süleyman Demirel Hükümetleri programlarında[77] dış politika yaklaşımlarını söyle özetleyebiliriz[78]:

1."Yurtta sulh, Cihanda sulh" ilkesi ilişkilerde temel olacak, ülkemizde ve dünyada istikrar ve barışı sağlayıcı şartların gelişmesine gayret edilecektir.

2. Atatürk inkılâpları doğrultusunda milli politika esas kabul edilmiş ve bu doğrultuda hareket edileceği belirtilmiştir.

3. Uluslararası işbirliği anlayışının gelişmesine yardımcı ve destek olunacaktır.

4. Batı ve Doğu milletleri arasında güvenliğe dayanan ilişkilerin geliştirilmesi ve Avrupa'da huzur ve güveni sağlayacak çalışmalarda bulunulacaktır.

5. Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya İtalya ve diğer Batılı devletler ile yakın dostluk, işbirliği, ittifak ve ortaklık esasları çerçevesinde ilişkilere önem verilmeye devam edilecektir.

6. Arap ülkeleri, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile işbirliği ve iyi ilişkiler geliştirilmeye devam edilecektir.

7. SSCB ile ve diğer komşu ülkelerle ilişkileri bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, hak ettiği eşitliği, iç islerine karışmama dahilinde ortaya çıkan gelişmeler kuvvetlendirilecektir.

8. Ticari, iktisadi, alanda AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile ortaklığa daha da önem verilecektir.

9. Kıbrıs sorununun ve Yunanistan ile ilişkilerin Türk topluluklarının haklarını gözetme çerçevesinde çözüme ulaştırılması temel gaye edilecektir.

---

[76] **TBMM Tutanak Dergisi**, 19.2.1969, B: 56, O: 2, ss. 68-70

[77] Hükümet Programları için bkz. Kemal Girgin, **TC Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

[78] Gökhan Yılmaz, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri Programlarında Dış Politika**, (1920- 1980), (Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, sosyal bilimler Enstitüsü, Denizli 2006.

10. Yurtdışındaki Türklerin uluslararası antlaşmalarda kendilerine tanınan haklarına riayet edilmesi ve Türk kültürünün yaşatılması için çalışmalara hız verilecektir.

11. Türkiye diğer devletlerle yaptığı taahhütlerine sadık kalacaktır.

12.Türk ekonomisini Ortak Pazar'la ilişkilerinde ezilmeyecek, Türkiye'nin bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturmaya çalışılacaktır.

13. Türkiye'nin gelişmiş ülkeler karsısında ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izlemekte kararlı olunacaktır.

14. Türkiye maceracı politikalara girmeyecek, dış politikada aklına geleni yapmayacaktır.

15. Ege Kıta sahanlığı üzerindeki haklardan vazgeçilmeyecek. Ege adalarının milletlerarası anlaşmalara aykırı olarak silahlandırılmasına ve tahkimine kayıtsız kalınmayacaktır.

16.Yunanistan'ın karasuları ile ilgili olarak tek taraflı kararlar alması onaylanmayacaktır.

17. Türk devletini, sözü dinlenen, dostluğu aranan, düşmanlığından korkulan bir devlet olarak yüceltme yolunda her türlü gayret gösterilecektir.

18. Hedef Birleşmiş Milletler Yasasına uygun olarak bütün milletler için barış, hürriyet, adalet ve hak eşitliği esaslarına dayanan devamlı bir dünya düzeninin kurulması için çalışılacaktır.

Demirel'in ilk iktidara geldiği dönemde önceki hükümetlerden daha cesur bir politika izlediği söylenebilir. Türkiye kendi iç şartlarının zorlaması ve dış ilişkilerinin bu şartlardan etkilenmesi sonucunda, geleneksel dış politikasından bazı sapmalar yapmak durumunda kalmıştır. Hatta Demirel hükümetlerinin, 1946'dan beri en ilerici dış siyaseti uygulamak durumunda veya zorunda kaldığı söylenebilir. Ancak Cem'e göre bu politika Demirel'in kişisel iradesi ile olmamıştır. Akdeniz'deki kuvvetler dengesini etkileyebilecek bu gelişme ülkedeki demokratik ortamın baskısı ve gelişen şartların zorunluluklarından kaynaklanmaktadır.[79] Meclis'te temsil imkanı bulan Türkiye İşçi Partisi'nin Türk siyasal hayatına getirdiği yeni sesin de bu politikada etkisinin büyük olduğu söylenebilir.[80] Cem, bu politikanın ABD'nin Akdeniz bölgesinden kısmen çekilme kararı aldığı ve bölgede çok güvenilir dostlar ve köprübaşlarına ihtiyaç duyduğu bir dönemde bir takım tehlikeler içerdiğini belirtmektedir. Bu şartlar altında nispeten daha geri bir dış politikanın ifadesi olsa da İsmet İnönü'nün "Ortadoğu meselesine sakın karışmayın, tarafsız kalmaya aman dikkat edin" uyarısını önemli görmektedir. Cem'e göre oldukça ihtiyatlı bir politikacı olan İnönü, Demirel'in politikalarının hangi ül-

[79] Cem, a.g.e., s. 18
[80] Cem, a.g.e., s. 34

keleri ne kadar rahatsız edeceğini hesaplayarak bu uyarıyı yapmıştır. Bu politikaların özellikle yurt içinde karmaşık bir durum varken sürdürülmesinin Türkiye'de faşist bir yönetimin kurulmasına kadar gidebilecek sonuçları olduğundan endişe etmektedir.[81] Bunda Yunanistan'da sol bir iktidarın gelme olasılığının artmasıyla gerçekleştirilen darbenin bir benzerinin Türkiye'de de yapılabileceği ihtimali etkilidir. Cem'e göre Demirel'in "geçmişe oranla daha az bağımlı" bir dış politika izlemesi, dış ve iç hakim zümrelerden bazılarının ve bağımlılıktan yana olanlarının tepkisini çekmiştir.[82]

12 Mart müdahalesine kadarki süreçte Demirel'in Ortadoğu politikası, geçmişle kıyaslanamayacak derecede bağımsız olmuştur. Türkiye'de bulunan NATO üslerinin doğrudan NATO ile ilişkili durumlar dışında kullanılmasına karşı çıkmıştır. 1970'de ABD'nin Lübnan'a asker çıkarması gündeme geldiğinde, Demirel, Amerikan askerlerinin gönderilmesinde Türkiye'deki üslerin kullanılamayacağını bildirmiştir. Demirel bu tavrını, "Türkiye'nin ittifaklarının gereği olmayan herhangi bir meseleye müdahil olması ve o vaziyete düşürülmesine daima karşı çıktım ve çıkmaya kararlıyım..." sözleri ile ifade etmiştir.[83] İnönü'nün Ortadoğu'da daha tarafsız bir politika izlenmesi yönündeki eleştirilerine Demirel, "Yani ne yapmamızı istiyorsunuz? BM'deki Kıbrıs görüşmelerinde olduğu gibi Türkiye'nin ilelebet yalnız kalmasını, dost edinmemesini, tek başına bir dördüncü dünya mı yaratmasını istiyorsunuz?" diye karşılık vermiştir.[84]

Demirel İktidara geldikten sonra, Türkiye'nin uluslararası alandaki ilişkilerini çeşitlendirmiştir. Arap dünyası ile bağlar kurmuştur. Komünizm karşıtı olmasına rağmen SSCB ile ilişkileri geliştirmiş, Başbakan Aleksey Kosigin'i Türkiye'de ağırlamış, kendisi Moskova'yı ziyaret etmiştir.[85] SSCB kredileri ile önemli yatırımlar yapılmıştır. Çin'i tanımanın eşiğine gelinen bu politika kendi ekonomik çıkarları için her çeşit yakınlaşmaya giren dış çevreleri, Türkiye söz konusu olunca rahatsız etmiştir.[86]

İsmail Cem'e göre Demirel- Çağlayangil dış politikası, 1965- 70 dönemi iktidarının sınıfsal özü ve yapısıyla, iç tercihleriyle bir tutarlılık içindedir. 1965 sonrasında, Türkiye'nin egemen ekonomik çevreleri hızlı bir kalkınma ve gelime tutkusundadırlar. Bu gelişmenin sağlanması ve bunun demokratik hakların oluştuğu bir ortamda gerçekleşmesi aynı egemen çevrelerin demok-

[81] Cem,a.g.e., s. 20
[82] Cem, a.g.e., s. 51
[83] **Politika**, 24.03. 1976
[84] Süleyman Demirel'in 12.03. 1970 tarihli Meclis Konuşması.
[85] Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, Afa Yayınları, İstanbul 1990, s. 77-79
[86] Cem, a.g.e., s. 53

ratik çerçevede ihtiyaç duydukları kitle desteğinin de ön şartıdır. Dönemin bu özellikleri dış politika tercihlerine de yansımıştır. Demirel'in politikası her şeyden önce bir ekonomik büyüme ve gelişme ülküsü perspektifinden değerlendirilmektedir.[87] İdris Küçükömer'e göre, AP iktidarı başlıca hedefi olan kalkınmanın geçekleştirilmesi için çeşitli çarelerin kullanılması gerektiğini gerçekçi bir şekilde anlamıştı. Kalkınma hedefinin dışındaki hedefler ancak bunun fonksiyonu haline dönüşmüştü ve onunla bağlantılı olabilirdi.[88] Bu dönemde izlenen politika, AP'nin tarihsel işlevinin ve bu işlevle tutarlı olan Demirel'in kişiliğinin doğal ürünüdür. Demirel dış politikasının yönelimleri kendi içsel dinamiklerinin doğrultusunda ve tutarlıdır. Cem'e göre, yapılan kimi tercihler anti- emperyalist bir özellikteyse de, tercih aslında bu amaçla yapılmamıştır, itici güç doğrudan doğruya ekonomik büyüme tutkusudur.[89] Hızlı ekonomik gelişme için gerekli olan, uzun vadeli krediler, yeni pazarlar, komşularla iyi ilişkiler ise, bunun gereği yapılmalıydı. Demirel'in bu politikasında NATO'dan ayrılmak, tarafsızlık gibi bir çizgi yoktur. Ancak söz konusu olan varolan dış politika çizgisini, kısa süreli ekonomik yararlar gereğince bir ölçüde alışılmışın dışına çıkarılması durumudur.[90]

Demirel iktidarının ikinci hedefi Türkiye'yi herhangi bir çatışmadan, hatta gerginlikten uzak tutmak, ekonomik gelişmeyi sekteye uğratacak tüm gelişmelerden sakınmaktır. Bunun dış politika uygulamasındaki sonucu, Ortadoğu karşısında belli bir barışçı tutumdur; Türkiye'yi Ortadoğu'ya bir sıçrama tahtası olarak bulaştırabilecek durumlardan kaçınmak olmuştur.[91]

Ayrıca ekonomik büyümenin ön şartı ve aynı zamanda da sonucu olarak sınaî ürün ihracı ve yeni pazarlar yaratılmasını sağlamaktır.[92] Bu durum çok yönlü bir politika anlayışını gerektirmektedir. Demirel, "büyüyen bir Türkiye'nin menfaati uyarınca her zamankinden çok dış ilişkilerin kurulması, değişik sahalarda ihtiyacı olan milletler arası işbirliğini yapmasıdır" sözleriyle bunu özetlemektedir.[93] Bu doğrultuda Arap ülkelerinin yerli sanayi için elverişli bir Pazar olabileceği düşünülmüştür. Bu düşünce, dış politikada bir yandan Arapların gözetilmesine bir yandan da hem Araplar üzerinde etkili olan hem de yeni bir kredi kaynağı olan SSCB ile ilişkilerin yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesine yol açmıştır.[94]

---

[87] Cem, a.g.e, s. 374.
[88] **1971 Muhtırası ve Reformlar**, Milliyet Gazetesi Forumu, Milliyet, 12.12. 1971, s. 2
[89] Cem, a.g.e., s. 375
[90] Cem, a.g.e., s. 376
[91] Cem, a.g.e., s. 376
[92] Cem, a.g.e., s. 375
[93] **Politika**, 24.03. 1976
[94] Cem, a.g.e, s. 377

Demirel dış politika ile ilgili kararlar alınacağında, devletin yararını ön planda tutmuş, dış politika konularını iç politika hesaplarına dayandırma yoluna genelde gitmemiştir.[95] Adalet Partisi seçimleri kazanıp Demirel de iktidar olduktan sonra atadığı dışişleri bakanı, Dışişleri Bakanlığı'nda hayretle karşılanmıştır. Yeni Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil emekli bir valiydi.[96] Demirel'e göre siyasi bir olay olan bakanın meslek mensubu olması gerekmemektedir. Demirel, başbakanlığı sırasında Çağlayangil ve dışişleri kadrosuna güveninin de etkisiyle dışişlerinin günlük idaresine genelde karışmamıştır.[97]

Demirel ve Çağlayangil'in dış politikadaki şanssızlıkları, Kıbrıs sorununun her an daha kötüye gidebileceği dönemde işbaşına gelmeleridir.[98] Şartlar ve imkânlar göz önünde bulundurulduğunda, zaman kazanmak için zorunlu olarak izlenen diplomasi ağırlıklı politikanın genel çizgi itibari ile mevcut tek alternatif olduğu kabul edilebilir.[99] Demirel'in iktidar olduğu dönemin büyük kısmında diplomatik çözüm aranmıştır. Diplomatik görüşmeler sürerken askeri bir operasyon için eksikliklerimiz tamamlanmaya çalışılmıştır.[100] Geçitkale olayları sırasında yıllardır Kıbrıs'ta mevcut statükonun zorla değiştirilmesinin kabul edilmeyeceği, bu durumda gerekirse askeri müdahalede bulunulacağına dair en üst düzeyde söylenen sözleri uygulamada Demirel hükümeti gerekli cesareti göstermiş, askeri müdahale kararı alıp bunu meclisten de geçirmiştir.[101] Demirel hükümetinin Kıbrıs'a askeri bir müdahale için gerekli donanıma sahip olunması için yürüttüğü çabalar, 1974 Kıbrıs çıkartmasının yapılabilmesini sağlamıştır.[102] Demirel Kıbrıs meselesinde hiçbir zaman taviz vermediklerini belirtmiştir. Kıbrıs konusunu bir milli dava olarak adlandıran Demirel, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra da bu tutumu değiştirmemiştir. Türkiye- AB ilişkilerinde büyük sıkıntıya yol açan Kıbrıs sorununun barışçı yollarla çözümünden yana tavrı sürdürmüştür. Konunun çözümü yolunda Özal döneminde bir takım yeni adımlar atılmıştır. DYP- SHP koalisyon hükümeti döneminde hem Kıbrıs sorunu hem de Yunanistan ile ilişkilerde geleneksel Türk tezine bir geri dönüş yaşanmıştır.[103]

---

[95] Yavuzalp, Liderlerimiz ve Dış Politika, s. 146
[96] Yavuzalp, a.g.e., s. 113
[97] Yavuzalp, a.g.e., s. 114
[98] Yavuzalp, a.g.e, s. 114
[99] Yavuzalp, Dış Politika Ve Liderler, s. 117
[100] Yavuzalp, Dış Politika Ve Liderler, s. 117
[101] Yavuzalp, Dış Politika Ve Liderler, s. 120
[102] Cüneyt Arcayürek, **Demirel dönemi 12 Mart Darbesi 1965- 1971**, bilgi Yayınları, Ankara 1992, s. 121
[103] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (der), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 455.

Türkiye'de siyasi karar alıcılar çağdaşlaşma ve "muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma" hedefinin Batı ve Batı ittifakının içinde olarak gerçekleşeceğine inanmışlardır. Demirel'de bu görüşe uzak değildir. Türkiye'nin Avrupa'dan kopmaması gerektiğini düşünmektedir.[104] Demirel hükümeti 1960'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Türk demokrasisinin ve ekonomik gelişiminin garantörü olarak görüyordu.[105] Demirel, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna girebilmesi için çaba göstermiştir. Yavuzalp, 1975 yılında Yunanistan tam üyelik için Avrupa Topluluğu'na müracaat ettiğinde, Demirel'in Erbakan'la hükümetin devam etmesi için, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu yapmamasını eleştirmiştir. Bunun Demirel'in yıllardır izlediği dış politika çizgisine de ters olduğunu belirtmiştir.[106]

Demirel dış politika yürütürken büyük güçlerle çatışma içinde olunmaması gerektiğini düşünmektedir. Siyasi hayatı boyunca Amerikan yanlısı ithamı ile karşılaşan Demirel, Türk- Amerikan ilişkilerinin en sıkıntılı dönemlerinde hükümette olmuştur. Demirel'e göre Türkiye ve ABD birbirleri açısından önemli, dost ve müttefik iki ülkedir.[107] ABD ile ilişkiler konjonktüre göre değişmiştir. Demirel'in iktidarının ilk dönemlerinde Johnson Mektubunun etkisi ile anti- Amerikancı eğilimler toplumda artış göstermiştir. 1964 ve 1974 yıllarında Kıbrıs sorunu dolayısı ile ABD ile yaşanan gerginlik iki ülke ilişkilerini uzun süre etkilemiştir. Türkiye'ye yönelik silah ambargosu, ikili antlaşmaların yenilenmesinde yaşanan sıkıntılar, üsler sorunu gibi ciddi meseleler Demirel döneminin ABD ile ilişkilerinin önemli maddelerini oluşturmaktadır. 1965- 71 dönemindeki üç Demirel hükümetinin dış politikasında ABD ile yaşanan gerginliklerin etkisi görülmektedir. Çok yönlü politka arayışları, bağımlılığı azaltma yönünde çabalar, blok kavramının eleştirilmesi gibi yaklaşımlar bunun göstergeleridir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Türkiye İşçi Partisi'nin meclise girmesi ile ABD'ye yönelik eleştiriler TBMM çatısı altında daha çok duyulmaya başlamıştır. Türkiye topraklarındaki üslerin kullanımı ve kontrolü, ABD ile yapılan ikili anlaşmaların karmaşıklık ve dağınıklığının önlenmesi gibi konularda Demirel hükümetleri önemli adımlar atmıştır. Türkiye ABD ilişkilerini geren bir diğer konu haşhaş ekimidir. ABD ülkesine giren uyuşturucu maddelerin çoğunun Türkiye kaynaklı olduğu iddiasıyla Türkiye'de haşhaş ekiminin durdurulmasını istemiştir. Demirel hükümeti, köylüyü karşısına almak istememiş ancak ABD ile de sorunu yumuşatmak

[104] Tuncer, a.g.e., s. 180
[105] Sedat Laçiner, "Turkish Foreign Policy (1971- 1980): Ideologies vs. Realities", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, c. 6, S. 21, s. 77
[106] Yavuzalp, a.g.e., s. 145
[107] Tuncer, a.g.e., s. 156

için üretimin sınırlandırılması yoluna gitmiştir.[108] 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan erim hükümeti haşhaş ekimini yasaklamıştır. Çağlayangil haşhaş meselesinin ABD'nin kendilerine karşı bir müdahale yapılmasına sebep olduğunu ileri sürmüştür. Demirel, Türkiye'nin ABD için önemli olduğunu, gözden çıkarmayacağını ancak istekleri doğrultusunda olmayan yönetime karşı yeni arayışlar içinde olabileceğini söyleyerek[109], Türkiye'de yapılan darbelerin arkasında ABD'nin olduğu iddialarını zımnen kabul etmiştir. Sovyetler Birliği çöktükten sonraki dönemde Türk Amerikan ilişkilerinin Soğuk Savaş anlayışının tek yönlü güvenlik anlayışı açısından değil, ekonomi, ticaret, enerji, yatırım ve kültürel alanlarda da derinleştiği söylenebilir.[110] Demirel 1991- 1993 yılları arasında DYP- SHP hükümetinde bulunmuştur. Demirel, Soğuk Savaş dönemi sonrasında Türkiye'nin ABD'den bağımsız politika üretebilen, stratejik önemi yüksek bir ülke olduğunu savunmuştur.[111] Bu dönemde Türk-ABD ilişkilerinin en öneli konusu Ortadoğu ve Körfez Krizi olmuştur. Başbakan Demirel, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bölge politikasından rahatsızlık duymuştur. Demirel, Türkiye- ABD ilişkilerinin Özal'ın "stratejik işbirliği" söylemi ile değil "geliştirilmiş ortaklık" şeklinde yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım ilişkilerin yalnız askeri ve stratejik alanda değil, siyasi, ekonomik, kültürel, teknolojik ve bilimsel alanlarda da geliştirilmesini öngörmektedir.[112]

Türkiye, Kurtuluş Savaşı sırasındaki yakın ilişkilerini saymazsak, büyük komşusu Sovyetler Birliği'nden hep tedirgin olmuştur. Ancak dönemsel şartlar bu iki ülke arasındaki ilişkilerin zaman zaman sıkılaşmasını sağlamıştır. Müttefiki olan ABD ile ilişkilerinin gerilmesi, Soğuk Savaş'ın yumuşama sürecine girmesi gibi sebeplerle Türkiye blok dışı esnek bir politika izleme yolunu seçmiştir. Demirel, ülkenin kalkınmasına odaklanmış ve bunun için gereken destek Batı'lı müttefiklerinden gelmeyince SSCB'ye yönelmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması Rusya ile arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerilmesine yol açmıştır. Ekonomik ilişkiler gelişirken siyasi ilişkiler aynı gelişimi gösterememiştir. Sovyetler sonrası Türkistan ve Kafkasya coğrafyalarında rakip hale gelen iki ülke arasındaki ilişkiler, Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" sloganı ile daha da gerilmiştir. Enerji kaynakla-

---

[108] Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türkiye Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 102

[109] Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965- 1971**, Bilgi Yayınları, Ankara 1992, s. 58

[110] Özden Z. O. Alantar, "Türkiye- ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutunda dönüşümü", Gencer Özcan ve Şule Kut (der), **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Boyut Kitapları, İstanbul 1998, s. 225

[111] Tuncer, a.g.e., s. 174

[112] Sami Kohen, "Türk- ABD İlişkilerine Yeni Yön", **Milliyet**, 10. 02. 1992 aktaran Tuncer, a.g.e., s. 175

rına erişim ve bunların dünya pazarlarına çıkabilecekleri güzergâhlar da, iki ülkenin ilişkilerini rekabete dönüştürüyordu. Demirel enerji boru hatları için en ekonomik ve güvenli yolun Türkiye üzerinden geçtiğini vurgulamıştır. Balkanlar ve Kafkasya'da yaşanan etnik sorunlar da Türkiye ile Rusya'nın karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Zaman zaman ilişkiler gerilse de Demirel Rusya'nın önemini vurgulamış, Türkiye'nin başta Azerbaycan- Ermenistan çatışması olmak üzere bölgedeki gerginliklere askeri müdahalede bulunmayacağını, Türkiye'nin Post Sovyet bölgesinde tek başına etkinlik kurma yoluna gitmeyeceğini ve her alanda Rusya ile işbirliği yapılması gerektiği mesajlarını vermiştir.

Demirel Türkiye'nin Ortadoğu politikasına göreve geldiği ilk dönemden itibaren önem vermiştir. Kıbrıs konusunda dünya kamuoyunda yaşanılan yalnızlık duygusunun bunda büyük rolü vardır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ortadoğu ile ilişkilerin artması, İslam ülkelerine yakınlık gösterilmesi, o dönemin eleştirilen bir politikası olmuştur. Türkiye'nin laiklikten uzaklaşacağı ve Ortadoğu bataklığına saplanılacağı endişesi ile bu politika eleştirilmiştir. Demirel, Türkiye'nin Arap İsrail çatışmasında tarafsız kalmasına özen göstermiştir.

Süleyman Demirel'in uzun başbakanlık döneminde, dışişleri kadrosunun, sadece devlet hizmetinde bürokrat olma niteliğini korumak hususunda, genelde fazla bir sıkıntısı olmamıştır. Bunda dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in devlet deneyimi ve olgun tutumu da önemlidir.[113]

Bir devletin dış politikasını izleyen ve onu değerlendirmeye çalışan yabancılar için, resmi sıfat taşıyan üst düzey yöneticilerin beyanları büyük önem taşır. Bu bakımdan dış politikayla ilgili resmi konuşmaların bir disiplini olması gerekir. Bu disiplinin en önemli kurallarından birincisi, devlet başkanı ve başbakan gibi çok üst düzey devlet yetkililerinin ancak çok istisnai hallerde ve dış dünyaya çok önemli mesajlar verilmesinin öngörüldüğü durumlarda konuşmalarıdır.[114] Dış politikayla ilgili demeçlerde ikinci kurla, bu tür demeçleri vereceklerin sınırlı olması gerekliliğidir. Her hükümet üyesi veya her üst düzey devlet yetkilisinin dış politika konularında resmi görüş beyan etme zorunluluğu yoktur. Genel kural dış politika konularının yürütülmesi ve sözcülüğünün yapılmasında sorumlu olan kuruluşun dışişleri bakanlığı olduğudur. Diğer devlet kurum ve birimleri uzmanlık alanları gereği dış ülkelerle ve kurumlarla ilişkiye girebilirler ancak bu temasların dışişleri bakanlığı ile danışma halinde yürütülmelidir.[115]

[113] Ercüment Yavuzalp, **Dış Politikada Oyunun Kuralları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 40.
[114] Yavuzalp, a.g.e., s. 84- 85.
[115] Yavuzalp, a.g.e.,, s. 89- 90.

Yavuzalp'e göre son başbakanlık dönemi hariç, Demirel dönemlerinde bu disiplin iyi kötü işlemiştir.[116]

Dış politika kararlarının üzerinde etkili olan odakların dış politika üzerinde oynadıkları rollerin anlaşılabilmesi bakımından, yasal yetki ve görev dağılımının yanı sıra, bu odakların fiili etkilerinin ve birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinin irdelenmesi gerekmektedir. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı'nın dış politika kararlarının oluşumu sürecindeki fiili konumu, görev ve yetkilerinin yanı sıra başbakanın ilgili kurumlar arasındaki yetki dağılımı sorununa yaklaşımı, dış politika odaklarının kendi aralarındaki ilişkileri, kendi siyasi konumu ve yönetim anlayışı gibi değişkenlerle de yakından ilgilidir.[117] Dolayısıyla bakanlığın fiili konumu dönemsel olarak köklü değişiklikler geçirebilmektedir.

Ekim 1991 seçimleri sonrasında DYP- SHP hükümetinin göreve başlamasıyla birlikte cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, dışişleri bakanlığı arasındaki ilişkiler daha sorunlu hale gelmiştir. Bu dönemin ilk yıllarında hükümet ve dışişleri bakanı, Cumhurbaşkanı Özal'ın dış politika alanındaki etkisini sınırlayacak girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırılarının durdurulmasına yönelik 1992 yılının mart ayında başlatılan girişimler sırasında, basında yer alan haberlerde Özal'ın Başbakan Demirel tarafından "devre dışı bırakıldığı" bildirilmiştir.[118] Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirve toplantısında, kuruluş bildirgesinin Cumhurbaşkanının mı başbakanın mı imzalayacağı tartışması yaşanmıştır.[119]

Dış politika konusunda çalışmaktan sorumlu bir bakanın olduğu, diğer bakanlık ve kuruluşların dışarıyla ilişkilerini bu bakanlıkla koordinasyon halinde ve devletin dış politikasının genel ilke ve esaslarına uygun yürütülmesi gereği Demirel hükümetleri döneminde genelde uygulanmıştır.[120] Bu durumun özellikle Turgut Özal zamanında bozulduğu görülmektedir. Demirel'in 1990'da önce başbakan sonra da cumhurbaşkanı olması yeniden bu dengenin kurulacağı beklentisi yaratmış ancak Yavuzalp'e göre bu beklenti gerçekleşmemiştir.[121]

---

[116] Yavuzalp, a.g.e., s. 95.

[117] Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı", içinde Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 25.

[118] Canan Gedik, "Demirel'in Aktif Diplomasi Başarısı", Cumhuriyet, 14 Mart 1992, aktaran Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı", içinde Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 26.

[119] Gencer Özcan, "a.g.e., s. 27.

[120] Yavuzalp Liderlerimiz ve Dış Politika, s. 146

[121] Yavuzalp, a.g.e., s. 147

Süleyman Demirel alışılmış elitist lider tiplemesinin dışında halk içinden çıkmış bir lider imajı çizmiştir. Demokratik yönetimlerde eşine az rastlanır bir görev süresi vardır. Uzun iktidar ve güçlü muhalefet dönemleri ile Türk iç ve dış politikasında derin izler bırakmıştır.

Demirel'in Türk Dış politikasının temel çizgisinden ve prensiplerinden ayrılmadığı genel kabul gören bir düşüncedir. Başta Yurtta sulh, cihanda sulh ilkesi ve Batıcılık olmak üzere Türk dış politikasının önceliklerini devam ettirmiştir.

Demirel'in uluslararası alanda dengeleri gözeten, özellikle büyük devletlerle çatışmamayı öngören bir çizgisi vardır. Dış politikada ihtiyatlı olmayı savunmuştur. Aktif dış politika yürütmek adına ülkeyi maceraya sürüklememek gerektiğini ileri sürmüştür. Demirel'in iktidarının ilk dönemlerinde daha aktif ve çok yönlü bir politika izlediği söylenebilir. Demirel siyasi hayatı boyunca Amerikancı eleştirisine maruz kalmıştır. Türk- ABD ilişkilerinin en gerin olduğu dönemlerde iktidarda olan Demirel, her şeye rağmen ilişkilerin kopma noktasına gelmemesine dikkat etmiş ve dengeli tutumunu sürdürmüştür.

Demirel güçlü bir Türkiye için kalkınma idealini savunmuştur. Bu ideali gerçekleştirmek için gereken dış desteği almak için ülkenin dış ilişkilerini çeşitlendirmeye çalışmıştır. Batı yanlısı ve komünizm karşıtı olmasına rağmen ekonomik kalkınmanın gereklerini sağlamak için SSCB ile iyi ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. SSCB sonrasında gerilen Türkiye- Rusya ilişkilerini de ihtiyatlı ve dengeli bir politika ile sürdürme çabasında olmuştur. Kafkasya ve Türkistan'la ilişkileri geliştirme çabası Rusya'nın gölgesinde de olsa sürmüştür. Ancak Türk- Rus ekonomik ilişkilerinin gösterdiği gelişme siyasi ilişkilere aynı ölçüde yansımamıştır.

Demirel dış politikanın belirlenmesi ve yürütülmesinde etkili bir lider olmuştur. İstişareye önem vermiş, siyasi iktidarın yanı sıra devlet kurumlarının katkısının olması gerektiğini söylemiştir. Ancak tüm bu süreci koordine edecek olan bir lidere gereksinim duyulacağını belirtmiştir. Çeşitli kurum ve kişilerin görüşlerine önem vermiş ancak son sözün siyasi iktidar ve meclise ait olduğunu vurgulamıştır.

Demirel, Avrupa ile ilişkilere önem vermiş, Batı ile birlikte olmayı çağdaşlaşma sürecinin bir parçası olarak görmüştür.

Ortadoğu ile ilişkilerde dönemin şartlarını dikkate almış, cumhuriyetin ilk dönemlerinde uzak durulan İslam ülkeleri ve Ortadoğu ile ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Kıbrıs konusunda duyulan yalnızlık ve ekonomik kalkınma için gerekli kaynakların sağlanması adına yürütülen dış politikanın çeşitlendirilmesi çabası bu bölge için de geçerlidir. Arap- İsrail çatışmasında tarafsız olmaya çalışılmış, bir denge korunmak istenmiştir.

Demirel dış politikanın günlük işleyişine az müdahale etmiş, her konuda açıklama yapmamaya dikkat etmiş, açıklama yapacaksa bunu dışişleri yetkilileriyle istişare ederek yapmıştır. Ancak 1991 sonrasında hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikada daha aktif ve müdahaleci davranmıştır.

Kaynakça

Adalet Partisi Seçim Beyannâmesi, Doğuş Matbaası, Ankara 1965.

Adalet Partisi Program ve Tüzük, Orijinal Matbaa, Ankara 1969.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1954- 1980**, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1994.

ALANTAR, Özden Z. O., "Türkiye- ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutunda dönüşümü", Gencer Özcan ve Şule Kut (der), **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Boyut Kitapları, İstanbul 1998.

ALTAN, Mehmet, **Darbelerin Ekonomisi**, Afa Yayınları, İstanbul 1990.

ARAT, Yeşim, "Süleyman Demirel: National Will and Beyond", Metin HEPER ve Sabri SAYARI (der.), **Political Leaders and Democracy in The Turkey**, Lexington Books, Lanham, 2002.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demirel dönemi 12 Mart Darbesi 1965- 1971**, bilgi Yayınları, Ankara 1992.

CEM, İsmail, Tarih Açısından 12 Mart, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.

DEMİREL, Tanel, **Adalet Partisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

DODD, C. H., **The Crisis of Turkish Democracy**, The Eothen Press, Walkington 1983.

ERHAN, Çağrı, **Beyaz Savaş: Türkiye Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

FIRAT, Melek M., **1960- 71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (der), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

GEDİK, Canan, "Demirel'in Aktif Diplomasi Başarısı", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1992.

GİRGİN, Kemal, **TC Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

GÖREN, Yaşar, **Oyun Bitti: Demirellerin Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2005.

GÖZEN, Ramazan, **Türkiye'nin Dış Politikası: İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009.

KAZDAĞLI, Celal, **Demirel'in Liderlik Sırları**, Beyaz Yayınları, İstanbul 1999.

KOHEN, Sami, "Türk- ABD İlişkilerine Yeni Yön", **Milliyet**, 10. 02. 1992.

KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Dış Politika Nedir? Türkiye'nin Dünü ve Bugünü", **SBF Dergisi**, C. XXXV, no. 1- 4 (1980).

LAÇİNER, Sedat, "Turkish Foreign Policy (1971- 1980): Ideologies vs. Realities", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, c. 6, sayı: 21.

ÖNGİDER, Seyfi (der), **Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2001.
ÖZCAN, Gencer, "Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı", içinde Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.
ÖZDEMİR, Hikmet, "Siyasal Tarih (1960- 1980) içinde Sina AKŞİN (der), **Türkiye Tarihi** c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
PALMOWSKI, Jan, "Demirel, Süleyman", **A Dictionary of Contemporary World History, Oxford University Press**, 2008.
PLANO, Jack C. ve Roy OLTON, **The International Relations Dictionary**, Longman, Essex, 1988.
Politika, 24.03. 1976.
TBMM Tutanak Dergisi, 25.5.1965, B: 115, O: 1
TBMM Tutanak Dergisi, 20.2.1968, B: 46, O: 3
TBMM Tutanak Dergisi, 19.2.1969, B: 56, O: 2
TEKİL, Firuzan, **Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel**, Göktürk Yayınları, İstanbul 1976.
TUNCER, Nil, "Süleyman Demirel", Ali Faik DEMİR (der.), **Türk Dış Politikası'nda Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.
TURGUT, Hulusi, **Demirel'in Dünyası**, ABC Ajansı Yayınları. İstanbul 1992.
TURGUT, Hulusi, **Görüntüler**, ABC Basın Ajans, İstanbul 2000
YAVUZALP, Ercüment, **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
YAVUZALP, Ercüment, **Dış politikada Oyunun Kuralları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
YILMAZ, Gökhan, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri Programlarında Dış Politika**, (1920- 1980), (Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, sosyal bilimler Enstitüsü, Denizli 2006

BÜLENT ECEVİT'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

1957 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekili olarak siyaset hayatına giren Bülent Ecevit, 1961 yılında kurulan İnönü hükümetinde Çalışma Bakanı olmuştur. 1966'da ortanın solu hareketinin devinim kazanmasıyla birlikte genel sekreterliğe seçilmiştir. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından, CHP'nin yeni hükümete katkı vermesine karşı çıkarak görevinden ayrılmış, 1972 yılındaki CHP 5. Olağanüstü Kurultayında ise Genel Başkan seçilmiştir. Ekim 1973 seçimlerinden CHP'nin zaferle çıkmasına karşın tek başına hükümeti kurması mümkün olmayınca, 26 Ocak 1974 tarihinde Milli Selamet Partisi (MSP) ile birlikte kurulan koalisyon hükümeti işbaşına gelmiş ve Ecevit Başbakan olmuştur. CHP-MSP koalisyonu 17 Kasım 1974'e kadar görev yapmıştır. 5 Haziran 1977 seçimlerinden %41 oyla galip çıkan CHP'nin, yürürlükteki nispi temsil sistemi nedeniyle çoğunluğu kazanamaması, Ecevit tarafından bir azınlık hükümetinin (21 Haziran 1977 - 21 Temmuz 1977) kurulmasına yol açmıştır. Ancak II. Ecevit hükümeti güvenoyu alamamıştır. 5 Ocak 1978'de kurulan III. Ecevit Hükümeti ise, CHP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Demokratik Parti (DP) ile Adalet Partisinden (AP) ayrılmış olan bağımsız milletvekillerinin bir araya gelerek oluşturdukları bir koalisyondur ve 12 Kasım 1979'a kadar işbaşında kalmıştır.[1]

12 Eylül 1980 darbesi ile siyasetten uzaklaştırılan Ecevit'in siyasal yasaklı olması nedeniyle, 1985 yılında kurulan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) başkanlığını, eşi Rahşan Ecevit yapmıştır. 30 Haziran 1997 – 11 Ocak 1999 tarihleri arasında görev yapan Anavatan Partisi (ANAP), DSP ve Demokrat Türkiye Partisi (DTP) koalisyonunda başbakan yardımcılığını üstlenen Ecevit, 11 Ocak 1999'da işbaşına gelen DSP azınlık hükümetinin başkanlığını 28 Mayıs 1999'a kadar yürütmüştür. 28 Mayıs 1999'dan itibaren 19 Kasım 2002 tarihine kadar görev yapan DSP- ANAP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) koalisyonunda da başbakanlık yapmıştır.[2]

---

* Prof.Dr. Esra Çayhan

[1] Bkz., *http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinetRoot.aspx*, erişim tarihi: 29.11.2012.

[2] Bkz., *a.g.e.*

Siyasi hayatı boyunca 5 kez başbakanlık görevini üstlenmiş olan Ecevit'in kurduğu hükümetlerden biri, güvenoyu alamamıştır. Diğer hükümetlerden ikisi azınlık hükümeti, ikisi ise koalisyondur. Bir başka deyişle Ecevit, ne CHP, ne de DSP lideri olarak, hiçbir zaman bir çoğunluk hükümeti yönetme şansına sahip olamamıştır. Üstelik seçimlerden oldukça yüksek sayıda oy aldığı zamanlarda bile... Koalisyonun veya azınlık hükümetinin dayandığı nazik dengeleri gözetme gereği, şüphesiz, gerek iç gerekse dış politikada çeşitli zorluklar yaratmıştır. Ancak Ecevit'in dış politika anlayışı ve uygulamalarına bakıldığında, çok cesur ve bazen yurtiçinde bazen de yurtdışında oldukça sert eleştirilere hedef olan girişimler dikkati çekmektedir.

Ecevit'in Dış Politika Anlayışı: Türk Dış Politikasının Dönüm Noktalarına Yansıyan Felsefe ve İlkeler

1974 yılında, Türk siyasal yaşamının en ilginç koalisyon hükümetlerinden biri olan CHP-MSP koalisyonu iktidarda iken, Cumhuriyet tarihinin tek başına ilk dış müdahalesi olan Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmiştir. 20 Temmuz 1974 günü Ecevit, harekâtı şu sözlerle Türkiye'ye ve dünyaya duyurmuştur:

"Türk Silahlı Kuvvetleri'miz, Kıbrıs'ta indirme ve çıkarma harekâtına başlamış bulunuyor. Allah milletimize, bütün Kıbrıslılara ve insanlığa hayırlı etsin. Bu şekilde insanlığa ve barışa büyük bir hizmette bulunmuş olacağımıza inanıyoruz. Öyle umarım ki, kuvvetlerimize ateş açılmaz ve kanlı bir çatışmaya yol açılmaz. Biz aslında savaş için değil, barış için; yalnız Türklere değil, Rumlara da barış getirmek için Ada'ya gidiyoruz.

Bu karara ancak tüm politik ve diplomatik yolları denedikten sonra mecbur kalarak vardık. Bütün dost memleketlere, bu arada son zamanlarda yakın istişarede bulunduğumuz dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'ya ve İngiltere'ye meselelerin müdahalesiz halledilmesi, diplomatik yollardan halledilebilmesi için gösterdikleri iyi niyetli çabalar için şükranlarımı belirtmeyi borç bilirim. Eğer bu çabalar sonuç vermediyse, elbette sorumlusu bu iyi niyetli gayretleri gösteren devletler değildir.

Tekrar bu harekâtın insanlığa, milletimize ve bütün Kıbrıslılara hayırlı olmasını dilerim.

Allah'ın milletimizi ve insanlığı felaketlerden korumasını dilerim."[3]

Harekât öncesi ve sonrasında ABD ile çok çetin sorunlar yaşanmıştır. Haşhaş meselesi ve silah ambargosu, iki ülkenin ilişkilerinde ciddi gerilimlere neden olmuştur. Buna karşın Kıbrıs müdahalesi, 1960'lardaki Küba bunalımı ve

[3] Bülent ECEVİT, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, ss. 57-58.

Johnson mektubunun ardından, genelde Batı'ya özelde ABD'ye güveni sarsılmış olan Türk kamuoyunun, ulusal çıkarlara dayalı bir dış politika izleme özlemine karşılık vermiştir. Dünya da Ecevit'i, Kıbrıs harekâtı sayesinde tanımıştır.

CHP-MSP koalisyonu, Kıbrıs müdahalesinden birkaç ay sonra dağılmıştır. Ancak, yetmişlerin ikinci yarısında Ecevit, CHP-CGP-DP ve bağımsızlar koalisyonu ile Türk siyasal yaşamına bir kez daha damgasını vurmuştur. 1978-79 yıllarında iktidarda olan Ecevit başkanlığındaki bu koalisyon hükümeti döneminde, önceki yıllarda kısa vadeli borçlanma ile ertelenen ekonomik bunalım tüm ağırlığıyla kendini göstermiştir. Büyüme hızının neredeyse sıfırlandığı, enflasyonun % 100'lere yaklaştığı ve karaborsanın yaygınlaştığı ülkede Ecevit hükümeti, Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik sorunları ile baş etmek zorunda kalmıştır. Bir yandan borçlar ertelenmeye çalışılırken diğer yandan dış kaynak arayışına ağırlık verilmiştir. Bu zorlu süreçte, Batı dünyası dışındaki ülkelerden de ekonomik yardım arayışı dikkati çekmiştir. Ecevit, dış politikaya ekonomik yaklaşımı benimsemiş ve çok yönlü dış politika izleyerek, Türkiye'nin Batı dünyası dışındaki bölgeler ve ülkelerle de ilişki kurmasını sağlamıştır.

Ekonomi-dış politika ilişkisini Ecevit şu sözlerle açıklamıştır:

> *"... çağımız, dış ilişkilerde ekonomik hesapların en çok ağırlık kazandığı çağdır. Artık güçlü ve becerikli devletler, başka ülkeler halkının sırtından kendilerine çıkar sağlayabilmek için, o ülkeleri kendi egemenlikleri altında bulundurma zorunluluğunu bile duymuyorlar. Çağımızda emperyalizm, doğrudan doğruya ekonomik emperyalizm niteliğini edinmiştir. Bazı eski imparatorluklar, çağımızda dış ilişkilerini ekonomik çıkar hesaplarına göre düzenlemekte gösterdikleri ustalık ve başarı ile sömürgelerini bıraktıktan sonra bile sömürüyü –örtülü veya dolaylı biçimde- sürdürme yollarını bulabilmişlerdir. ...*
>
> *Özellikle böyle bir çağda, Türkiye ... dış politikasında ekonomik düşüncelere ön planda yer vermek, dış politikaya ekonomik yaklaşımı benimsemek zorundadır.*
>
> *Toplu güvenlik sistemleri içinde yer alırken de, soruna, en az ulusal güvenlik veya bölge ve dünya barışı açısından olduğu kadar, kendi ekonomik ihtiyaçları açısından da bakmalıdır.*
>
> *Bu yaklaşımı gereken ölçüde benimsediği zaman, Türkiye, ekonomik gelişme ve devlet olarak güçlenme bakımından, önünde yepyeni kapılar açıldığını görecektir. O zaman, bölge ve dünya barışına da, üyesi bulunduğu güvenlik sistemlerine de daha yararlı olabilecektir."*[4]

Ecevit'in çok yönlü dış politika anlayışının esasını ise, aşağıdaki sözleri özetlemektedir:

---

[4] *a.g.e.*, ss. 41-42.

"... coğrafi ve stratejik durumu nedeniyle de Türkiye, mecbur bırakılmadıkça Batı'yla ilişkilerini kesmek veya gevşetmek istemez. Türkiye için bu ilişkileri, kendi demokratik, sosyal ve ekonomik gelişmesi açısından sakıncasız kılabilme olanağı vardır. Türkiye, Batı ile ilişkilerini sürdürürken, bağlantısızlarla, özellikle komşu ülkelerle, Arap ülkeleriyle ve ayrıca sosyalist ülkelerle de yakın ilişkiler kurabilecek durumdadır."[5]

1970'lerde kısa ömürlü koalisyon hükümetleri ve azınlık hükümetleri tarafından yönetilen Türkiye'de siyasal yaşam, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kesintiye uğramıştır. Uzun bir zaman sonra, 1990'larda DSP ile yeniden iktidara geldiğinde ise Ecevit, Soğuk Savaşın ardından "Avrasya" kavramı çerçevesinde Türkiye'nin çok boyutlu jeo-politik konumunu değerlendirerek, 1920'lerin ve 1930'ların bölge-merkezli barışçı dış politikasının yeniden canlandırılmasını istemiştir:

"Türkiye'nin dünyada bir eşi daha bulunmayan çok boyutlu bir jeo-politik konumu vardır. Türkiye, tarihsel, coğrafi ve kültürel açıdan, hem bir Avrupa ve Balkan ülkesi, hem bir Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi, hem de bir Kafkasya ve Asya ülkesidir.

İki kutuplu dünyanın sona ermesi ve Avrupa ile Asya'nın "Avrasya" kavramında bütünleşmeye başlaması ile, Türkiye'nin bu çok boyutlu jeo-politik konumu eskisinden çok daha büyük bir işlevsellik olanağı kazanmıştır.

Türkiye eğer bu konumunu, daha çok gecikmeden değerlendirebilir ve 1920'li-1930'lu yılların 'bölge-merkezli dış politika'sını yeniden canlandırabilirse, son yıllarda kaçırmış olduğu olanakları, biraz gecikerek de olsa, yeniden elde edebilir. Rusya'yı da Batılı müttefiklerini de karşısına almadan bölgede bir önder ülke durumuna gelebilir.

Türkiye, iki kutuplu dünya döneminde bile, Sovyetler Birliği'yle ve Batı ile ilişkilerini sağlam bir dengeye oturtarak, Kıbrıs sorununu çözebilmiştir.

Eğer Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan 20 yıl sonra Türkiye, Kıbrıs konusunda ağır baskılarla karşılaşıyorsa, bunun nedeni Türkiye'nin 20 yıl öncesinden daha güçsüz duruma gelmiş olması değildir. Tersine, Türkiye bugün, potansiyel olarak, 20 yıl öncesinden çok daha güçlüdür.

Ona rağmen bölgemizde ve dünyada birkaç yıldır karşılaştığımız baskıların, içine düştüğümüz yalnızlığın ve etkisizliğin tek nedeni, Türkiye'nin gücünün Türkiye'yi yönetenlerce değerlendirilememiş; ve "bölge-merkezli bir dış politika"yı yeniden oluşturabilmemiz için önümüze serilen olanaklardan yararlanılamamış olmasıdır.

Türkiye'nin 'bölge-merkezli bir dış politika'ya yeniden işlerlik kazandırabilmesinin öncelikli koşulu ise, son yıllarda içine sürüklendiği siyasal tıkanıklıktan ve ekonomik bunalımdan bir an önce kurtulması ve demokrasisinin eksikliklerini gidermesidir.

[5] *a.g.e.*, ss. 54.

Kendi bölgesinde güçlenen ve önder durumuna gelen bir demokratik Türkiye'ye, Batı'nın kapıları da, hiçbir ödün vermemize, yalvarıp yakarmamıza gerek kalmaksızın, kendiliğinden açılır."[6]

Uyguladığı dış politika ile, özellikle yetmişli yıllarda iktidar olduğu zamanlarda çok dikkat çekici adımlar atmış bulunan Ecevit'in dış politika felsefesi ve dayandığı ilkeler, kendi ifadesine dayanarak şöyle özetlenebilir:[7]

Dış politikada ideolojik ve oportünist yaklaşımlardan ve duygusallıktan kaçınmak; savaşırken bile barışçı olmak, dünya barışını ve dengelerini gözetmek; açık, dürüst ve tutarlı olmak ve dış ilişkileri halkın desteğini alarak yürütmek; neler yapabileceğimizi iyi hesaplamak, durulacak yeri bilmek; kendini küçük görmemek, ama büyüklük kompleksine girip dünya dengesini etkileme hevesine de kapılmamak, yani maceracı davranmamak; ABD ve Sovyetler Birliği'ne boyun eğmemek, fakat gerektiğinde onların haklı kaygılarını anlayıp dostluğumuzu daha sağlam temellere oturtmak; dünyada gerginliğin ve kutuplaşmanın devamını değil, yumuşamayı desteklemek; güvenilir bir müttefik olduğunu göstermek, ama ittifak bağlantılarımız dışında kalan dünyaya daha çok açılmak; bu açılma politikasını izlerken, ileri teknolojileriyle kalkınmamıza katkı yapacak ve iç ve dış politikamıza müdahale etmeyecek olan -İskandinav ülkeleri gibi- devletlerle ilişkilerimizi geliştirmek; Türkiye'nin hem Ortadoğu hem de Avrupa devleti olduğunun bilinciyle kişilikli bir dış politika izlemek ve Batı'nın Ortadoğu'daki temsilcisi durumunu kabullenmek yerine, Ortadoğu ülkelerinin haklarına saygılı bir politikayla, Batı ile Ortadoğu arasındaki ilişkilere katkıda bulunmak; dış politikada ekonomik yaklaşıma, güvenlik mülahazaları kadar ağırlık vermek; yirminci yüzyılın başında azgelişmiş dünya ülkeleri adına bağımsızlık hareketlerinin öncülüğünü yapmış bir ülke olarak, artık gelişmekte olan ülkeler için özgürlükçü demokrasinin öncülüğünü gerçekleştirmek.

Ecevit'in Türk dış politikasına getirdiği iki yeni boyut büyük önem taşımaktadır: Çok yönlü dış politika ve ekonomi dış politika ilişkisi. Bu iki yaklaşım, aşağıda daha ayrıntılı olarak irdelenecektir. Ecevit, çeşitli konulardaki görüşlerini değişik kitaplarda topladığı için, onun düşüncelerini bizzat kendi ifadeleriyle ele almak yerinde olacaktır. Bu düşüncelerini uygularken dış politikada fiilen attığı adımların hatırlanması da, onun bakış açısının Türk dış politikasına nasıl yansıdığını ortaya koyacaktır. Üzerine odaklanılacak zaman dilimi, 1978-1979 yıllarında iktidarda bulunan Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümeti dönemidir.

---

[6] *a.g.e.*, ss. 401-402.
[7] *a.g.e.*, ss. 88-90.

Ecevit'in Türk Dış Politikasına Getirdiği Yenilikler: Çok Yönlü Dış Politika ve Ekonomi-Dış Politika Bütünleşmesi

Yetmişli yıllarda Türkiye'nin Batı ile ilişkileri, siyasal yelpazenin her kesiminde yer alan parti ve gruplar tarafından sürekli sorgulanmıştır. Radikal sol kesimle İslamcı ve milliyetçi kesimlerin savundukları Batı karşıtı görüşler, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş döneminden itibaren Batı dünyası ile kurulan sosyo-ekonomik ilişkilerin, Türkiye'yi az gelişmişliğe mahkûm ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu güçlü eleştiriler karşısında AP ve CHP de, özünde Batı karşıtı olmamakla birlikte, Batı ile ilişkileri sorgulayan bir tavır takınmışlardır. Böylece Batı ile ilişkilerin her türlü siyasal platformda tartışma konusu olduğu ve bu ilişkilerde artık Türkiye'nin ulusal çıkarlarının ön plana çıktığı bir dönem yaşanmıştır.[8]

Bu çalkantılı dönemde Türkiye bir yandan da derin ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1978 yılında işbaşına gelen Ecevit hükümeti zamanında, ekonomik sorunlar artık tam bir bunalıma dönüşmüş; hükümet dış borçları erteleme ve gerek Batıdan gerekse diğer devletlerden kredi bulma çabası içine girmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yaşanan gerginlik, hükümeti zorlayan başlıca konulardan biri olmuştur. 1978 Şubat'ında yapılan %32'lik devalüasyon ile kurun 25 TL'ye yükselmesi, IMF tarafından yeterli bulunmamıştır. Türkiye'de yeniden devalüasyon yapılarak Amerikan dolarının 35 TL'ye çıkarılması istenmiştir. IMF'nin bu koşulları reddedilince ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.[9] Bu durumda Ecevit bölge devletleri ve İslam ülkeleri ile ticareti geliştirmek ve onlardan kredi almak için girişimlerde bulunmuştur. Böylece Türk dış politikasının, ekonomi temelli çok yönlü ilişkilere yönelmesinin koşulları da hazırlanmaya başlanmıştır.

Ecevit hükümeti tarafından, aramızda sağlam kültürel, tarihsel ve duygusal bağlar bulunan bölge ülkeleri ile ekonomik dayanışmaya büyük önem verildiğini başbakanın aşağıdaki sözleri göstermektedir:

> *"... Arap ülkelerinden ve bölgesel işbirliğinden ... çok umutluyum. Bakıyorum da, bugün bizim için en hayırlısı bu bölgesel işbirliği. Komşuluk giriyor, yararlar giriyor. Suudi Arabistan ile Kuveyt'ten gördüğümüz ilgi Batı ile kıyas kabul etmez."*[10]

Dünyadaki petrol bunalımı ile birlikte Türkiye'de ciddi bir ekonomik kriz yaşanan söz konusu dönemde, Irak, Libya, İran ile ilişkilerde ekonomiye verilen ağırlığı ve petrol sorununun bu bağlamda oynadığı önemli rolü, Ecevit şöyle açıklamıştır:

---

[8] B. Esra ÇAYHAN, *Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri: 1973-1980*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1989, s. 51.

[9] Bkz., Yalçın DOĞAN, *IMF Kıskacında Türkiye 1946-1980*, Tekin Yayınevi, 1986, ss. 143-173.

[10] Cüneyt ARCAYÜREK, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 245.

"... hükümetimiz kurulduğunda, ... komşumuz Irak'la ekonomi ilişkilerimiz hemen hemen bir durma noktasına varmıştı ve birkaç ay da öyle kalmıştı. Bunda önemli bir etken, bizden önceki hükümetin parasını nakit olarak hemen ödeme koşuluyla Irak'tan aldığı petrollerin borcunu uzun süre ödememiş olması, daha sonra bu biriken borçlar belli taksitlere bağlandığı halde o taksitleri de zamanında ödenmemiş olmasıydı. Bu yüzden ilişkilerimize anlaşılabilir bir güvensizlik girmişti. Fakat geçen yıl ortalarında, ... , Irak ile yalnız ekonomik ilişkilerimizde değil her alandaki ilişkilerimizde çok büyük bir canlanma dönemine girdik ve büyük gelişmeler sağladık.

Biz hükümete geldiğimizde aylarca Irak'tan petrol alamaz durumda kaldık. Ayrıca o kadar büyük masraflarla kurulan ve bakımı için de Türkiye'nin omuzlarına büyük yükler yükleyen, Irak'tan Türkiye'ye gelen ve Akdeniz'e ulaşan boru hattı, uzun süre hiç kullanılmaz durumda kalmıştı. Biz bir yandan Irak'tan yeniden petrol akımı sağladık, bir yandan da boru hattını yine devreye soktuk.

Ayrıca, bu yılın ilk aylarında ... Türkiye olağanüstü boyutlara varan bir dış ödeme zorluğuyla karşı karşıya kaldı. Bunun üstünde petrol alımı zorluğuyla karşılaştı. Bu dönem dünyada bağlantısız petrol piyasasında çok yüksek fiyatlarla, alabildiğine yükselen fiyatlarla petrol satma olanağının bulunduğu bir dönemdi. Ona rağmen bizim en sıkışık dönemimizde yaptığımız bir başvuruyu dostumuz Irak kabul etti ve bir süre için ödeme beklemeksizin bize petrol göndermeyi kabul etti ve gönderdi ... günü geldiğinde o biriken borçlarımızı Irak'a ödeme olanağını bulduk. Böylece aramızda yeniden canlandırdığımız karşılıklı güven ortamını daha da geliştirmiş olduk.

Ayrıca, komşumuz Irak ile ekonomik işbirliğine ağırlık vermeyi, bazı projeleri ortaklaşa ve hatta üçlü işbirliğiyle, teknolojide ileri gitmiş bazı ülkelerle üçlü işbirliği anlayışı içinde ele almayı ilke olarak kararlaştırdık.

Öte yandan, yakın dostumuz Libya ile ilişkilerimizde hükümetimiz görev başına geldikten sonra çok büyük bir canlanma oldu. Hatta, son Libya ziyaretimizde, bu iki dost ve kardeş ülkenin gelişme çabalarını bir anlamda birlikte planlama anlamına gelebilecek bazı işbirliği anlaşmaları da imzaladık. ... yaptığımız savunma sanayi konusundaki işbirliği anlaşmasında da somut sonuçlar şimdiden alınmaya başlandı. Ayrıca, Libya'dan petrol konusunda her zaman anlayış görmekteyiz.

Öte yandan, İran ile ilişkilerimizi ve işbirliğimizi sıkılaştırma yolunda bazı adımlar atılmaya başlanırken ... İran'daki rejim değişikliği oldu ve İran'daki bu olaylar ve rejim değişikliği sırasında Türkiye bu komşu ve dost ülkeye beslediği iyi niyetin çok inandırıcı kanıtlarını verme olanağını buldu ve Türkiye ile İran arasında bizim görüşümüze göre yakın ekonomik işbirliği ve dayanışma için çok elverişli bir ortam oluştu. ... son ayların gelişmeleri nedeniyle İran'da petrol üretimi dünya için sorun yaratacak ölçüde azaldığı halde, bu yıl için İran bize 500 bin ton ham petrol, 200 bin ton fuel-oil vermeyi kabul etti, bunun bağlantısı yapıldı. Ayrıca, dışişleri bakanımızın ziyaretinden sonra ham petrol alımına 300 bin ton daha eklenmesi kararlaştırıldı, böylelikle bu yıl içinde İran'dan alacağımız ham

petrolün 800 bin ton gibi küçümsenemeyecek bir miktara vardığını söyleyebilecek durumdayız."[11]

Öte yandan, Türkiye'nin diğer Arap, İslam ve Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme yolunda attığı adımlar, Ecevit tarafından şu şekilde özetlenmiştir:

"...bütün Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerimizde gözle görülür, elle tutulur canlılık belirtileri görülmektedir. Suudi Arabistan ile ilişkilerimiz çok sıkılaştı ve ... Suudi Arabistan Türkiye'ye uygun koşullarla kredi vermeyi kabul etti. ... Şimdiye kadar hemen hiç ilişkimiz bulunmamış olan Birleşik Arap Emirlikleri'yle yakın ilişki içine girdik, burada bir büyükelçilik açtık ve gerek petrol gereksinmemiz gerek ekonomik işbirliği bakımından hem Suudi Arabistan'la, hem Arap Emirlikleri'yle, ayrıca dostumuz Kuveyt ile artan ilişkilerimizin de gittikçe geniş olanaklar sağlayacağını ve bölgesel işbirliğinin ve dayanışmanın sonucunu ve sevindirici kanıtlarının belirtilerini oluşturacağını umuyorum.

Ayrıca, dostumuz Ürdün ile de ilişkilerimizde, komşumuz ve dostumuz Suriye ile ilişkilerimizde ve ekonomik işbirliğimizde birazdan rakamlarla da belirleyeceğim gibi çok büyük gelişmeler oldu. Bu arada aramızda sıkı tarihsel ve kültürel bağlar bulunan Cezayir, Tunus ve Fas ile ilişkilerimizi yeniden canlandırma dönemine girdik. Bu ülkelerle de her alanda ve o arada özellikle ekonomik alanda işbirliğimizi daha ileri boyutlara vardırabilmek için somut atılımlar aşamasına ulaştık. Bununla da kalmadık, hükümetimiz döneminde Türkiye ilk kez Afrika'ya açılmaya başladı. Hem kurtuluş hareketlerine daha etkin biçimde destek olarak, hem de ticari ve ekonomik işbirliği olanaklarını araştırma yoluyla Türkiye ilk kez Afrika'ya, yani Afrika'nın Akdeniz ülkeleri dışında kalan ülkelerine de geniş bir açılma dönemine girdi. Bu arada bazı teknik ve ticari heyetlerimiz birçok Afrika ülkelerini dolaştılar ve küçümsenemeyecek olanaklar bulunduğunu saptadılar. O arada bir petrol üretici ülke olan Nijerya ile petrolü de içermek üzere geniş kapsamlı ekonomik ve ticari ilişkiler ve işbirliği oluşturabilecek noktaya varmış bulunuyoruz."[12]

Balkan ülkeleri ve Doğu Avrupa ile ilişkiler ise, Ecevit'in ifadesiyle, şöyle ele alınmıştır:

"Yine bölge ülkeleriyle ilişkilere önem veren politika doğrultumuzda Balkan ülkeleriyle ve bazı Doğu Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkilerimizde ve ekonomik işbirliğimizde önemli gelişmeler oldu. Bu sıkışık dönemde, dünya petrol bunalımı döneminde, fuel-oil ve mazot konusunda Romanya'dan büyük yakınlık gördük. Ayrıca komşumuz Bulgaristan bir petrol üreticisi ülke olmadığı halde son haftalarda yaptığımız görüşmeler sonucunda bize ayda 20 bin ton motorin vermeyi kabul etti.

[11] ECEVİT, *y.a.g.e*, ss. 238-239.
[12] *a.g.e.*, s. 240.

Sosyalist ülkelerle ve Balkanlar'daki ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerle ve Sovyetler Birliği ile ve İslam ve Arap ülkeleriyle ilişkilerimizdeki ve çok yönlü işbirliğimizdeki, bu gelişmeleri sağlarken birbirimizin içişlerine doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir biçimde karışmama ilkesine karşılıklı büyük özen gösterdik ve bu özen gösterildiği sürece rejim ayrılıklarının veya bağlaşma (ittifak) ayrılıklarının, işbirliğine bir engel oluşturamayacağını birlikte kanıtlamış olduk."[13]

Ecevit'in Batı dünyası dışındaki ülkelerle geliştirdiği ilişkiler açısından en tartışmalı konu, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkiler hakkında Ecevit'in açıklamaları aşağıdaki gibidir:

"SSCB ile ... ekonomik yapılarımızın birbirini tamamlayıcı yönleri çok belirgin olduğu için, ekonomik ilişkilerimizi geliştirmekte çok zorluk çekmedik. Yani, Sovyetler Birliği gelişmiş ülkeler arasında güçlü bir yer tuttuğu halde iki ülkenin ekonomik yapılarının özellikleri, farklılıkları ve bu yapılardaki bazı karşılıklı unsurların birbirlerini tamamlayıcı nitelikleri olması ... Sovyetler Birliği'yle de ekonomik işbirliğimizi geliştirmemizi kolaylaştırmaktadır. ... Sovyetler Birliği'nde tüketim olanakları ve eğilimleri arttığı ölçüde tüketim mallarını dıştan alma gereksinmesi de belirginleşmektedir. Gerek coğrafi yakınlık bakımından gerek dış ödeme kolaylıkları bakımından Sovyetler Birliği'nin bu giderek artan istemlerini bizim tüketim sanayimizden karşılama olanaklarımız da giderek genişlemektedir. O kadar ki, son zamanlarda üzerinde ilke anlaşmasına vardığımız ve ekonomik işbirliği konusu olarak bazı projeler kısmen Sovyetler Birliği'nin iç pazarındaki tüketim gereksinmesini daha ileri ölçüde karşılamayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, yine Sovyetler Birliği'ne hemen hemen her türlü tarım ürünleri satışı bakımından da çok geniş olanaklarımız vardır. Öte yandan Sovyetler Birliği'nden bizim alabileceğimiz pek çok yatırım malları ve ara malları bulunmaktadır. Bazı alanlarda Sovyetler Birliği'nden teknoloji alma olanağımız bulunmaktadır. Bu nedenlerle aramızdaki gelişmişlik düzeyi farkına karşın, Sovyetler Birliği ile ticari ve ekonomik ilişkilerimizde de, özellikler hükümetimiz döneminde küçümsenemeyecek artışlar yer almıştır.

Bu arada dünyadaki, giderek yoğunlaşan, petrol bunalımı döneminde Sovyetler Birliği'nden yılda üç milyon ton petrol sağlama olanağını, hükümetimiz döneminde elde etmiş bulunuyoruz. ... Bugün kendi gereksinmesinin bir bölümünü dışarıdan karşılamak durumunda olan bir ülkenin, o arada Sovyetler Birliği'nin, bir başka ülkeye petrol vermeyi üstlenmesi inandırıcı bir dostluk kanıtıdır, değerli bir dostluk jestidir. Bunu da önemle belirtmek isterim.

Ayrıca Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerimizin bir özelliği, bir geleneksel özelliği, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri süregelen bir özelliği şudur: Sovyetler Birliği

[13] *a.g.e.*, s. 241.

Türkiye'de her zaman endüstrilerin kurulmasına ve altyapıların gelişmesine katkıda bulunmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Bu anlayış içinde biz, enerji ve sulama tesisleri konusunda da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile işbirliğimizde önemli gelime olanakları sağlamış bulunuyoruz. Hatta önümüzdeki aylarda bunlara yeni ve önemli bazı projeler eklenmesi üzerinde de görüşmeye başlamış bulunuyoruz.

Ayrıca yine komşumuz Sovyetler Birliği ile geçen yaz başlarında yaptığımız görüşmelerde herhangi bir güçlükle karşılaşmaksızın iki ülke arasındaki kıta sahanlığı sorununu çözebilmiş olmamız da öyle inanıyorum ki iki ülke arasında, rejim farklarına karşın, üyesi bulundukları bağlaşma (ittifak) sistemleri ayrılığına karşın, oluşan karşılıklı güven ortamının çok inandırıcı bir kanıtıdır."[14]

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma gerek yurtiçinde gerekse Batı dünyasında çeşitli kaygılar uyandırmıştır. Türkiye'ye uygulanan "Amerikan ambargosunun Başta ABD olmak üzere Türkiye'nin NATO'daki müttefikleri ile ilişkilerini sarsmasına, ekonomik bunalım içindeki Türkiye'ye Batılı kaynaklardan kredi verilmemesi de eklenince, Başbakan Ecevit'in Batı'ya yönelttiği eleştiriler son derece ciddi boyutlar kazanmıştır."[15] Ecevit'in 4 Kasım 1978 tarihindeki CHP 7. Olağanüstü Kurultayında yaptığı konuşmanın aşağıdaki bölümü büyük yankılar uyandırmıştır:

"Bir ulus mali bakımdan böylesine bir bunalım dönemine sürüklendiği vakit onun bu durumunu istismar etmek isteyecekler çıkabilir dünyada. Bizim için böyle kimseler, devletler, kuruluşlar var mıdır? Yok mudur? Kimse hakkında bir ön yargı taşımaksızın bir varsayım üzerine konuşuyorum. Evet, cumhuriyet tarihimizin en sıkışık, en bunalımlı dönemindeyiz. Ama şuna inanarak söylüyorum ki kimse bu durumumuzdan yararlanmak suretiyle Türkiye'yi bu hükümet işbaşındayken sıkıştıramayacaktır. Çünkü bizi sıkıştırdıkları, sırtımızı dayadıklarını sandıkları duvarda bütün dünyaya kapılar açmıştır bu hükümet. Eğer biz buna rağmen bu duvarın ötelerine geçmiyorsak, arkamızda bir duvar olduğu için değil kendi sorumluluk duygumuz onu gerektirdiği içini kendi takdirimiz öyle olduğu için geçmiyoruz.

Kendi sorumluluğumuz derken, yalnız Türk ulusunun sorumluluğunu kastetmiyorum. Bunun yanı sıra Türk ulusunun bütün insanlığa karşı sorumluluğunu kastediyorum. Biz dünyanın en eski devlet geleneklerinden birine sahip olan bir ulusuz ve dünyanın en kritik bölgesinde yer almış bir ulusuz. Onun için kendi sorunlarımızı dünyanın sorunlarından soyutlayamayacağımızı biliriz. Ve Türkiye'nin atacağı bir dikkatsiz adımın bütün dünya dengesini alt üst edeceğini biliriz. Bizi duvarın ötesine geçirmeyen arkamızda duvar oluşu değildir. İşte bu sorumluluk anlayışımızdır. Onun için öyle bir niyet besleyenler var mıdır, yok mudur, bilemem kimsenin günahına girmek istemem ama, kimse bizi zorlamaya kalkışmasın. Kimse bizi fazla zorlamaya kalkışmasın.

[14] *a.g.e.*, ss. 236-237.
[15] ÇAYHAN, *y.a.g.e*, ss. 82-83.

Eğer sabrımız tahammülümüz tükenip kendi yararımızı dünyanın yararından bir adım fazla düşünmeye karar verecek olursak bundan çok pişmanlık duyanlar çıkacaktır dünyada. Bu millet gereğinde her özveriyi gösterebilen bir millettir. Yeter ki özverinin yükü toplumda hakça dağıtılsın. Bu hükümetin yapmaya başladığı gibi. Ve yeter ki o özveriler sonunda tutulan yolun, toplumu ülkeyi esenliğe çıkaracağına ulusumuz inansın."[16]

Özellikle IMF'den gelen baskılar karşısında, "bizi duvara sıkıştırmayın, bu duvarda öteye geçebileceğimiz büyüklükte delik var" denilmesi, yani sosyalist ülkelerle işbirliği yapılabileceğinin vurgulanması,[17] Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşabileceği endişelerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin Batı dünyası dışında ekonomik alternatifler aradığı sıralarda, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerde de zorlanmalar yaşanmıştır. İçinde bulunduğu ekonomik sorunlar nedeniyle Topluluğa karşı yükümlülüklerinin 5 yıl süreyle dondurulmasını talep eden Türkiye'nin bu istemi Mayıs 1979'da kabul edilmiştir. Ancak Topluluktan mali yardım da isteyen Türkiye, bu beklentisine olumlu karşılık alamamıştır. Ecevit, Toplulukla ilişkilerde yaşanan problemleri şöyle irdelemiştir:

"... Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla ilişkilerimiz üyesi bulunduğumuz başka birtakım uluslararası kuruluşlarla sorunlarımızdan daha güç çözülebilecektir. Öyle bir aşamaya varmıştır. Bundan da Türkiye sorumlu Ancak bu yüzden kaygıya, hele paniğe kapılmanın kesinlikle gereği olmadığına inanıyorum. Yunanistan üye olduktan sonra da buna inanıyorum. Neden inanıyorum? Çünkü eğer biz dış ekonomik ilişkilerimizdeki eski dengesizliği, eski tek boyutluluğu, bir yanı ağır basmışlığı sürdürme niyetinde olsaydık, Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla ilişkilerimizi sağlıklı bir düzene bağlayamayışımız Türkiye için ciddi birtakım sorunlar yaratırdı. Ama çok şükür artık öyle değil, benim bir kaygım yok. Çünkü Türkiye, Cumhuriyet Halk Partisi programına uygun olarak, hükümetimiz döneminde uluslararası ekonomik ilişkilerde çok unsurlu denge dönemine girmiştir ve şimdiden bu yönde somut adımlar atmaya başlamıştır. ... 1977'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu içermek üzere OECD ülkeleriyle yani genellikle Batı ülkeleriyle ticari ilişkilerimiz, dışsatım ve dışalımlarımızın hacmi tüm iş ticaretimize oranla yüzde 68.90 iken, bu oran 1978'de yüzde 62.42'ye düşmüştür.

Buna karşılık serbest dövizli anlaşmalı ülkelerle (İslam ülkeleri, Arap ülkeleri bunlar arasına giriyor) dışsatım ve dışalımlarımızın oranı, 1977 yılında 28.91 iken, 1978 yılında yüzde 35.02'ye yükselmiştir.

Demek ki, bizim dış ticaretimizin kompozisyonunda belirgin bir değişim olmaktadır."[18]

[16] Cüneyt ARCAYÜREK, *Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978*, Bilgi Yayınevi, 1985, ss. 528-529.
[17] *a.g.e.*, s. 510.
[18] ECEVİT, *y.a.g.e.*, ss. 270-271.

Ancak bu değişim ve bölge ülkelerinden sağlanmaya çalışılan mali destek, Türkiye'nin IMF karşısındaki direncini sürdürmesi için yeterli olmamıştır. Hatta Arap ülkeleri bile, kredi konusunda öncelikle IMF'nin onayı gerektiğini hatırlatmışlardır. "Libya Başbakanı Callud bile kredi istenildiğinde, 'Bizim paralarımız uluslararası bankalarda. Onun için önce IMF ile anlaşın' demiştir. Ecevit, Callud'un 'herşeye rağmen' IMF'nin yolunu göstermesinin çok etkisi altında kalmış, Haziran 1979 devalüasyonu sırasında karşı çıkan bakanlarına, 'Callud bile bunu söyledi' diyerek"[19] Türkiye ekonomisinin Batı dünyasından gelecek kredilerle kurtarılabileceğini ifade etmiştir.

1979 Haziranında yapılan devalüasyonla Türk hükümeti kuru 47 TL'ye çıkarmış (tarım ürünleri ve petrol ithalatı için 35 TL) ve IMF ile anlaşmaya varılmış, ayrıca uluslararası bankalardan da kredi temin edilmiştir. Böylece, Ecevit'in tüm gayretlerine rağmen, Türk ekonomisinin Batıya bağımlılığı kırılamamıştır. Ekonominin tamamen çökmesi bir ölçüde engellenebilmişse de, 1979 yılının ikinci yarısında sorunlar devam etmiş, üretim yeterince artmamış ve enflasyon yükselmiştir.

Batıya olan ekonomik bağımlılığı ortadan kaldırma başarısını gösteremese de, bu çalkantılı dönemde Ecevit'in özgün katkısı, bir yandan Batı dünyası dışındaki bölgelere ve ülkelere de açılan çok yönlü bir dış politika izlerken, bir yandan da dış politika ile ekonomiyi bütünleştirmek olmuştur. Ecevit, "bizim en büyük başarımız Osmanlı devletinden bu yana ilk kez bizim hükümetimiz zamanında ekonomik ilişkilerle dış ilişkileri birleştirmek oldu"[20] diyerek, kendisinden önceki iktidarlardan farklı tutumunu özetlemiştir. "Gerçekten de gerek İslam ülkeleriyle siyasal ilişkilerin ticari ilişkilerle birlikte geliştirilmeye çalışılması, gerekse Batıdan kredi sağlanamadığı zaman Ecevit'in dış politikada Batı dünyası dışında bir ilişkiler ağı kurmak yolunda çaba göstermesi ve çeşitli demeçleriyle bunu Batıya karşı bir koz olarak kullanması, Türkiye'de 1978-1979 yıllarında ekonomik ilişkilerle dış politikanın iç içe geçmiş bir bütün oluşturduklarının bir göstergesidir.[21]

Türk siyasal yaşamının önde gelen isimlerinden biri olan Bülent Ecevit, özellikle yetmişli yıllarda başbakanlık yaparken izlediği politikalarla dünyanın dikkatini çekmiştir. Türkiye'nin iç ve dış politikada olduğu kadar ekonomide de büyük sorunlarla karşılaştığı bu dönemde, Ecevit attığı cesur adımlar ve Türk dış politikasına getirdiği yeniliklerle yakın tarihimizin en özgün liderlerinden biri olmayı başarmıştır. 5 Kasım 2006 tarihinde kaybettiğimiz Ecevit, yaşamı boyunca siyasetten kopmamıştır.

[19] DOĞAN, *y.a.g.e.*, s. 160.
[20] ARCAYÜREK, *Müdahalenin...*, s.319.
[21] ÇAYHAN, *y.a.g.e.*, s.82.

ERBAKAN'IN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

Bu çalışma, Türk siyasal yaşamında İslamcı siyaset denince akla gelen ilk isim olan ve 54. Cumhuriyet Hükümeti'nde başbakanlık yapan Necmettin Erbakan'ın dış politika anlayışını ele almaktadır. Lideri olduğu Milli Görüş Hareketi ve hareketin siyasal partilerinin ayrıntılarına girmemektedir. Erbakan'ın 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki siyasal yaşamını, 1991 Genel Seçimleri'nde Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile yaptığı ittifakla büyük sıçrama yapan Refah Partisi'nin (RP) 1994 Yerel Seçimleri'nde yakaladığı başarıyı, 1995 Genel Seçimleri'nde birinci parti olmasının arkasındaki iç ve dış dinamikleri içermemektedir. Makalenin amacı, Erbakan'ın dış politika anlayışını ve bu anlayışın temellerini incelemektir. Bu bağlamda Erbakan'ın İslam ülkelerine yönelik ilgisi ve ittifak arayışları, iç siyasette de güçlü bir karşılık bulan Batı, İsrail ve Siyonizm aleyhtarı söylemi, Kıbrıs konusundaki duyarlılığı, dış politikadaki ideolojik ve dinsel önceliklerine karşın gerektiğinde son derece esnek, pragmatik davranabilen liderliği tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Prof. Dr. Necmettin Erbakan, 54. Cumhuriyet Hükümeti'nde başbakanlık yapmıştır. Söz konusu hükümet, Erbakan liderliğindeki RP ile Prof. Dr. Tansu Çiller genel başkanlığındaki Doğruyol Partisi (DYP) tarafından kurulmuş bir koalisyon hükümetidir. 28 Haziran 1996 – 30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapmış ve Türk siyasal yaşamına **"Refahyol Hükümeti"** veya **"Refahyol Koalisyonu"** olarak geçmiştir. Hükümette Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevini Tansu Çiller üstlenmiştir.[1] Türk siyasal yaşamında kısaca **"28 Şubat Süreci"** denilen ve 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararları simgeleyen dönemin ardından 4 ay daha başbakanlık yapan Erbakan, görevini Çiller'e devretmek üzere istifa etmiştir.

* Doç. Dr. Barış Doster, Marmara Üniversitesi

[1] Türker Sanal, **Türkiye'nin Hükümetleri**, Sim Matbaacılık, Ankara, 1997, s: 199.

Erbakan, 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde, Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı olduğu dönemde 3 kez devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak değişik hükümetlerde bulunmuştur. Bunlardan ilki CHP – MSP koalisyonudur. 26 Ocak 1974 – 17 Kasım 1974 tarihleri arasında görev yapan 37. Cumhuriyet Hükümeti'dir. Birinci Ecevit Hükümeti olarak da bilinir. İkincisi 31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977 tarihlerinde görev yapan 39. Cumhuriyet Hükümeti, yani Dördüncü Demirel Hükümeti'dir. Üçüncüsü ise 21 Temmuz 1977 – 05 Ocak 1978 tarihlerinde görev yapan 41. Cumhuriyet Hükümeti, yani Beşinci Demirel Hükümeti'dir.[2] Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin (AP) İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr partilerle kurduğu koalisyon hükümetleri kamuoyunda kısaca Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri olarak da anılırlar. Birinci MC Hükümeti'nde AP, MSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven partisi (CGP), İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde ise AP, MSP ve MHP koalisyon kurmuşlardır.

Erbakan, siyasi yaşamı boyunca sırasıyla Milli Nizam Partisi (MNP), MSP, RP ve Saadet Partisi'nin (SP) liderliğini yapmıştır. RP'de kuruluş döneminde genel başkanlığa önce Ali Türkmen getirilmiş, sonra bu görevi Ahmet Tekdal üstlenmiştir. 1987'de, siyasi yasakların kalkmasından sonra ise Erbakan partisinin başına geçmiştir. Erbakan'ın liderlik yaptığı MNP, MSP ve RP, Anayasa Mahkemesi'nce laiklik karşıtı söylem ve eylemleri nedeniyle kapatılmışlardır. RP'nin kapatılmasından sonra kurulan ve yine Anayasa Mahkemesi'nce aynı gerekçeyle kapatılan Fazilet Partisi'nde[3] (FP) ise Erbakan, siyasi yasaklı olduğu için görev üstlenmemiştir. FP İsmail Alptekin genel başkanlığında kurulmuş, partinin kurucular kurulu daha sonra genel başkanlığa Recai Kutan'ı getirmiştir. Ancak bu partinin gerçek liderinin de Necmettin Erbakan olduğu yönünde görüş birliği vardır. Partinin milletvekili aday listelerine son şeklini Erbakan'ın verdiği bilinmektedir.

1. Erbakan'ın Kişiliği ve Düşünce Dünyası

29 Ekim 1926 Sinop doğumlu olan Necmettin Erbakan'ın babası Mehmet Sabri Erbakan ağır ceza reisidir. Erbakan'lar 6 kardeştir. Ağabeyleri Nizamettin Erbakan cilt hastalıkları profesörü, Selahattin Erbakan ise göz hastalıkları profesörüdür. Kardeşleri Kemalettin Erbakan diş doktoru, Atıfet Erbakan eczacı, Akgün Erbakan ise mühendistir. Necmettin Erbakan, ilkokula Kayseri

[2] Sanal, age, s: 163 ve devamı.

[3] Türkiye'de kapatılan siyasi partiler hakkında şu iki kitapta ayrıntılı bilgi mevcuttur: Yener Lütfü Mert, **Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler**, İlkim Yayınları, Ankara, 2008. **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Der: Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Cumhuriyet İlkokulu'nda başlamış, babasının görevi nedeniyle Trabzon'da devam etmiş ve okulu birincilikle bitirmiştir. 1937 yılında başladığı İstanbul Erkek Lisesi'nden 1943'te birincilikle mezun olmuş ve girdiği üniversite sınavında büyük başarı gösterince, İTÜ Makine Fakültesi'ne ikinci sınıftan başlamıştır. Fakülteden 1948 yılında üstün başarı derecesiyle mezun olmuş ve aynı yıl asistan olarak göreve başlamıştır.[4]

İnceleme ve araştırma yapmak amacıyla 1951 yılında Almanya'ya Aachen Teknik Üniversitesi'ne gönderilen Erbakan, orada doktor unvanı almıştır. Türkiye'ye döndükten sonra 1953 yılında, 27 yaşında doçent olmuştur. 1956'da ise ilk yerli motor üreten fabrikalardan olan 200 ortaklı Gümüş Motor AŞ'yi kurmuştur. Fabrika 1960'ta seri üretime geçmiştir. Erbakan'ın Türkiye'nin ilk yerli otomobili olan ve Eskişehir Demiryolları Cer Atölyesi'nde üretilen **"Devrim"** otomobilinde de emeği vardır. 1965 yılında profesör olmuş, 1966'da Türkiye Odalar Borsalar Birliği'nde (TOBB) Sanayi Dairesi Başkanlığı'nı üstlenmiştir. 1968'de TOBB İdare Heyeti Üyeliğine, 1969'da ise TOBB Başkanlığına seçilmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, Erbakan'ın TOBB'un başına geçmesine karşı çıkınca, Erbakan TOBB başkanlığından uzaklaştırılmış, bunun üzerine siyasete girmeye karar vermiştir. Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'ne yaptığı adaylık başvurusu reddedilince, 1969 Genel Seçimleri'nde Konya'da bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir.[5]

Erbakan'ın siyasete atılmasıyla Türk siyasal yaşamı, muhafazakârlığı öne çıkaran, İslamcı söylemi benimseyen, renkli, esprili, kendine has sözleriyle dikkat çeken bir politikacıyla tanışmıştır. Erbakan'ın esnek, pragmatik bir politikacı olmanın yanında, saf, idealist bir yönü de vardır. Güçlü bir kişiliğe sahiptir. İnsan ilişkilerinde naziktir. Bir tarikat ya da cemaat lideri olmadığı gibi, tipik bir siyasetçi de değildir. Karizmatik ve kendine özgüdür. Mühendis yaklaşımı, siyasi tutumunda da egemendir. Siyasi yaşamında vasat kadrolarla çalışmıştır. Asıl önemsediği, uğruna mücadele ettiği şey davasıdır. Şartlar zorladığında bir süre için geri çekilmesi de bunun gereğidir. Davasının insanüstü, zamanlar üstü olduğuna inanmıştır. Tarihe, iktisada, toplum bilimlerine, hatta Osmanlı tarihine ilişkin bilgisinin çok derin olduğunu söylemek zordur. İslam dünyasını bile derinlemesine ve ayrıntılı olarak tanıdığı şüphelidir. Çünkü **"İslam Birliğini"** sağlamak için Müslüman olmanın yeterli olduğuna inanmış, İslam alemine gereğinden fazla güvenip, aşırı önem atfetmiştir. İslamcı örgütlerin de belirli kesimleriyle ilişki kurmuştur. 3. Dün-

[4] Ahmet Akgül, **Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi**, Kültür Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul, 2002, s: 24 – 26.
[5] Akgül, age., s: 29.

yacılığa yabancıdır. İslam dünyası dışındaki dünyayla pek ilgilenmemiştir. Akademik kariyerinin de etkisiyle Batı dünyasında bir tek Almanları iyi tanımış, Almanya'yı sevmiş ve güvenmiştir.[6]

Erbakan'ın öteki siyasi liderlerden bir farkı da, Türk siyasi hayatındaki genel yönelimlerin dışına çıkarak ve bireysel risk alarak, açıkça İslami muhafazakâr rejimlerle ve hareketlerle ilişkilerini sıkı tutması, dış politikada da bu bağları kullanmasıdır.[7] Erbakan, ulusal ve küresel ölçekteki büyük değişimlere karşın ideolojik duruşunu ve politik söylemini büyük ölçüde korumuş, çok az değiştirmiştir. Siyasi yaşamındaki tüm iniş çıkışlara rağmen, liderliğinde süreklilik göstermiştir. Yol arkadaşlarını ve tabanını buna ikna etmiştir. Kurucusu ve değişmez lideri olduğu hareketin kuramcısı, temeli, kitlelere dönük yüzü olmuştur. Türkiye içinde olduğu gibi, dünya genelinde de İslam ülkeleriyle, İslamcı hareketler ve partilerle bağlarını daima korumaya çalışmıştır. Yandaşları da onu bir genel başkan veya siyasi parti liderinden ziyade, dini bir önder olarak görmüşler, efsaneleştirmişler, hatta bazen kutsallaştırmışlardır. Onun için, **"Mücahit Erbakan"**, **"İman ordusunun kumandanı"**, **"Asrın mücahidi"** gibi sıfatlar kullanmışlardır.

Erbakan'ın siyasetteki belirgin vasıflarından biri de hayalciliği ve kaynağını açıklamadığı büyük projeleridir. **"Yüz bin tank, yüz bin uçak yapacağız"** gibi sözleri hafızalardadır. Nitekim onun bu yönünü taraftarları da kabul ederler. MNP'nin ilk genel sekreteri Gündüz Sevilgen'in anılarında MSP Malatya Milletvekili Turan Akyol'a atfedilen şu değerlendirme Erbakan'ı tanımlamaya yetmektedir: **"Hoca lastik gibidir. Basıyorsun yamyassı oluyor. Ezdim sanıyorsun, bıraktığın zaman eski halini alıyor"**.[8] Erbakan'ın bu tutumunu, RP'nin radikal çıkışlarıyla bilinen milletvekili Hasan Mezarcı ise şöyle da ifade etmiştir: **"Erbakan ABD'ye gidenleri ihanetle suçlardı. Son yıllarda birkaç kez ABD'ye gitti. Gümrük Birliği'ni ihanet sayıyordu şimdi 'karşı değiliz' diyor. Önce 'adil düzen' diyordu şimdi 'liberal düzen' diyor"**.[9] MSP Gümüşhane Milletvekili Orhan Akkoyunlu'nun şu sözleri ise Erbakan'ın hayalciliğini anlatır: **"Hocanın hayaline kurşun sıksan yetişmez"**.[10] **"Atatürk yaşasaydı Refahlı olurdu"** diyen Erbakan'ın, çok sert sözlerle eleştirdiği CHP ile koalisyon kurmaktan çekinmemesi onun siyasi esnekliğinin bir diğer kanıtıdır.

---

[6] Gazeteci Necat Aşkın'la özel görüşme, İstanbul, 12. 02. 2013.
[7] Bahar Bakır, "Necmettin Erbakan", **Türk Dış Politikasında Liderler**, Yay. Haz: Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s: 355.
[8] Ergun Aksoy, **28 Şubat'tan Balgat'a Mücahit!**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s: 252.
[9] Hüseyin Aykol, **Refah Partisi'nin Tarihsel Gelişimi**, Pelikan Yayınevi, İstanbul, 1996, s: 119.
[10] Bahar Bakır, age., s: 357.

Erbakan'ın bir diğer özelliği, söylevlerinde sık sık esprili ve de kasten kapalı bir üslupla konuşması, farklı anlamlara çekilebilecek, esnek tümceler kullanmasıdır. Örneğin hükümetleri sert sözlerle eleştirmiş, ama hiçbir zaman devlet bürokrasisiyle, yargı kurumlarıyla, basınla açıktan kavga etmemiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında çok dikkatli bir üslup kullanmıştır. Atatürk'e olan karşıtlıklarını gizlemeyen, hatta işi hakarete vardıran Hasan Mezarcı, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan gibi isimleri milletvekili yapmış, ancak Atatürk'ü hiçbir zaman açıktan eleştirmemiştir. Laikliği eleştirirken de, kendilerinin en geniş anlamda din ve vicdan özgürlüğünden yana olduklarını, ABD'deki gibi bir laiklik istediklerini belirtmiştir. Sık sık ağır sanayiden, mili kalkınmadan söz etmiştir. Ne milliyetçi ne de millici olmadığı halde, lideri olduğu harekete **"Milli Görüş"**, hareketin gazetesine de **"Milli Gazete"** adını vermiştir. Sol ideolojiye karşı olmasına rağmen, getirecekleri düzeni **"Adil Düzen"** olarak adlandırmıştır.

Erbakan, siyasette vefaya büyük önem vermiş, çalışma arkadaşlarını kolay kolay değiştirmemiş, büyük ölçüde aynı isimlerle siyaset yapmıştır. Zorunlu hukuki durumlar dışında MNP – MSP – RP – FP – SP oluşumlarının hep aynı kadrolar tarafından yönetilmesi de bir oligarşi ortaya çıkarmıştır. Politikada artık iyice profesyonelleşen bu yönetici tavanın, tabana yabancılaştığı konusunda güçlü eleştiriler gündeme gelmiştir. RP içinde Erbakan'ın şahsında somutlaşan yönetim tekelciliğine karşı hiçbir zaman bir alternatif oluşmamıştır.[11] Erbakan'ın yakın çevresinde her zaman Oğuzhan Asiltürk, Şevket Kazan, Recai Kutan, Ali Oğuz, Süleyman Arif Emre, Hasan Aksay, Osman Yumakoğulları, Fehmi Cumalıoğlu, Fehim Adak, Yasin Hatipoğlu, Ahmet Tekdal, Ömer Vehbi Hatipoğlu, Temel Karamollaoğlu, Ali Güneri gibi isimler olmuştur. Eski kadrolarının yanında, farklı dönemlerde Turgut Özal, Cemil Çiçek, Ali Coşkun, Abdülkadir Aksu, Nevzat Yalçıntaş, Nazlı Ilıcak, Oya Akgönenç, Aydın Menderes gibi bürokrasi deneyimi, özel sektör tecrübesi, akademik kariyeri olan veya merkez sağ seçmene de hitap eden isimleri yanına alıp vitrine çıkarmıştır. Bu tercih Erbakan'ın geniş kitlelere açılma, merkezdeki seçmene mesaj verme çabası olarak görülmüştür.

Erbakan'ın çalışma arkadaşlarını pek değiştirmemesi ve dar bir çevreyle siyaset yapmayı yeğlemesi, RP'nin kapatılmasından sonra kurulan FP'de eski kadrolarla yenilik isteyenler arasında çekişmeye neden olmuştur. **"Yenilikçiler"** veya **"Gençler"** olarak adlandırılan grup, **"Gelenekçiler"** ya da **"Aksaçlılar"** olarak tanımlanan eski kadrolarla açıktan rekabete girmiştir. Bu kadrolar, Erbakan'ın genel başkan adayı olan Recai Kutan'a karşı Ab-

[11] Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s: 223.

dullah Gül'ü aday göstermişler, genel başkanlık yarışını kaybetseler bile çok yüksek oy almışlardır. Milli Görüş tarihinde ilk kez bir büyük kurultayda böylesine bir çekişme ve genel başkanlık yarışı yaşanmıştır. Erbakan'ın gösterdiği adaya karşı rakip aday çıkarıp seçimi kaybedenler, bir süre sonra FP'den koparak, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kuracak olan kadronun da çekirdeğidir.

Erbakan'ın söylem ve eylemleri hiçbir zaman tam olarak örtüşmemiştir. Muhalefetteyken, düzene ve diğer partilere yönelik hep radikal ve eleştirel bir üslupla yaklaşmıştır. Batı'ya, İsrail'e, masonik zihniyete, sosyalizm ve komünizme hep karşı çıkmıştır. Ancak hükümet olmak için girdiği koalisyonlar (CHP, AP, DYP) ve politik uygulamaları (Refahyol döneminde İsrail'le anlaşma imzalanması, Gümrük Birliği'ne karşı çıkmaması gibi) nedeniyle tabanında ve parti içinde az da olsa eleştirilere muhatap olmuştur. Bu durum, kamuoyunda ise farklı yorumlara yol açmıştır. Kimileri, Erbakan'ın ideoloji ve görüşlerini uygulaması ve duruşunu koruması gerektiği yerde, sadece hükümette bulunmak uğruna temel ilkelerinden vazgeçtiğini söyleyerek eleştirmişlerdir. Bazıları da Erbakan'ın, örneğin CHP ile koalisyon kurarken, her ne kadar bu yüzden olumsuz eleştiriler alacağını bilse de, bu durumu memleket meselesi olarak gördüğünü, ülkeyi hükümetsiz bırakmamak ve Milli Görüşçü uygulamaları bir nebze de olsa halka tanıtmak için koalisyona girdiğini savunmuşlardır. Erbakan'ın, siyasi emel ve yönelimlerini tam olarak gerçekleştirmesi için gerekli ortamın olmadığını da unutmamak gerekir. Çünkü hiçbir zaman tek başına hükümet kuramamıştır.[12]

2. Milli Görüş ve Dünyada Siyasal İslam'ın Yükseldiği Yıllar

Siyasal İslamcılık hareketinin fitilini 1969 yılında milletvekili olarak ateşleyen Erbakan, 1970'de Milli Görüş Hareketi'nin[13] ilk partisi olan MNP'yi kurmuştur. Erbakan ve arkadaşları İslam'ı siyasallaştıracakları yönünde mesajlar vermişler ve MNP 1971'de kapatılmıştır. 1972'de bu kez MSP kurulmuştur. Erbakan ve MNP'nin diğer kurucuları, resmi olarak MSP'nin kuruluşunda yer almamışlardır. Partinin genel başkanlığına Süleyman Arif Emre getirilmiştir. Erbakan daha sonra bu görevi devralmıştır. 1970'lerden sonra siyasal hayatta din – siyaset ilişkileri bakımından ortaya çıkan en önemli ge-

[12] Bakır, age., s: 354- 355.

[13] Milli Görüş Hareketi ve Erbakan'la ilgili olarak bkz: Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi" ve Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s: 544 – 603 arası.

lişme, dini değerleri ön plana çıkaran ve toplum bilimciler tarafından **"İslamcı"** olarak nitelenen MNP – MSP çizgisinin ortaya çıkması olmuştur.[14]

Erbakan'ın siyasal yapısının olgunlaşmasında, özellikle 1970'li yıllardan sonra İslam ülkelerinde yükselen İslamcı hareketlerin de etkisi büyüktür. 1973 yılında Ramazan ayında gerçekleşen Mısır – İsrail Savaşı, Kral Faysal önderliğindeki Arap petrol ambargosu, Sovyet işgalinden kurtulmak için Afganistan'da cihad ilan edilmesi, Kâbe baskını gibi olaylar 1970'lerde İslamcılığı körüklemiştir. 1969'da bir darbeyle Libya'da yönetimi ele geçiren Muammer Kaddafi'nin İslamcı söylemleri de Türkiye'deki İslamcıları heyecanlandırmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda, Erbakan'la ilişkilerinin de etkisiyle Kaddafi'nin Türkiye'yi desteklemesi ise onu Türkiye'de adeta efsaneleştirmiştir. 1977'de Pakistan'da Zülfikar Ali Butto'yu devirip yerine geçen Ziya Ül Hak'ın dini söylemleri de, siyasi İslamcı fanatizmi tahrik etmiştir. Mısır, Türkiye, İran, Pakistan ve diğer İslam ülkelerinde siyasal İslamcılık gelişme göstermiştir. 1979 İran İslam Devrimi ise dünya sahnesinde ve siyasi söylemlerde önemli yer kaplamıştır.[15]

İran İslam Devrimi'nin başarısı Türkiye'deki radikal kesimi etkilerken, MSP mitinglerindeki sloganlar da değişmiştir. **"Ayasofya açılsın"** türünden sloganlar yerini, **"Dinsiz devlet, yıkılacak elbet"**, **"Erbakan, Ziya, Humeyni yaşasın İslam Birliği"**, **"İran, Pakistan sıra bizde Müslüman"** gibi daha ağır sloganlara bırakmıştır. Radikalleşen hem MSP tabanıdır hem de Erbakan'dır.[16] Erbakan'ın, 1980 öncesinde Şanlıurfa'da yaptığı bir konuşmada **"Eğer Milli Selamet'te bir zayıflama olursa, bu camileri tekrar ahır yaparlar"**[17] demesi ise o dönemin siyasi kutuplaşmasını olduğu kadar Erbakan'daki radikalleşmeyi de yansıtmaktadır. Türkiye özelinde 12 Eylül 1980 darbesinin **"aşırı sağ"** ve **"aşırı sol"** gençliği sindirmesiyle ortaya çıkan boşluğu da **"İslamcı Gençlik"** doldurmuştur. Milli Görüş'ün gençlik örgütü olan Milli Gençlik Vakfı'nın yanı sıra İBDA- C gibi eylemci örgütler de öne çıkmıştır. Üniversitelerdeki başörtüsü yasağı da bu akımların yayılmasında etkili olmuştur.[18]

12 Eylül 1980 darbesi, MSP'yi kapatınca, Milli Görüş kadroları RP'yi kurmuşlardır. Siyasi yasağı nedeniyle partisinin başına resmen geçemeyen Erbakan, partinin perde gerisindeki lideri olmayı sürdürmüştür. Darbe sonrasında partisi kapatılmasına ve kadrolarının bir bölümünü eski bir MSP'li olan

[14] İhsan Özkes, **Siyasallaştırılan Din, Dinleştirilen Siyaset**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003., s: 44.
[15] Özkes, age., s: 45 – 46.
[16] **Erbakan Nereye Koşuyor**, Yay. Haz.: Çetin Demirhan, Tempo Kitapları 18, İstanbul, 1994, s: 29.
[17] Altay Gündüz, "Yıkım Kuramı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Geleceği Üzerine", **Cumhuriyet**, 23. 02. 1998, s: 2.
[18] Özkes, age, s: 48.

Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'ne (ANAP) kaptırmasına rağmen, darbenin yarattığı siyasal, toplumsal, kültürel iklim Erbakan'a yaramıştır. Yeni kurulan partilerin birbirine benzemesi, siyasal kurumların tasfiyesi, deneyimli siyasetçilerin yasaklı olması, toplumun siyaset yapacağı kanalların kapatılması, halkın apolitik hale getirilmesi, RP'nin işini kolaylaştırmıştır.

Tüm bunların yanında, RP'ye dönük seçmen desteğinde, 12 Eylül yönetiminin benimsemiş ve desteklemiş olduğu **"Türk – İslam Sentezi"** ideolojisinin de önemli bir katkısı bulunmaktadır. Başta siyasi partiler olmak üzere, sendikalar, meslek odaları, dernekler vb. demokratik kitle örgütlerini kapatan 12 Eylül yönetimi, siyaset ortamında demokratik bir boşluk yaratmaktan başka, vakıflara dokunmayıp, tersine, özel hukuka bağlı olmakla birlikte kamu hizmeti sağlama iddiasında olan bu kuruluşları özendirerek, meşru bir temelde toplumda kök salmalarının önünü açmıştır. **"Kürt kimliğine"** karşı **"İslam kimliğini"** öne çıkarma politikası da, aynı şekilde, yine aynı dönemin ve sonrasının ürünüdür.[19] Erbakan liderliğindeki MSP'nin 1977 Genel Seçimleri'nde İzmir adayı olan ve Nakşibendîliğini hiç gizlemeyen Turgut Özal da, devlet yönetiminde, bürokraside, üniversitelerde, egemen söylemde Türk – İslam Sentezi'ni desteklemiştir. Bu destek de İslamcı hareketleri beslemiş, toplumsal zemin ve meşruiyet kazanmalarına yardım etmiştir.

12 Eylül 1980 sonrasında, 1983 Genel Seçimleri ile birlikte başlayan dönemde tek başına iktidara gelen merkez sağ partilerin ve 1989 Yerel Seçimleri'nde büyük başarı gösteren, 1991'den sonra da merkez sağ partilerin koalisyon ortağı olan merkez sol partilerin başarısızlığı da RP'nin elini güçlendirmiştir. Ekonomik istikrarsızlık, hayat pahalılığı, artan yoksulluk, önlenemeyen yolsuzluklar, merkez sağ ve soldaki partilerin birbirleriyle ve aynı kulvardaki partilerle yaşadıkları gerginlikler, halkın dış politikanın kişiliksiz olduğunu düşünmesi gibi etkenler de RP'ye yönelik ilgiyi pekiştirmiştir. Sonuçta 1987 yılındaki referandumda diğer eski politikacılarla birlikte siyasi yasağı kalkan ve **"Adil Düzen"**[20] söylemiyle öne çıkan Erbakan'a yönelik ilgi artmıştır.

Özellikle Avrupa Birliği'nin ulusal onuru zedeleyen, Türkiye'nin bağımsızlığı, bütünlüğü ve egemenliğiyle çelişen taleplerine karşı merkez sağ ve merkez sol partilerin çekimser, sessiz, tepkisiz kalmaları, **"şahsiyetli dış politika"** diyen, **"Batı kulübünü, Hristiyan Birliğini"** eleştiren, **"onlar ortak biz pazar"** diye karşı çıkan Erbakan'ın umut olarak görünmesine yol açmıştır. RP'nin parasal kaynakları güçlü, etkili, canlı ve çalışkan örgütünün çalış-

[19] Kemali Saybaşılı, "Refahyol Koalisyonu, Bunalım ve Çoğulcu Demokrasi", **Sosyal Demokrat Değişim**, Mayıs – Haziran 1997, Sayı: 8, s: 12.

[20] Adil Düzen'in ekonomisine yönelik eleştiriler için bkz: Halil Nebiler, **Türkiye'de Şeriatın Kısa Tarihi**, Toplumsal Barış Yayınları, İstanbul, 2006, s: 282 ve devamı.

maları da, mevcut düzenden umudunu kesen, hızla yoksullaşarak sistem dışına itilen kitleleri etkilemiştir. Dahası, muhafazakâr seçmende **"Refah'a oy vermek, İslam'a hizmet etmektir"** düşüncesi yaygınlaşmıştır. **"İstanbul'u fethediyoruz", "İstiklal Harbi'ni yeniden yapıyoruz", "Adil bir düzen kuruyoruz", "Yeniden büyük Türkiye", "uydu değil, onurlu ve lider ülke", "İslam aleminin liderliğine geliyoruz", "Türkiye'nin maddi ve manevi kalkınmasını sağlayacağız", "Önce ahlak ve maneviyat", "Türkiye'yi Batı taklitçilerinden, faizcilerden, masonlardan, Siyonistlerden, komünistlerden kurtaracağız", "Ağır sanayi hamlesini başlatacağız", "Kuvveti değil, hakkı üstün tutuyoruz"** söylemleri de kültürel, toplumsal, siyasal, ekonomik, tarihsel ve dinsel söylemin harman edildiği diğer sloganlar da, RP'ye yönelik ilgiyi artırmıştır.

1994 Yerel Seçimleri'nde yakalanan büyük başarı, çok sayıda kentin yanında, Ankara ve İstanbul gibi büyükşehir belediyelerinin kazanılması, **"Refah Partisi iktidara gelemez"** veya **"Sandıktan birinci çıksa da Refah Partisi'ne iktidarı vermezler"** şeklindeki algıları ve önyargıları kırmıştır. Erbakan'ın **"kendilerine oy vermeyeni patates dininden"** sayması, **"Türkiye'de iki parti var, biri Batı taklitçileri diğeri de Refah Partisi"** demesi, **"Refah Partisi'ne oy vermeyi, İslam'a hizmet"** olarak nitelemesi ve esprili üslubu da partisinin başarısında etkili olmuştur. Erbakan'ın, ülkede yaşanan ekonomik bunalımı türban yasağına ve imam hatip okullarının orta kısmının kapatılmasına bağlamak gibi çok ilginç saptamaları olduğunu da unutmamak gerekir.

3. Erbakan'ın Dış Politikaya Bakışı

Erbakan, dini dayanışma temelinde, Türkiye'nin Batı'dan ziyade Müslüman ülkelerle ilişkilerini güçlendirmesi gerektiğini savunmuş, Türkiye'nin geleneksel dış politikasını bu yönde radikal biçimde değiştirmeye çalışmıştır. İsrail'le olan askeri anlaşmaya son vermeyi, kendi deyimiyle İslam Ortak Pazarı ve İslam NATO'su kurmayı taahhüt etmiştir.[21] Bu amaçla, lideri olduğu RP'yi dünyadaki İslamcı örgütler arasında en önde gelenlerinden biri yapmaya çalışmıştır. Ancak Erbakan'ın radikal İslami gruplarla olan yakın ilişkisi, sadece Batı'da değil bazı Arap ülkelerinde de endişeyle izlenmiştir.

Ancak yine de Erbakan sık sık geleneksel Türk dış politikasının kurallarının ve diplomasi ilkelerinin dışına çıkarak, parti tabanının hassasiyetlerini gözeten çıkışlar yapmaktan çekinmemiştir. Örneğin, Mısır Cumhurbaşkanı

[21] Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der: Barry Rubin – Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s: 167 – 168.

Hüsnü Mübarek, 2006 yılında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunduğunda, kendisini cumhurbaşkanlığı misafirhanesi olarak kullanılan Camlı Köşk'te ziyaret etmiş ve "Acaba Müslüman Kardeşler için bir af çıkarmayı düşünmez misiniz?" diye sormuştur. Mübarek de bu soruya açık ve sert bir yanıt vermiştir: "Siz ne diyorsunuz? Onlar bir terör örgütüdür. Bizi yok etmek istiyorlar. Bir terör örgütünü nasıl affedebilirim?".[22]

Erbakan'ın görmek istemediği nokta şudur: "Türkiye'nin Ortadoğulu ülke sıfatı yeteri kadar güçlü değildir. Cumhuriyet döneminde sadece üç kez gönüllü olarak hükümetler Ortadoğulu sıfatını öne çıkarmıştır. Bu da İslamcı felsefeye sahip başbakanlar tarafından yapılmıştır. Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan dönemlerinde İslam motifi ağır bastığı için Ortadoğu olaylarıyla ilgilenmişlerdir. Gerek Türk devlet politikası gerekse Türk halkının ezici çoğunluğu Türkiye'nin Ortadoğulu sıfatından ziyade, Batılı, laik ve demokrat sıfatından yanadır".[23]

Erbakan'ın dış politika söylemiyle iç siyasete dönük söylemi birbirini tamamlamıştır. Her ikisinde de güçlü bir Batı karşıtlığı, İsrail aleyhtarlığı, antisiyonist vurgu ve antiemperyalist söylem vardır. Ancak Erbakan'ın antiemperyalizmi hiçbir zaman antikapitalizm içermemiştir. Müslüman ülkelerin birliğini savunurken, Osmanlı dönemini adeta yeniden kurmanın özlemini duyarken, bu hedefleri gerçekleştirmek için Türkiye'nin devlet kapasitesinin yeterli olup olmadığına bakmamıştır.

Erbakan'ın dış politikada en duyarlı olduğu konulardan biri Kıbrıs meselesidir. O kadar ki, CHP – MSP hükümetindeki başbakan yardımcılığı sırasında 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın düzenlenmesini Erbakan ve arkadaşları sık sık MSP'nin hükümette olmasına bağlamışlardır. Erbakan'ın yakın kadrosu içinde yer alan ve Birinci MC Hükümeti'nde Adalet Bakanlığı yapan İsmail Müftüoğlu'nun, "Bu harekâtı Erbakan Hocaya borçluyuz. MSP hükümette olmasaydı, Ecevit ve CHP adaya müdahale edemezdi"[24] şeklindeki sözleri, Milli Görüş tabanında oldukça yaygın bir düşünceyi ifade eder. Erbakan, Kıbrıs konusundaki duyarlılığını yaşamının sonuna dek sürdürmüştür. 2004 yılında adada Annan Planı oylanırken, Erbakan ve çevresi açık şekilde **"Annan Planı'na Hayır"** kampanyasına destek vermişlerdir. Türkiye'de ve KKTC'de Milli Görüş tabanı, bu yönde oldukça etkili bir çalışma yürütmüştür. Keza Erbakan'ın KKTC'nin kurucu cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'la olan ilişkileri de yaşamının sonuna dek devam etmiştir. Erbakan'ın, Denktaş'ın da-

[22] Öymen, age., s: 348 – 349.
[23] Prof. Dr. Haydar Çakmak'ın yazdığı "Takdim" yazısı. Hüseyin Latif, **Çelişkiler Projesi BOP ve ABD'nin Türkiye'ye Biçtiği Rol**, Bizim Avrupa Yayınları, İstanbul, 2007, s: 14.
[24] İsmail Müftüoğlu ile özel görüşme, İstanbul, 07. 12. 2012.

nışmanı olan ve Türkiye'de Cumhuriyetçi, ulusalcı, sol Kemalist düşüncenin öncüleri arasında bulunan Prof. Dr. Mümtaz Soysal'a büyük değer verdiği de bilinmektedir.

Öte yandan, Milli Görüş Hareketi ve Erbakan'a yıllarca ABD tarafından gizliden destek verildiği yönünde ciddi iddialar da vardır. Bu iddianın sahiplerine göre RP, ABD'nin **"ılımlı İslam"** projesinden öte bir rol oynamıştır.[25] 1980'li yılların sonlarına doğru ABD'de **"radikal İslam"** anlayışına karşı **"ılımlı İslam"**ın desteklenmesi görüşü giderek ağırlık kazanmıştır. Araştırma kurumları, strateji merkezleri ABD'nin İslam'a bakış açısını değiştirmesini önermişlerdir. Morton Abramowitz gibi ABD'li diplomatlar ve uzmanlar, RP örgütleriyle ilişkilerini geliştirirken, Paul Henze, Graham Fuller gibi üst düzey istihbarat elemanları da Türkiye'ye sık sık gelmeye başlamışlardır. ABD'de oluşturulan **"ılımlı İslam teorisi"** Türkiye'ye ihraç edilirken, bu isimlerin söylediği tek şey vardır: "Türkiye'de Kemalist dönem bitmiştir. Ortadoğu'da ılımlı İslam'ın önderi olun".[26]

Türkiye'de siyasal İslam'ın güçlenmesinde ABD'nin ciddi katkıları olmuştur. Türk siyasetinde merkez sağ partilerin yıprandığını gören ABD, RP ile iletişimini güçlendirmiş, bu sayede onun ılımlı bir çizgiye evrilerek toplumsal meşruiyet kazanmasına dışarıdan destek vermiştir. Bu ilişki RP'nin emperyalizm ve Siyonizm karşıtı söylemlerini törpülemesine neden olmuştur. 1994 Yerel Seçimleri'nde sağlanan başarıdan sonra ABD'li yetkililer RP'li belediyelerle ve partinin ileri gelenleriyle özel olarak ilgilenmeye başlamışlardır. Bu kapsamda dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve **"Erbakan'ın Prensleri"** arasında öne çıkan Devlet Bakanı Abdullah Gül, özellikle öne çıkarılan ve parlatılan iki isimdir. ABD'nin Milli Görüş içinden kimi isimlerle kurduğu diyalog hızla gelişecek ve 28 Şubat Süreci sonrasında Milli Görüş Hareketi'nden koparak AKP'yi kuranlar, ABD'den büyük destek göreceklerdir.

Erbakan'ın Batı dünyasıyla ilişkilerinde Almanya'nın özel bir konumu vardır. Her şeyden önce Milli Görüş'ün Batıdaki asıl büyük kitle tabanı Almanya'dadır. Tüm Avrupa ülkelerine yayılmış olan Milli Görüş'ün merkezi Almanya'dır. Erbakan'ın da öğrencilik yıllarından beri Almanya'yla yakın ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim Erbakan'ın Batı karşıtı keskin söylemlerine karşın, Almanya aleyhinde pek konuşmadığı dikkat çekmiştir.[27] Onun bu tutumunda Milli Görüş Hareketi'nin Avrupa örgütlenmesi

[25] Faik Bulut, **İslamcı Örgütler**, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1994, s: 720.
[26] Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Başak Yayınları, Ankara, 1994, s: 245 – 246.
[27] Milli Görüş Hareketi'nin Almanya başta olmak üzere Avrupa'daki örgütlenmesi ve çalışmaları hakkında bkz: Metin Gür, **Avrupa'da İslamcı Örgütler**, Evrensel basım Yayın, İstanbul, 2012, s: 90 ve

olan Avrupa Milli Görüş Teşkilatları'nın (AMGT) merkezinin Almanya'da olmasının ve çalışmalarını rahatça sürdürmesinin de payı büyüktür. Alman Dernekler Yasası'na göre 1976'da Köln kentinde kurulan teşkilat, Milli Görüş Hareketi'nin Avrupa'da maddi ve manevi ilişkilerini örgütler, çeşitli ülkelerdeki İslam kuruluşlarıyla ve İslam ülkelerinin yöneticileriyle bağlantı içinde çalışır. Partinin denetimi altında, oldukça usta bir biçimde siyasal, örgütsel, ekonomik çalışmalarını sürdürür.[28] O yüzden AB'yi sık sık **"Hristiyan Birliği"**, **"Batı Kulübü"**, **"Haçlı ittifakı"** gibi sözlerle eleştiren Erbakan'da, Almanya'yı doğrudan hedef alan söylemler dikkat çekecek biçimde çok azdır.

4. Erbakan Döneminde Türk Dış Politikası

1995 Genel Seçimleri, yüzde 21. 38 oy alarak birinci olan RP'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Ama hiçbir parti tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Birbirleriyle keskin, yıpratıcı bir rekabet içinde olan, birbirlerinin genel başkanını Yüce Divan'a yollamaya çalışan iki merkez sağ partiden ANAP yüzde 19.65 ve DYP yüzde 19.18 oy oranıyla RP'yi takip etmişlerdir. Bu iki merkez sağ partinin kurduğu ANAYOL Hükümeti kısa ömürlü olunca, sıranın kendisine gelmesini bekleyen Erbakan muradına ermiştir. Ve tüm sert söylemine karşın, müzakereye açık, esnek, pragmatik bir lider olduğunu kanıtlarcasına, seçimler öncesinde meydanlarda birbirlerini çok sert sözlerle eleştirdikleri DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'le hükümet kurmuştur.

Erbakan'ın başbakan olduğu RP – DYP koalisyon hükümeti, 1996 yılı Haziran ayının sonunda kurulmuştur. Refahyol Hükümeti'nin ilk iki ayı **"uzlaşma dönemi"** olarak tanımlanabilir. O dönemde **"Adil Düzen"** rafa kaldırılmıştır. Laiklik hükümet programına girmiştir. Erbakan liberal kimliğe bürünmüştür. **"Siyonizm tehlikesi"** İsrail ile anlaşmayı engellememiştir. **"Emperyalist ABD"** baş tacı edilmiştir. **"Kan emen IMF"** karşısında görücüye çıkılmıştır. Çekiç Güç, adını değiştirip yerinde kalmıştır. Olağanüstü Hal yerinde saymıştır.[29] Hükümetin dış politika programında da kamuoyunun tepkisini çekecek, Batı ülkelerini endişelendirecek radikal vaatlerden özenle kaçınılmıştır.

Erbakan'daki değişimin en açık örneklerinden biri Avrupa Birliği'ne ilişkin tutumunda görülmüştür. Zira yıllarca Avrupa Birliği'ne en büyük muhalefeti yapan politik aktörlerden biri Erbakan olmuştur. Erbakan liderliğindeki RP, selefi MSP gibi, Avrupa'yla ilişkilerin güçlendirilmesine sürekli karşı çıkmış-

---

devamı ile Murat Erdin, **Almanya'nın Kucağında İrtica,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2002.

[28] Metin Gür, **Şeriat ve Refah**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s: 21.

[29] Şamil Tayyar, **Refahyol Tutanakları,** Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997, s: 11 – 12.

tır. Bunun yerine İslam ülkeleriyle daha yakın bir işbirliğinin gerekliliğini savunmuştur.[30] Ancak Erbakan, başbakan olmak için, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin en hararetli savunucusu olan, Gümrük Birliği Antlaşması'nın altında başbakan olarak imzası bulunan Tansu Çiller liderliğindeki DYP ile koalisyon kurmaktan çekinmemiştir. Üstelik bu adımı atarken, başbakan yardımcılığının yanında dışişleri bakanlığını da Çiller'e vermiştir. Gümrük Birliği'ni sert sözlerle eleştiren, kapitülasyonlara benzeten, sömürgecilik anlaşması olarak niteleyen, meydanlarda **"Onlar ortak, biz pazar"** diyen Erbakan, başbakan olduktan sonra ise bu sözlerini unutmuştur. Erbakan benzer bir tavır değişikliğini Çekiç Güç konusunda sergilemiştir. Muhalefetteyken Çekiç Güç'ü **"ikinci bir Sevr"** olarak nitelendirmiş, Müslüman ülkeleri bölmeyi amaçlayan bir **"Batı Planı"** olarak görmüştür. İktidara geldiğinde ise diğer politikacılar gibi davranıp, Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılmasını onaylamıştır.[31] Çekiç Güç'ün görev süresi iki kez uzatılırken, parti tabanından gelen tepkileri azaltmak için de Çekiç Güç'ün adı **"Keşif Güç"** olarak değiştirilmiştir.

Erbakan'ın başbakanlığı ve Refahyol hükümeti dış politika alanında çok farklı beklentilerin doğmasına neden olmuştur. Hükümete, özellikle Arap devletleriyle bozulan ilişkilerin yeniden düzeltilmesinde bir fırsat yaratabilir diye bakılmışsa da, beklenen gerçekleşmemiştir. RP, dış politika konularını, **"tutucu"** olarak nitelediği dışişleri bakanlığının tekeline bırakmak istememiştir.[32] Erbakan, bir tek Kıbrıs konusunda, Türk dış politikasının geleneksel çizgisini sürdürmüştür. İlk yurt dışı gezisini, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 22. yıldönümü nedeniyle KKTC'ye yapmıştır. Bu gezi, hem Türkiye'nin Kıbrıs politikasının sürekliliği anlamında önemlidir, hem de 22 yıl önce adaya müdahale kararı alan CHP – MSP hükümetinde Erbakan başbakan yardımcısı olarak görev almıştır ve bu konudaki hassasiyeti bilinmektedir.

Kıbrıs konusu gibi Erbakan'ın çok duyarlı olduğu bir diğer konu da kendisinin öncülük ettiği, Türkiye'nin çabalarıyla yaşama geçen, ilk zirvesi de Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen D 8 Zirvesi'dir. Gelişmekte olan 8 Müslüman ülkenin yer aldığı D 8'lerle (Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır, Nijerya) ilgili ilk hazırlık toplantısı, dışişleri bakanları düzeyinde gerçekleşmiştir. Sonra da liderler düzeyinde toplanmıştır. Ancak, İslam ülkeleri arasında daha önce kurulmuş olan örgütlerin

[30] William Hale – Gamze Avcı, "Türkiye ve Avrupa Birliği: Üyeliğe Doğru Uzun Yol", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der: Barry Rubin – Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s: 77.

[31] Onur Öymen, **Çıkış Yolu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s: 429 – 430.

[32] Türk Dış Politikası Cilt: II, ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s: 560.

(İslam Konferansı Örgütü gibi) başarılarının tartışmalı olduğuna dikkat çeken, dolayısıyla da Erbakan'ın bu çabasının başarılı olmasının mümkün olmadığını belirtenler haklı çıkmıştır. Pek çok uzman da, Erbakan'ın bu projesinin dış politikadan ziyade iç politikaya ve parti tabanına yönelik olduğunu vurgulamıştır.

Unutmamak gerekir ki, siyasal yaşamı boyunca **"İslam Birliği"**, **"İslam NATO'su"**, **"İslam Ortak Pazarı"**, **"İslam Birleşmiş Milletleri"**, **"İslam Dinarı"** gibi temaları çok işleyen Erbakan, **"Yeni Osmanlılar"** gibi İslam Birliği'ni Türkiye öncülüğünde canlandırma hayaline sahiptir. Erbakan ve Türkiye'deki siyasal İslamcılar, Türkiye'nin, Osmanlı'dan tevarüs eden bir liderlik hakkı olduğuna inanmışlardır. Kaldı ki, İslam dünyasındaki liderlerin hiçbiri RP'ye parti gözüyle bakmadıkları gibi, Erbakan da yandaşlarına göre Türkiye'deki Müslümanların halifesidir. Türkiye'de RP geleneğine bakıldığında İslamcı bir enternasyonalizmden çok Türkiye merkezli bir İslam Birliği düşüncesinin ağırlıklı olduğu görülür. Dolayısıyla, uluslarüstü görünümüne rağmen siyasal İslam, aynı zamanda oldukça çok merkezli siyasal hareketler grubu olarak kalmaktadır. Her İslam toplumunun özgün tarihsel ve siyasal koşullarından izler taşımaktadır. Dahası, kapitalizm ve komünizm dışında İslam'ın üçüncü yol olduğu tezi ise İslamcılığın da bu iki model kadar modernite ile bağlantısını göstermektedir.[33]

İslam ve Arap dünyasına yönelik yoğun ilgisine karşın, Erbakan Türk dünyasıyla pek ilgilenmemiştir. Orta Asya ve Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmamıştır. Türk Cumhuriyetlerindeki laiklik yanlısı yönetimlerin de Erbakan'ın bu tercihinde etkili olduğu söylenebilir. Bu yönetimler, Tacikistan ve Afganistan kaynaklı radikal İslami hareketlerin yayılmasından endişe etmişlerdir. Erbakan Hükümeti de, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı aracılığıyla Türkiye'nin Orta Asya'da daha aktif bir rol oynaması gerektiğini belirtmiştir.[34] Ancak belirtmek gerekir ki 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan, 1992 yılında da Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısı 10'a çıkan teşkilat bekleneni verememiştir. Orta Asya, Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri'ne dönük ilgisi olmayan Erbakan'ın, Avrasya perspektifi de yoktur.

Erbakan'ın başbakanlığı döneminde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Onur Öymen, o dönemi değerlendirirken, dış politikaya iç politikayı sokmamaya çalıştıklarını, bakanlığın dışarıdan yönlendirilmesine izin vermedik-

[33] Özkes, age., s: 52 – 53.

[34] Gareth Winrow, "Türkiye, Orta Asya'da Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler ve Trans-Kafkasya", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der: Barry Rubin – Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s: 275.

lerini söylemiştir. Dış politikanın oluşturulmasında Türk Silahlı Kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, MİT, Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kurumlarla yakın işbirliği içinde olduklarını, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de büyük desteğini aldıklarını vurgulamıştır. 2.5 yıl içinde 6 farklı hükümetle çalıştığına dikkat çeken Öymen, Demirel'in kendisine "Sakın çizginizi değiştirmeyin" dediğini belirtmiştir. Öymen, Erbakan dönemini ise şöyle değerlendirmiştir:

"Tüm hükümetler, bakanlığımızın önerilerini dikkate almış, en azından kulak vermişlerdir. İsrail konusunda çok olumsuz düşünceleri olan Erbakan da, konunun devlet işi olduğu kendisine anlatılınca, önceleri görüşmek istemediği İsrail Dışişleri Bakanı ile görüşmüş, verdiğimiz bilgi notuna da uymuştu. Demirel de ona sık sık önerilerini iletmişti. Libya gezisine biraz da Libya'da iş yapan müteahhitlerin ısrarıyla çıkmaya karar vermişti. Ben gezinin uygun olmadığını söylemiştim. O nedenle de, başbakana dış gezilerinde Dışişleri Bakanlığı müsteşarının eşlik etmesi kural olduğu halde, Libya gezisinde Erbakan'a eşlik etmemiştim. Müsteşar yardımcısı eşlik etmişti. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türkiye'ye en büyük desteği veren Kaddafi, Erbakan'ı ağırlarken gereksiz biçimde Kürtçülük desteğini öne çıkarıp, ilişkileri germişti. Erbakan, Sudan'a gitmemesi konusundaki uyarımı ise dikkate almıştı.

Erbakan İslam ülkelerine özel önem verir, onlarla çok yakın ilişkiler kurmaya çabalardı. Özellikle Malezya ve Endonezya'ya büyük ilgisi vardı. Ancak mali anlamda umulan gerçekleşmedi. İslam ülkeleri bile kredi vermek için önümüze IMF ile aynı şartları koydular. Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek'le yakın değildi. İran'la mezhep ayrımını hiç öne çıkarmazdı. Rafsancani ile yakın ilişkileri vardı. Türkiye'nin sınır dışı ettiği İran Büyükelçisini Ankara'dan ayrılmadan önce çağırıp, uğurlaması ise teamüllere aykırıydı. D 8'ler konusunda hayali, ümidi büyüktü. Bakanlık olarak büyükelçi Ayhan Kamel'i bu işin başına geçirip, her türlü desteği verdik.

Erbakan'ın bir devlet anlayışı vardı. Devlet kurumlarını gözetir, hiç devre dışı bırakmazdı. İslam ülkelerini temsilen Bosna Temas Grubu'na Türkiye girdi. Kafasındaki öncelikler arasında olmasa da Avrupa Birliği ile ilgili çalışmalarımıza engel olmadı. Erbakan'ın yabancıların baskıları sonucunda ulusal çıkarlardan ödün verdiğini söylemek mümkün değildir. Ulusal çıkarları, dış baskılara feda eden bir başbakan değildi. Onun bu yanı yabancıları da rahatsız ediyordu. Ulusal çıkar ve ulusal bağımsızlık konusunda duyarlıydı. Dış temaslarda bakanlığımızın tavsiyelerine uyardı. Özellikle Kıbrıs konusundaki duyarlılığı, Bülent Ecevit'in bu konudaki duyarlılığının gerisinde değildi, hatta zaman zaman onun bile önüne geçerdi. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne ise Özal ve Demirel'in gösterdiği ilgiyi göstermezdi. Son

derece kibar, nazik bir insandı. Birkaç kez evine gittiğimde, beni çok nazik karşılamış, dikkatle dinlemiş ve görüşlerime pek itiraz etmemişti".[35]

5. Başbakan Erbakan'ın Çok Tartışılan Dış Gezileri

Başbakan Erbakan'ın dış gezileri kamuoyunda çok tartışılmıştır. Gezilerin Türkiye'nin gereksinimlerinden öte dini ve ideolojik amaçlı olduğu, Türkiye'nin hak ve çıkarlarının korunmadığı belirtilmiştir. Gezilerin hazırlık aşamasında Dışişleri Bakanlığı'nın dışlandığı öne sürülmüştür. Gezilerde resmi ziyaretlerin yanında ikili, baş başa görüşmelerin de gerçekleşmesi, kamuoyundaki tepkileri ve kuşkuları körüklemiştir.

Erbakan 1996 yılı Ağustos ayında, önceden kararlaştırılmış olan Pakistan gezisini programına almıştır. Gezi programına önce İran, sonra da Malezya, Endonezya ve Singapur ilave edilmiştir. Düşünülmeden, tartışılmadan, planlanmadan, bölge gerçekleri gözönüne alınmadan yapılan geziler kaçınılmaz olarak siyasi gösteriye dönüşmüştür. Erbakan, Türkiye açısından en kritik ülkelerden biri olan İran'la ilişkileri, İslam kardeşliği temelinde geliştirebileceğine inanarak, büyük bir iyiniyetle İranlılara hiçbir başbakanın veremeyeceği sırları vermiştir. Kendi istihbarat örgütünün, yani MİT'in, CIA ve MOSSAD etkisinde kalmış olabileceğini Rafsancani'ye fısıldamıştır. İran'da, tam da bu ülkenin ABD baskısıyla ciddi şekilde köşeye sıkıştığı bir dönemde, terör örgütü PKK için pazarlık edeceğine, İran rejimine büyük prestij sağlayan ve zaten imzalanmış olan boru hattı anlaşmasını tekrar imzalamıştır.[36] Kısacası, Erbakan'ın İran gezisi, dış politikada kazanım elde etmek veya sorunları çözmekten ziyade, parti tabanına ve İslam ülkelerine mesaj vermeyi önceleyen bir ziyaret olmuştur. İran'la imzalanan doğalgaz anlaşması, tepkilerin dozunu biraz azaltsa da, İran'ın terör örgütü PKK'ya verdiği destek karşısında Erbakan'ın sessiz kalması, kamuoyunun tepkisini çekmiştir.

Erbakan, 1996 yılı Ekim ayında da Mısır, Libya ve Nijerya'yı içeren Afrika gezisine çıkmıştır. Libya ziyareti de, daha önceki İran ziyareti gibi kamuoyunda tepki çekmiştir. Üstelik Libya gezisi, koalisyon ortakları arasında da sıkıntı yaratmıştır. Erbakan'dan önce Devlet Bakanı Abdullah Gül Libya'yı ziyaret etmiş ve bakanlar kurulunda Libya Lideri Kaddafi'nin Erbakan'ı davet ettiğini, böyle bir gezinin yararlı olacağını söylemiştir. DYP'li İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ise Gül'ün sözlerine şiddetle karşı çıkarak, Kaddafi'nin Türk düşmanı olduğunu, terör örgütünün yayın organı Med TV'ye açıklama-

[35] Onur Öymen'le özel görüşme, İstanbul, 25. 12. 2012.
[36] Mensur Akgün, "Refahyol'un Ortadoğu Maceraları", **Sosyal Demokrat Değişim**, Eylül – Ekim 1996, sayı: 4, s: 37.

lar yaptığını, terör örgütü PKK'yı kollayan sözler ettiğini, Kürtlerin bağımsız devlet kurması gerektiğini söylediğini anımsatmıştır. Erbakan'ın bu daveti reddetmesi gerektiğini belirtmiştir.[37] Dışişleri Bakanı Çiller ise geziye yönelik tepkileri yumuşatmak amacıyla Libya gezisinin amacının, bu ülkede iş yapan Türk müteahhitlerin alacaklarının tahsili olduğunu açıklamıştır. Ancak Mehmet Ağar, Erbakan'ın Libya gezisine karşı çıkmayı sürdürmüştür. Sonuçta Libya'ya giden Erbakan'ın Kaddafi ile yaptığı görüşmede Kaddafi'nin, terör örgütü PKK ile ilgili bilinen görüşlerini yinelemesi, Türkiye'nin Kürt ayrılıkçıların bağımsızlığını tanımasını istemesi kamuoyunun sert tepkisini çekmiştir. Erbakan, Kaddafi'ye gereken yanıtı verememekle suçlanmıştır.

Erbakan'ın yakın çalışma arkadaşları ise Libya gezisinin sadece Erbakan'ın arzusuyla gerçekleşmediğini, Libya'da iş yapan ve paralarını almakta güçlük çeken Türk müteahhitlerin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Recai Kutan vasıtasıyla, Libya gezisinin gerçekleşmesi için ısrarcı olduklarını dillendirmişlerdir. Erbakan'a yakın isimler, Libya G 8 üyesi olmadığı halde, Erbakan'ın Türk müteahhitlerin durumunu dikkate alarak Libya'ya gittiğini, Kaddafi'nin çadırında yaşananları da medyanın abartarak yansıttığını söylemişlerdir. Kaddafi'nin sadece Erbakan'ı değil, bütün misafirlerini çadırında ağırladığını belirtmişlerdir. Taraftarlarına göre "Erbakan Hoca sayesinde Kıbrıs milli dava haline gelmiştir. Müslüman Topluluklar Birliği toplantıları İstanbul'da yapılmıştır. Türkiye Bosna ve Çeçenistan'da aktif tavır almıştır. Türk dünyasındaki İslami hareketlerle Türkiye'nin ilişkileri gelişmiştir".[38]

Erbakan'ın Mısır gezisi de umulanı vermemiştir. Libya'daki kadar büyük skandala sahne olmasa da, başarısız bir gezi olmuştur. Bunun en temel nedeni, Erbakan'ın Mısır ziyaretine, Mısır'ın Türkiye'nin verdiği önemi vermemesidir. Nitekim Dışişleri Bakanlığı Erbakan'ı, Mısır'da soğuk karşılanacağı yönünde uyarmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in, Erbakan'ın Müslüman Kardeşler (İhvan) ile olan yakınlığı nedeniyle Erbakan'ı kabul etmekte istekli olmadığını belirtmiştir. Bu durumu kısa bir bildiriyle açıklamış ve Erbakan'ın Mısır gezisine karşı çıkmıştır.[39] Sonuç Dışişleri Bakanlığı'nın öngördüğü gibi olmuştur. Erbakan'ın İslam ülkeleri arasında işbirliği öneren projesini Mübarek kabul etmemiştir. İkili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirten Mübarek, işbirliği amaçlı yapıların adının önüne **"Müslüman"** yazılmasının yanlış anlamalara yol açabileceğini söylemiştir. Cumhurbaşkan-

[37] Tayyar, age., s: 51.

[38] Erbakan'a çok yakın bir isim olan Milli Gazete muhabiri Şaban Kalafat ile özel görüşme, İstanbul, 24. 12. 2012.

[39] Kemal Kirişçi, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der: Barry Rubin – Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s: 171.

lığı Sarayı'na Türk milletvekillerinin protokol kapısından alınmamasından, karşılama ve uğurlama sırasında havaalanında Türk bayrağının bulunmamasına kadar, diplomatik skandallarla geçen Mısır ziyareti olumlu ve somut sonuç alınamadan sona ermiştir.[40]

6. Erbakan ve 28 Şubat Süreci

Erbakan'ın hem iç hem de dış politikada kendi ideolojik eğilimleri doğrultusunda ülkeye yön verme çabası hem toplumda hem de devlet kurumlarında gerginliği tırmandırmıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı ile hükümet arasında, öncesinde benzeri görülmemiş gerginlik ve çekişmeler yaşanmıştır. Yasal yetkilerini sonuna kadar kullanan Genelkurmay Başkanlığı, **"28 Şubat Süreci"** olarak bilinen bu dönemde gerek iç gerek dış politikada fiili etkisini açık biçimde sergilemiştir.[41] Örneğin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın 1997'de gerçekleştirdiği İsrail ziyareti, gerek gündemi, gerekse zamanlaması bakımından askeri yapının bu alandaki girişim üstünlüğünü ortaya koymuştur. 1997'de Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı Levi'yi kabul etmeyeceğini daha önce açıklamış olan Başbakan Erbakan da, Genelkurmay Başkanı Karadayı ve Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine konuk bakanla görüşmüştür.[42]

Gerçekte Erbakan, 28 Şubat 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlardan önce, dış politikada, Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın inisiyatif almasıyla, manevra sahasını büyük ölçüde yitirmiştir. Dahası kamuoyunun büyük bölümü de hükümetin karşısında konumlanmıştır. Koalisyonun özellikle RP kanadının, devletin dış politika ve ulusal güvenlikle ilgili birimlerinin uyarılarını dikkate almadığı yönünde yaygın bir kanaat oluşmuştur. Erbakan ve arkadaşları, Türkiye'nin geleneksel dış politika ilke ve değerlerini ideolojik yaklaşımlara ve parti çıkarlarına kurban ettikleri gerekçesiyle eleştirilmişlerdir.

Buna örnek olarak Erbakan'ın İsrail Dışişleri Bakanı'nı ağırlarken takındığı iki farklı üslup gösterilebilir. İsrail Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı David Levi'nin elini ortak basın toplantısında gazetecilerin önünde sıkmaktan kaçınan ve İsrail'i sert sözlerle eleştiren Erbakan, diplomatik kanalları kullanarak seçmenlerine ve Arap/ İslam dünyasına mesaj vermekle

[40] Oran, age., s: 562.
[41] Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der: Barry Rubin – Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s: 28.
[42] Özcan, age., s: 54.

eleştirilmiştir. Basına kapalı bölümde ise iki devlet adamı arasındaki görüşme sıcak geçmiştir. Kapılar kapandıktan sonra Erbakan'ın iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi konusundaki istekliliğini dile getirdiği, İsrail'i Türkiye'de yatırım yapmaya davet ettiği ve görüşme biterken konuk bakanın elini sıktığına ilişkin haberler, Erbakan'ın **"dış politikada tribünlere oynadığı"** yolundaki eleştirilere haklılık kazandırmıştır. Nitekim konuk bakan Türkiye'den ayrılırken, Erbakan'ın çelişkili tutumunu anlayışla karşıladığını ve görüşmelerinden iyi izlenimler edindiğini açıklamıştır.[43]

28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlar, Refahyol Hükümeti'nin siyasal etkisini fiilen sınırlamış, dış politikadaki hareket alanını ise bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Önemli dış politika konularında alınan kararlar ve uygulamalar hükümetin, özellikle de RP kanadının istekleriyle çelişen bir doğrultu tutturmuştur. Örneğin, RP'nin İsrail'le yakınlaşma konusundaki isteksizliğine karşın, ikili ilişkiler görülmedik hızda ilerlemiştir. İran'la ilişkilerdeki tıkanıklık ve sıkıntılar ise RP kanadından gelen özel çabalara karşın artarak sürmüştür. Genelkurmay Başkanlığı'nca düzenlenen özlü bilgilendirme toplantılarında İran, Suriye ile birlikte, rejimi tehdit eden **"irtica ve bölücülük"** tehlikelerine destek vermekle suçlanmıştır. İran ve İsrail'in yanı sıra Yunanistan'la ilişkilerde de askeri yetkililer girişim üstünlüğü edinmiştir. Siyasal yaşamın dış ilişkileri ilgilendiren alanlarında Genelkurmay Başkanlığı'nın kurduğu doğrudan denetim, dış politikada Refahyol Hükümeti'nin deyim yerindeyse **"ana muhalefet hükümeti"** konumuna çekilmesine neden olmuştur.[44] Ve hükümet bu duruma en küçük bir tepki verememiştir. O dönemde Cumhurbaşkanı Demirel de dış politikada inisiyatif kullanmış, İran'la ilişkilerin yumuşatılması için İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'ye, Avrupa Birliği'yle ilişkiler konusunda da Almanya Başbakanı Helmut Kohl'e birer mektup göndermiştir.

Kısacası, Refehyol Hükümeti döneminde Türkiye iki başlı bir dış politika yapısına sahip olmuştur. Askeri kanat, İsrail ve ABD ile olan ilişkilerin yürütülmesinde ve geliştirilmesinde rol oynarken, RP İslam ülkeleriyle yakınlaşmayı amaçlayan bir yaklaşım içine girmiştir. Balkanlar ise Türk dış politikasında askeri kanadın, hükümetin ve dışişlerinin benzer yaklaşımlara sahip olduğu ve ortak hareket ettiği bölgelerden biri olarak yer almıştır.[45] 28 Şubat

[43] Gencer Özcan, "Ana Muhalefet Hükümetinin Ortadoğu Politikasından Kesitler: Türkiye ve İsrail", **Sosyal Demokrat Değişim**, Mayıs – Haziran 1997, Sayı: 8, s: 19.

[44] Gencer Özcan, "Ana Muhalefet Hükümetinin Ortadoğu Politikasından Kesitler: Türkiye ve İsrail", **Sosyal Demokrat Değişim**, Mayıs – Haziran 1997, Sayı: 8, s: 14.

[45] İlhan Uzgel, "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der: Barry Rubin – Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s: 90.

Süreci sonrasında ise Erbakan önce başbakanlıktan istifa etmiş, sonra da RP Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır. Erbakan'a da siyaset yapma yasağı getirilmiştir. İzleyen dönemde RP'nin yerine kurulan FP de önce bölünmüş, sonra da Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. AKP'nin kurulması ve kısa süre sonra tek başına iktidara gelmesiyle de Erbakan siyasi etkisini yitirmiştir. Erbakan'ın siyasal hayattan tasfiye edilmesinde sadece iç dinamiklerin değil dış dinamiklerin de etkisi büyüktür. O nedenle "Erbakan'ın Washington'un sabrını taşırdığı ve ipinin çekilmesine karar verildiği"[46] yönündeki yorumları dikkate almak gerekir.

7. Erbakan'ın Dış Politika Anlayışının Yapısal Sorunları

Erbakan, başbakanlığı döneminde dış politikayı kendisi yürütmeye kalkmıştır. Bunda, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in, önceliğini bakanlık görevine değil, parti içi meseleleri çözmeye ve merkez sağın lideri olmaya vermesinin de etkisi büyüktür. Hükümetin ilk ayında bakanlıkta geçirdiği süre sadece 16 dakika olan, Ürdün ve Finlandiya hariç ikili temas gezisine çıkmayan, Ankara'daki yabancı misyon davetlerine katılmayan, cumhurbaşkanına yaptığı dış gezilerde eşlik etmeyen bir dışişleri bakanının varlığı Erbakan'ın elini güçlendirmiştir.[47] Erbakan da bu durumu fırsat bilip, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisini, ulusal güvenlik ve savunmadan sorumlu kurumları, istihbarat birimlerini dışlayan bir tavır takınmıştır. Türkiye'nin yılların deneyimine dayanan dış politika anlayışını ikinci plana itip, siyasi ve dini önceliklerle diplomasiyi yürütmeye kalkışmıştır. Ancak tüm bunlara karşın dış politikadaki hedeflerine ulaşamamıştır. Bunun nedeni de Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın hükümetin dış politikadaki manevra sahasını daraltmaları kadar, Erbakan'ın kafasındaki dünyayla gerçek dünya arasındaki uçurumdur.

Erbakan döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle, Arap ve İslam alemiyle ilişkilerinde büyük gelişme yaşanmamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'daki ağırlığı artmamıştır. Türkiye, Arap/ İslam alemiyle sorunlarını çözememiştir. Tersine, Ortadoğu'ya yönelik Türk dış politikası daha karmaşık bir dönem geçirmiştir. Bunda izlenen dış politikanın yanında, Erbakan ve RP'nin Ortadoğu'daki bazı İslamcı gruplarla (Cezayir'de İslami kurtuluş Cephesi, Filistin'de Hamas, Lübnan'da Hizbullah) yakından ilgilenmelerinin kimi Arap rejimlerinde yarattığı endişelerin de payı büyüktür. Örneğin, Erbakan'ın Mı-

[46] Ali Sirmen, "Necmettin Erbakan'ın İpini Kimler Çekti?", **Cumhuriyet**, 05. 01. 2013.
[47] Gencer Özcan, "Ana Muhalefet Hükümetinin Ortadoğu Politikasından Kesitler: Türkiye ve İsrail", **Sosyal Demokrat Değişim**, Mayıs – Haziran 1997, Sayı: 8, s: 15.

sır'daki Müslüman Kardeşler (İhvan) ile olan ilişkisi Hüsnü Mübarek'in sert tepkisini çekmiş, bu da hem Mübarek'in Ankara ziyaretinde hem de Erbakan'ın Kahire gezisinde ilişkilere yansımıştır.

Ortadoğu, Arap ve İslam ülkeleriyle yakınlaşmayı önceleyen, Batı'yla ilişkilere ise her zaman kuşkuyla yaklaşan Erbakan'ın Osmanlı dönemini idealize ettiği ve başlarda bir nebze olsun antikapitalist bir söylem benimsediği de söylenebilir. Ancak bu antikapitalizm söylem düzeyinde kalmıştır. Ortadoğu coğrafyasına ve İslam ülkelerine büyük ilgi duyan Erbakan, Türkiye'nin liderliğini yapacağı, Avrupa Birliği'ne alternatif bir İslam Birliği üzerinde durmuştur. Hayalci yönleri de olan Erbakan'ın Libya ziyareti ve Türk dış politikasına aniden getirmeye çalıştığı yeni nitelikler toplumda büyük tartışma yaratmıştır.[48] Erbakan'ın Filistin'i, Azerbaycan'ı, Kıbrıs'ı, Bosna Hersek'i kurtaracağı, Adil Düzen'i kuracağı, Dünya İslam Birliği'nin liderliğini üstleneceği yönündeki düşünceler, Libya Lideri Kaddafi ile görüşmesi sırasında muhatap olduğu sözler nedeniyle yol kazasına uğramıştır.[49] Erbakan'ın, evinde kendisine yakın bulduğu İslam ülkelerinin büyükelçilerini özel olarak kabul edip, kendince bir dış politika oluşturmaya çalışması da kamuoyunun tepkisini artırmıştır.

Erbakan'ın dış politika tasarımı, Türkiye'nin İslam dünyasının ve birliğinin yegâne potansiyel önderi olarak düşünülmesine dayanır. Ona göre; Osmanlı'nın varisi olmak, Türkiye'ye tarihen – hatta hilafet tartışmasını hesaba katarsak belki hukuken – bu misyonu yükler. Bu temelde Osmanlı nostaljisi modern ve milliyetçi bir emperyal (veya irredentist) tahayyüle dönüşür. Nitekim İslamcı basına göre; İslam dünyası içinde bulunduğu zilletten onu kurtaracak tek gücün Türkiye olabileceğinin ayırdındadır. Ve bütün dünya Müslümanları Erbakan'a/ Türkiye'ye bakmaktadır.[50] Erbakan, bu tahayyüle sahiptir ama Türkiye'nin bunu başarabilecek siyasi, iktisadi, askeri, toplumsal, kültürel, bilimsel ve teknolojik güce sahip olup olmadığıyla, kısacası devlet kapasitesinin yetip yetmediğiyle ilgilenmemektedir.

Erbakan'ın kafasında geliştirdiği dış politikanın bir diğer temel açmazı ise şudur: Ortadoğu'da Türkiye'yi **"model"** olarak benimseyen bir ülke yoktur. Bunun da çok çeşitli nedenleri vardır. Şöyle ki, hiçbir Arap ülkesi, Türkiye'ye ve rejimine sempatiyle bakmamaktadır. Eğitimli Araplar, Türklerin Arapları sömürdüğünü, geri bıraktığını düşünürler. İktidarlar, güçlerini kaybetmemek için herhangi bir rejim değişikliğine **"evet"** demezler. Dindar ve fanatik Araplar Türkiye'yi ve rejimini İslam dışı ve Batı'nın

[48] Ozan Örmeci, **Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2008, s: 206 – 207.
[49] Ruşen Çakır, "Erbakan, Kendi Büyüsünü Kendi Bozdu", **Birikim** Kasım 1996, Sayı: 91, s: 43.
[50] Tanıl Bora, "İslamcılıktaki Milliyetçilik ve Refah Partisi", **Birikim** Kasım 1996, Sayı: 91, s: 23.

oyuncağı olarak görürler. Bir avuç Arap Türkiye'ye ve rejimine sempatiyle bakabilirler. Ama onların da Türkiye usulü bir rejime ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya güçleri yetmez. Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan dönemlerinde Arap sermayesinin Türkiye'ye getirilmesi için her türlü çaba sarf edilmiştir. Ancak bu İslamcı başbakanlar asla başarılı olamamışlardır. Bunun en önemli nedeni Türkiye ve Türklere yönelik antipatidir. Türkleri ilgilendiren hiçbir uluslararası sorunda Türkiye'nin çıkarlarına uygun davranmamışlardır. Kıbrıs, Karabağ gibi konularda hep karşı tarafın çıkarlarına uygun davranmışlardır. Türkiye'de Filistin için binlerce defa gösteri düzenlenmiş, yardım kampanyaları yapılmıştır. Buna karşın hiçbir Arap ülkesinde Kıbrıs Türkleri için veya Karabağ'ın işgalini kınayan hiçbir gösteri yapılmamıştır.[51]

Erbakan, İslam ülkeleriyle **"din kardeşliği, İslam birliği"** temelinde dayanışmayı öne çıkaran, Batı, İsrail ve Siyonizm karşıtı söylemleri dilinden düşürmeyen bir siyasetçi olarak ün salmış, iktidar olduğunda ise söylemlerini terk etmese bile önemli ölçüde yumuşatmıştır. Muhalefette olduğu dönemde gelenekselleşmiş, kurumsallaşmış Türk dış politikasına çok aykırı sözler edip, kendinden önce iktidara gelen partileri acımasızca eleştirmiş, hükümet olduğunda ise tutumunu büyük ölçüde değiştirmek zorunda kalmıştır. Bunda 1980 öncesindeki koalisyon ortaklıklarında kazandığı deneyimin de payı büyüktür.

Gerek **"reel politik"** denen olgunun dayattığı gerçekler, gerek kamuoyunun Refahyol Koalisyonu'nu yakından, dikkatlice izlemesi, gerek koalisyon hükümeti olmanın çizdiği sınırlar, gerekse de Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin aldığı aktif tutum, Erbakan'ın dış politikadaki manevra sahasını daraltmıştır. RP'de dış ilişkilerden sorumlu genel başkan yardımcılığı görevini de üstlenen Devlet Bakanı Abdullah Gül, her ne kadar **"gölge dışişleri bakanı"** olarak öne çıksa ve Dışişleri Bakanı Çiller'in bakanlıkla hiç ilgilenmemesi bu bağlamda Gül'ün elini güçlendirse de Erbakan, dış politikada arzuladığı değişiklikleri yapamamıştır. Dış politika söylemlerini hayata geçirecek bir zaman ve zemin bulamamıştır.

Tüm bu nedenlerle Erbakan, Çekiç Güç'ün görev süresinin **"son kez kaydıyla"** uzatılmasında ve İsrail'le ilişkilerde olduğu gibi, keskin tavır değişikliklerine gitmek zorunda kalmıştır. Bu konularda devlet politikasının gereklerini yapmıştır. Nitekim İsrail'le ilişkiler Erbakan'ın başbakanlığı döneminde ivme kazanmış, önceki hükümet döneminde görüşmelerine başlanan uçak modernizasyonu ihalesi imzalanmış, serbest ticaret anlaşması TBMM'den

[51] Çakmak, age., s: 14 – 15.

geçmiştir. Ayrıca Türkiye ve İsrail arasında bilgi paylaşımını, teknik personel ve araştırmacıların karşılıklı eğitimini öngören Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Erbakan aynı pragmatik tutumu ABD ve Avrupa'yla ilişkilerde de göstermiştir. O yüzden Refahyol Hükümeti, başlangıçta Batı dünyasında belli bir endişeyle karşılansa da zamanla bu endişenin yersiz olduğu anlaşılmıştır. Gerek Türkiye'nin devlet kapasitesini, gerek Erbakan'ın abartılı üslubunu iyi bilen Batılılar, kaygılarının geçersiz olduğunu kısa sürede anlamışlardır. Sınırları, kaynakları, hedefleri ve tercihleri bilinen Türk dış politikasının, Erbakan başbakan olsa dahi, kolay kolay Batıdan kopmayacağını kavramışlardır. Erbakan'ın başbakanlığını Türkiye'nin Ortadoğu'yla yakınlaşmasında, İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinde **"tarihi bir fırsat"** olarak görüp, abartılı heveslere, heyecanlara kapılanlar ise yanıldıklarını kısa sürede görmüşlerdir.

Erbakan'ın attığı kimi adımların Dışişleri Bakanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin öncelikleriyle örtüştüğü ya da en azından çelişmediği de söylenebilir. Örneğin; Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine, Suriye'yle ilişkilerin geliştirilmesi suretiyle öncelikle Şam'ın terör örgütüne verdiği desteğin kesilmesinin sağlanmasına hiçbir devlet kurumu karşı çıkmamıştır. Rejim konusundaki çok farklı tercihlerine karşın, Türk dış politikasında her zaman öncelikli bir konumu olan İran'la Erbakan döneminde teyid edilen doğalgaz anlaşması da Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın onayladığı bir gelişmedir. Ancak İran'la iktisadi ilişkilerin ve iki komşu devlet olmanın gerektirdiğinin çok ötesinde bir yakınlığı savunan Erbakan'ın, İranlı diplomatların Türkiye'deki laik rejim karşıtı sözlerine gereken tepkiyi vermemesi, tersine bu sözleri hoşgörüyle karşılaması, Refahyol koalisyonunun sonunu hazırlayan gelişmeler arasında yer almıştır.

Kısacası, Erbakan'ın bir yıl süren başbakanlığının ortaya koyduğu gerçek, iddialı söylem ve vaatlerine karşın, dış politikada ciddi bir hazırlığının, tutarlı planlarının, gerçekleşebilir, uzun erimli projelerinin olmadığıdır. Sınırlı bir sürede, son derece hassas bir dönemde ve zeminde, manevra sahası diğer devlet kurumlarınca oldukça daraltılmış biçimde başbakanlık yapan Erbakan, dış politikada kalıcı bir başarı gösterememiştir.

TURGUT ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

Turgut Özal mühendislik eğitimi almasına rağmen hep ekonomiyle ilgili görevler yapmıştır. Süleyman Demirel'in en gözde bürokratlarından biridir. Demirel'in Başbakanlığı dönemlerinde hep önemli görevlerde bulunmuştur. 1967-1971 yılları arasında Türk ekonomisini en gözde kurumu olan Devlet Planlama Teşkilatının müsteşarlığını yapmıştır. 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankası'nda danışmanlık yapmıştır. Muhafazakâr bir aileden gelmektedir, özellikle kardeşleri Türk siyasî hayatında muhafazakârlıklarıyla bilinmektedir. Kendisi de muhafazakâr olarak bilinmektedir. Nakşibendî Tarikatından olduğu da kamuoyu için bir sır değildir. Bunun yanında eşi ve çocukları muhafazakâr olmayan bir hayat tarzını seçmişlerdir. Özal'ın muhafazakârlığı mühendisliği gibidir. Mühendisliğinden çok başka mesleklerle (ekonomist, politikacı) uğraşmıştır. Muhafazakârlığı da öyledir. Türkiye'de muhafazakâr parti ve politikacıların bildik uygulamalarını Özal'da görmek mümkün değildir. Buna rağmen muhafazakâr basın, kişi ve kuruluşlar Özal'ı desteklemişlerdir. Özal 1978'de İslamcı muhafazakâr Millî Selamet Partisi'nden İzmir adayı olmuş ama seçilememiştir, seçilememesi Özal'ın şansı olmuştur, zira iki yıl sonra 12 Eylül 1980 Askerî darbesinden sonra askerî yönetim Özal'ı Ekonomi Bakanı yapmıştır. İslâmcı muhafazakârlar Türkiye'de askerle çok barışık olmamışlardır.

Türk silahlı kuvvetlerinin laik ve ulusal devlet konusundaki tavizsiz tutumu İslamcı muhafazakârları hep rahatsız etmiştir. Gerek askerler gerekse Özal birlikte çalışmakta bir beis görmemişlerdir. Özal'da İslâmcıların tipik politik ve güncel yaşam takıntıları yoktu. Örneğin özel bir Amerikan düşmanlığı, Filistin ve Arap aşkı, Ortadoğu ve uzak Asya Müslümanlarıyla özel ilişki ve İslamcı örgütlenme çabaları, batıya mesafeli, İsrail'e uzakmış gibi davranma, spektaküler cami ve mescit açma planları, seyahatlerde Cuma namazları, dini gün ve aylarda şaşalı dinsel davranışlar, şaşalı ve istismarlı yok-

* Prof.Dr. Haydar Çakmak

sul vatandaşlar ziyareti vb yoktu. Muhafazakâr olarak bilinen Özal'ın tipik İslamcı tavırdan ziyade tam tersi davranışlarda bulunduğu bilinmektedir. Örneğin kısa pantolonla dolaşmak, ben zenginleri severim açıklamaları ve davranışları, Amerika hayranlığı, yabancı sermayeye açıklığı, İslam ülkeleriyle İslam kardeşliği prensibiyle değil karşılıklı çıkar ilişkileri prensibiyle ilişkiyi tercih etmesi, partisinde cemaat ve tarikatların güç paylaşımı değil normal klasik bir parti örgütleme sisteminin benimsenmesi gibi faktörler, Özal'ı diğer İslamcı muhafazakarlardan ayırmaktadır. Özal'ın bu farklı kişiliği dış politikaya da yansımıştır. Özal DPT müsteşarlığı döneminde özellikle Avrupa Birliği konusunda Dışişleri Bakanlığı mensuplarıyla yapılan ortak çalışmalarda diplomatlarla hiç uyuşamamıştır.

O dönem AB karşıtı olan Özal ile AB yanlısı olan dışişleri çalışanları sadece AB konusunda değil Türkiye'nin genel çıkarlarıyla ilgili diğer konularda da ciddi fikir ayrılıkları vardı. Özal, dışişleri mensuplarını stotükocu ve atılımın önünde engel görürken dışişleri de Özal ve ekibini gerici, çağdışı, ideolojik ve maceracı olarak suçlamışlardır.

Özal kurduğu Anavatan Partisi'yle 1983'de iktidara gelmiş 1983-1990 arasında yedi yıl başbakanlık,1990-1993 yılları arasında da ölümüne kadar üç yıl cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Özal'ın başbakanlığı soğuk savaşın son yedi yılına denk gelmiştir. Kendi kurduğu parti iktidarda olduğu için Cumhurbaşkanıyken de partide ve hükümette etkinliğini sürdürmüştür. Geleneksel olarak Türkiye de dış politikanın planlayıcısı ve uygulayıcısı hep dışişleri bakanlığı olmuştur. Ancak İslamcıların iktidarında bu kural uygulanmamıştır. Necmettin Erbakan, Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan iktidarlarında dışişleri bakanlığı dışlanmış ve dış politika kendi felsefelerine uygun danışmanlar vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Turgut Özal iktidarının ilk döneminde zaman zaman tipik bir İslamcı gibi davranmış ancak zaman içinde dışişleri bakanlığının bilgi ve tecrübesine de sıkça başvurmuştur. Fevri hareketlerin iyi sonuçlanmadığına tanık oldukça diğer İslamcı hükümetler gibi ideolojik ve fevri tavırlarında çok ısrarcı olmamıştır. Türk dışişlerinin klasik karar alma yöntemine ağırlık vermiş, ama dış konulara yakın ilgisini de sürdürmüştür. Özal'ın dış politikaya merakı ve dışişleri bakanlığını dışlama düşüncesi iktidara geldiğinde tecrübeye binaen oluşan bir davranış değildir. Özal'ın uzun yıllar bürokrasinin içinde olması ve özel sektör tecrübeleri dışişlerine karşı özellikle DPT müsteşarlığı döneminde bir kızgınlığı olmuştur. İktidarın ilk aylarında dışişleri bakanlığının görev ve yetkilerini yeniden düzenleyen 13 Aralık 1983 tarihli 177 sayılı ve 8 Haziran 1984 tarihli 206 sayılı iki tane kanun hükmünde kararname çıkartarak dışişleri bakanlığının yetkisinde bulunan birçok konu başka bakanlıkların yetkisine verilmiştir. ANAP'ın yedi yıllık iktidarı döneminde sekiz dışişleri bakanı görev yapmıştır. Bunlardan

altısı istifa ederek ayrılmıştır. Bakan sayısı bu dönemde dış işlerinin sıkıntılı olduğunun bir belirtisidir. Özal dışişlerini ve kendi hükümet üyelerini dışlayan fevri harekelerinin en iyi örnek Yunan vatandaşlarına uygulanan vize uygulamalarıyla ilgili davranışıdır. Özal, dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ercüment Yavuzalp'i çağırıp Yunanlılara uygulanan vizeyi kaldırmak istediğini söylemiş ve konuyla ilgili kurum ve bakanlıklarla görüşüp istişarelerde bulunmasını söyleyerek ve bir rapor isteyerek ayrılmıştır. Fakat müsteşar Yavuzalp kısa bir süre sonra gazetelerden Türkiye'nin Yunanlılara vizeyi kaldırdığını öğrenmiş. Bu karar konusunda ne Atina'daki Türk Büyükelçiliği ne de gümrük kapıları bilgilendirilmemiş ve büyük bir kargaşa yaşanmasına neden olmuştur. Özal'ın büyük bir dış politika projesi olarak uluslararası kamuoyuna duyurduğu, "Barış suyu" projesi New York'taki Lazare Frere şirketinin ortaklarından Frank Zarb ile yediği bir akşam yemeğinde kararlaştırılmıştır. Yine Yunanlılarla o dönemde yaşanılan gerginliğin giderilmesinde dışişleri yerine iş adamı Şarık Tara'nın aracılığıyla Yunan Başbakanı Papandreu ile meşhur Davos görüşmesini gerçekleştirmiştir.

Ermenistan depreminde Türkiye'nin olağan üstü gayreti ve yardımını dünyaca ünlü İngiliz basın patronu Maxwell'in tavsiyesi üzerine yapmıştır. Özal sadece yaptıklarıyla değil, sözleriyle de dışişlerini sıkıntıya sokmuştur. Örneğin 1991'de Azerbaycan Şii Mezhebindendir, bizimle ilgisi yoktur diyerek büyük bir gaf yapmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanan Türk kökenli bir halka sırf başka mezhepten olduğu için bizimle ilgisi yoktur demesi tarihi ve ciddi bir hatasıdır. Bu hatayı düzeltmek için yanlış anlaşıldım, sadece mezhep farkını belirttim gibi sözler etmiş ve Azerbaycan'a özür ziyareti yapmak zorunda kalmıştır. 21. yy'a birkaç yıl kalan bir dönemde, çok sayıda Şii vatandaşı bulunan bir ülkenin, Cumhurbaşkanının lâik devletin başı olan bir devlet adamının hiç sarf etmemesi gereken bir cümledir. Ermenistan'ı kastederek bir uçağımız yanlışlıkla bir bomba atsa ne olur diyerek, ulus devlet ve ülke bütünlüğünün sembolü olan ordunun başkomutanı sıfatını taşıyan cumhurbaşkanı Özal, "Federasyon dahil her şeyi konuşmalıyız" diyerek ülke bütünlüğünden sorumlu diğer kurumları endişelendirmiştir. Çok ilginçtir, Özal'ın 7 Kasım 1983'de Başbakanlığı üslenmesinden iki gün sonra 9 Kasım 1983'de 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Genel Sekreterliği Kanunu ile askerlerin ulusal güvenlik konularındaki yetkileri artırılmıştır.

Özal İslâmcı gelenekten gelen bütün başbakanlar gibi Osmanlı coğrafyasında etkinlik kurmaya çalışmıştır. Bu davranışta dışta emperyalist bir politika olarak içte de ulus devlet karşıtı olarak kuşkuyla karşılanmıştır. Osmanlıyı dolaylı olarak yeniden kurma gayreti olarak değerlendirilmiştir. Ancak Özal İslâm ülkeleriyle ilgili konularda ve iş birliğinde çok ısrarlı olmamış, Amerika'ya daha yakın durmayı yeğlemiştir. Bürokratlık döneminde AB karşıtı

olarak bilinen Özal'ın iktidara gelince AB ilişkilerine önem vermesi hep kuşkuyla karşılanmış ancak samimi bir felsefe değişikliği yaşadığı gözlenmiştir. Kıbrıs, Ege sorunları ve AB ilişkilerinde çok taviz vermesine rağmen başarılı olamamıştır. ABD ile ilişkilerde çok iddialı olmasına rağmen arzu ettiği ilişki seviyesini yakalayamamış, İsrail, Mısır ve Ürdün'ün gerisinde kalmıştır. Bu ülkelere tanınan ticari ve ekonomik kolaylıkları elde edememiştir.

Özal son dönemlerinde Türk kökenli cumhuriyetlere önem vermiştir. Bunun nedenleri:

1- Bu cumhuriyetlerde önemli miktarda petrol ve gazın bulunması ve ciddi bir pazar potansiyelinin olması

2- Rakibi Demirel'in bu ülkelere yönelik yakınlığını dengelemek istemesi

3- Cumhurbaşkanlığından ayrılıp ya da süresi dolduktan sonra politika yapma niyetinde olduğu için milliyetçi kesimin oyunu alma amacı gütmesi

4- Anadolu sermayesinin Türk Cumhuriyetlerinde önemli oranda yatırımları Özal'ı bu bölgeye yönlendirmiştir.

Özal'ın dış politika konusunda kanımızca en başarılı yönü dışişleri bakanlığından başka özel ve kamu kurum ve şirketlerini dış dünyaya açması, özgüven sağlamasıdır. Bir de Türk dış politikasında gecikmiş olan dış politika amaç ve araçları arasına ekonomi ve ticaret nosyonunu sokmasıdır. Örneğin devlet ihalelerini ve alımlarını AB üyesi ülkelere Türkiye'nin üyeliği için Özal'ın kullandığı bilinmektedir ve bunda da başarılı olmuştur. Türk diplomatların görev yaptıkları ülkelerde Özal döneminde ekonomik konularla daha fazla ilgilenmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Ayrıca yurt dışı seyahatlerde işadamlarını beraber götürme ve kulis yapmayı ilk Özal başlatmıştır.

Özal döneminin en önemli küresel olayı Doğu Bloğu'nun 1989'da çökmesidir. Bölgesel olay olarak da İran-Irak Savaşı, ABD'nin Kuveyt'te Irak ile savaşması ve 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgalidir. Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'yle başlayan iki kutuplu dünya 1989'da Soğuk Savaş'ın önemli sembollerinden Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sona ermiştir. Dönemin ABD Başkanı George Bush Ağustos 1990 NATO'nun Londra Zirvesi'nde Doğu Bloğu ülkelerinin düşman değil dost olduğunu, tehdit değil batı güvenliğinin bir parçası olduğunu deklare ederek Doğu-Batı gerginliğini sonlandırmıştır. Türkiye, bu uluslararası olağanüstü dönemi, Turgut Özal iktidarıyla karşıladı. Bu dönem Türkiye için özel bir dönem olmamakla birlikte önemli bir dönemdi, zira Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sistemi çökmüştü ama arkasında bir düşman bırakmamıştı, zira sistem kendiliğinden çökmüştü. Eski düzenin yıkılmasıyla yeni bir düzen beklentisi oluştu ama Türkiye, NATO üyesi ve AB'ye aday ülke sıfatıyla herhangi bir riske tabii olmadan bu dönemi geçirmiştir. Özal döneminde gerçekleşen bu küresel değişimde Türkiye yeni dönemin sunduğu fırsat ve olanakları nasıl değerlendirdi bunu iyi analiz etmek gere-

kir. Yeni dönemde Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı düşüncesi zemin bulamamış ve üstelik daha da önem kazandığı görülmüştür; Yugoslavya'nın dağılması, Kafkaslar da Azerbaycan-Ermenistan Savaşı, Saddam'ın Kuveyt'i işgali, Türkiye'nin Balkan, Ortadoğu ve Kafkas ülkesi olmasının tescillendiği ve bu bölgelerdeki önemli rolü yaşanarak önemini teyit etmiştir.

Özal'ın 1983-1990 dönemi Türk dış politikasının Batı Bloğu içindeki İslam ülkeleriyle ilişkiler çerçevesinde cereyan etmiştir. Daha önce not ettiğimiz gibi 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde Turgut Özal'ın partisi ANAP tek başına iktidar çoğunluğu elde etmiştir. 13 Aralık 1983'te Özal Hükümeti kurularak göreve başlamıştır. Özal döneminde cereyan eden önemli olayları şöyle sıralamak mümkündür: 15 Ağustos 1984 PKK eylemleri başlamıştır. ABD ile 21 Şubat 1985'te Savunma ve Ekonomik İşbirliği (SEİA) Anlaşması imzalanmıştır. Amerikalılar ANAP'ın kuruluşunu ve seçime katılması için askeri cunta nezdinde girişim yaptıklarını, Özal döneminde bu kapsamlı anlaşmayı yapmayı özel bir tercihleri olduğunu not etmemiz gerekir. Askeri rejim Özal'ı başbakan atamada tereddüt göstermiş ve genel seçimden beş hafta sonra ancak hükümet kurulmasına izin vermişlerdir. Ayrıca askerler dış politika konusunda Özal ile pazarlık yaparak fazla ilgilenmemesini ve Dışişleri Bakanlığı'na da Vahit Halefoğlu'nun atanmasını sağlamışlardır. Özal, İslamcı felsefesi gereği Ortadoğu ve diğer İslam ülkeleriyle ilişki kurmayı denemiştir. Uzak Asya ve Körfez'in zengin Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkilerde başarılı olamayınca ABD ve AB ülkeleriyle ticaret yapmaya yönelmiştir. Çok çaba sarf etmesine rağmen ABD ile istediği ticari ve ekonomik ortaklığı sağlayamamıştır. Hatta öyle ki Ürdün, Mısır ve İsrail'in ABD'den elde ettiği ekonomik avantajları da elde edememiştir. Özal, 14 Nisan 1987'de zamanın Dışişleri Bakanı Ali Bozer vasıtasıyla Avrupa Birliği'ne üyelik için başvuru yapmıştır. Bu başvurunun yukarıda da belirttiğimiz gibi Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin girmesini engellemek için kötü bir zaman dilimini tercih ederek onlara Türkiye'yi reddettirmek istediği izlenimi vermiştir. Ancak daha sonraki olaylar Özal'ın Avrupa Birliği konusunda fikir değiştirdiği ve bu başvuruda samimi olduğu gözlenmiştir. Özal yönetimi 1987'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Türk vatandaşlarının bireysel başvuru hakkını kabul etmiş ve Türkiye kaybettiği davalar nedeniyle 33 milyon avro tazminat ödemiştir.

Özal, Türk-Yunan ilişkileri konusunda da önemli mesai harcamıştır. Daha önceki hükümetlerin Yunanistan'a karşı çok katı davrandıkları savıyla Türkiye'nin biraz esnek davranmasıyla iki ülke arasındaki sorunların çözülebileceğini ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle de işlerin daha kolay olacağını düşünmüştür. Bu düşüncesini hayata geçirmek için de daha sonra "Davos Süreci" olarak adlandırılacak Özal-Papandreu diyalogu 31 Ocak 1982de İsviçre'nin Davos toplantılarında başlamıştır. Ancak Özal sorunun devam

etmesinin sadece Türkiye'nin tutumundan dolayı değil, aynı zamanda Yunanistan'ın da aşırı isteklerde bulunarak ulusal çıkarlarından taviz vermediğinden kaynaklandığını da görmüştür. Özal yine bu dönemde diğer hükümetlerden farklı olarak Irak'lı Kürt lider Celal Talabani ve Mesut Barzani'yi Türkiye'ye davet ederek onlarla görüşmüş ve onlara Türkiye Cumhuriyeti kırmızı pasaportlarını vermiştir. Özal döneminin en önemli hatalarından birisi 1989'da Bulgar Hükümeti'nin baskısından rahatsız olan 300.000'ni aşan Türk kökenli Bulgar vatandaşlarına sınırları açarak Türkiye'ye kabul edilmesidir. Yapılması gereken şey 500 yıldır yaşadıkları topraklarda bu insanların yaşama hakkı olduğunu Bulgar Hükümeti'ne söylemektir. Bulgarların en çok istediği şey Türklerin Türkiye'ye göçüdür. Özal, bunu yapmıştır. 300.000 Türkün göçünden sonra daha büyük kitleler halinde göç geldiğini görünce hata yapıldığını anlamış ve sınırı kapatmıştır.

Turgut Özal döneminin bölgesel ve küresel önemli etkiler yapan olayları Ortadoğu'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşları'dır. 1980-1988 yılları arasında yapılan İran-Irak savaşında askeri rejim ve Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye tarafsız kalmıştır.Bu politikanın isabetli olduğu daha sonra net olarak ortaya çıkmıştır. İkinci önemli olay 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesidir. Uluslararası diplomatik girişimler ve ambargolar Saddam'ı ikna edemeyince BM 29 Kasım 1990'da 678 sayılı kararı ile Irak 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmediği takdirde her türlü girişimin yapılacağını belirtmiştir. Saddam, çekilmeyi reddedince ABD, İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere koalisyon güçleri 17 Ocak 1991'de Kuveyt'e girerek 2 Mart 1991'de Saddam'ın çekilmeyi kabul etmesiyle sona ermiştir. Özal bu dönemde Türkiye'nin de savaşa girerek, daha sonra Türk dış politikası literatürüne girecek ünlü, "3 koyup 5 alma" sözünü sarf etmiştir. Saddam kendi ülkesinde de rahat durmamış, Irak Kürtlerine karşı da acımasız bir politikaya başlamıştır. Irak'ın kuzeyinde ayaklanan Kürtler Saddam'ın baskısından Türkiye ve İran'a sığınmışlardır. Temmuz 1991'de ABD, İngiliz ve Fransız güçlerinden oluşan "çekiç güç" kurulmuş ve Türkiye'ye (İncirlik ve Pirinçlik) yerleşmiştir. Amacı Irak Kürtlerini Saddam'dan kurtarmaktır. Bilindiği gibi bu süreç, Kuzey Irak Kürtlerinin devletleşmesinin önemli bir adımı olmuştur. Çekiç güç görevini 1 Ocak 1997'de tamamlamış ama isim değiştirerek Türkiye'de kalmaya devam etmiştir. 1 Ocak 1997'den sonra adı "Keşif Gücü" olmuştur.2003 yılında ise Saddam'ın devrilmesiyle görevi sona ermiştir.

Turgut Özal bu dönem zarfında Irak'a askeri müdahale yapmak istemiş ama dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay askeri müdahaleye karşı çıkarak 3 Aralık 1990'da istifa etmiştir. Necip Torumtay daha sonra yaptığı konuşmalarda Özal'ın Genelkurmay Başkanlığını ve Dışişleri Bakanlığını dışlayarak felsefesine ve anlayışına yakın emekli general ve büyükelçiler

ile bir takım müdahale planları yaptığını öne sürmüştür. Zaten Türk Silahlı Kuvvetleri'nin geleneğinde ve prensibinde Müslüman ülkelerden bir saldırı gelmediği müddetçe saldırma anlayışı yoktur. Ayrıca yine bu dönemde Özal 11 Ekim 1990'da ABD gezisi esnasında Başkan Bush ile görüşmesinde ABD Dışişleri Bakanı James Baker olmasına rağmen Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in içeri alınmaması üzerine Bozer 11 Ekim 1990'da Ankara'ya dönerek istifa etmiştir. Büyük ısrarlara rağmen de istifasını geri almamıştır.

Turgut Özal 1983-1989 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır. Bu dönemde dış politikayı askerler ve daha sonra Kenan Evren ile danışarak yürütmüştür. Ancak 1985 yılından sonra daha bağımsız hareket etmiştir.1989-1991 yılları arasında daha özgür hareket etmiş ve kendi felsefesine uygun davranmıştır. Zira bu dönemde kendisi cumhurbaşkanı, Yıldırım Akbulut'ta başbakan (9 Kasım 1989-12 Haziran 1919) beş ay gibi kısa bir süre de (23 Haziran-20 Kasım 1991) Mesut Yılmaz başbakanlık yapmıştır. Ekim 1991 seçimlerinde Özal'ın partisi ANAP seçimleri kaybetmiş ve DYP ile SHP 20 Kasım 1991'de koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Süleyman Demirel Başbakan, Erdal İnönü Başbakan Yardımcısı ve Hikmet Çetin'de Dışişleri Bakanı olmuştur. Özal bu dönemde dış politikaya müdahale edememiştir. Bilindiği gibi 17 Nisan 1993'te vefat etmiştir.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN DIŞPOLİTİKA FELSEFESİ VE UYGULAMALARI*

"Siyaset, farklılaşan çıkarları, iktidarın onlara bütün bir toplumun refahı ve varlığının devamı için taşıdıkları önemle orantılı bir pay vererek, belirli bir kurallar bütünü içinde uzlaştırılması faaliyetidir."

Bernard Crick

II. Dünya Savaşının mağlupları Almanya ve Japonya'nın teslim olmaları ile galip ülkeler tarafından yeniden şekillendirilen uluslararası güçler dengesi, Soğuk Savaş sonrası sosyalist kamptaki süper güç SCCB ve Doğu Bloğunun yıkılması ile yeni, süratli ve farklı bir değişim süreci içine evrilmiştir.[1] Uluslararası sistemdeki bu yeni siyasal ve ekonomik iklim, Batı İttifakı içinde eksen ülke konumundaki Türk siyasal hayatını da etkileyerek, merkez ülke konumuna geçişin belirsizliğine yol açmıştır.[2] Esasen, sert iki kutuplu sistemdeki çözülme, Türk Dış Politikası-TDP'nın geleneksel bürokratik-siyasal yapısını şekillendiren ***güvenlik odaklı*** ve ***Batı merkezli statükocu*** çizgisinden [3]ayrılma yerine, daha mutedil, uzlaşmacı farklı analiz ve eğilimlerin gündeme gelmesine yol açarken, bölgesel çatışmalar, Avrupa'nın aksine Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya üçgeninde yoğunlaşmıştır.[4] Adalet ve Kalkınma Partisi-AKP, iktidara geldiği 2002 yılından bu yana Türkiye'nin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki yapısında köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir.[5] Değişiklik getirilen alanlardan bir diğer vektör ise şüphesiz ki

---

* Prof. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN

[1] Tony Judt: "Post War-A History of Europe Since 1945", Vintage Books, London, 2010, p.7-17.

[2] Stephen Larrabee: "Turkey's New Geopolitics," Survival: Global Politics and Strategy, Vol.52, No.2, April-May 2010, p. 173-181.

[3] TDP, Kurtuluş Savaşının müteakiben, 1923-1938 yılları arasında Atatürk tarafından kurgulanmış ve değişen uluslararası konjonktüre bağlı alarak statükonun muhafazası yolunda realist bir çizgi izlemiştir. Ankara, temelde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin , öncelikli olarak sınır komşuları ile dostane ilişkilerin tesis edilmesi ve Batı ile yakınlaşmayı öngören bögesel dengeler üzerinde planlanmıştır. İkinci aşamada, Almanya-Sovyetler birliği arasındaki askeri ve ideolojik kamplaşmayı dikkate alan İnönü ve Celal Bayar, tarafsızlık politikasını takip etmiştir. 1939 yılında İngiltere-Fransa ile imzalanan antlaşmaya rağmen Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmıştır. Avrupa düzeninin yendien tasarlandığı 1950 tarihine kadar dış politika İnönü tarafından yürütülmüştür. II. Dünya Savaşı sonrası Stalin'in baskılarını dengelemek üzere Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ABD'ni merkez edinen ve NATO İttifakı içinde müttefiklerin dış politik çizgilerine öncelik tanımıştır.

[4] Gareth Jenkins:" Continuity and Change: Prospects for Civil-Military Relations in Turkey", International Affairs, Vol. 83, No. 2, Europe at 50, March, 2007, p. 339-355.

[5] Recep Tayyip Erdoğan, 4 ay kaldığı cezaevinden çıktıktan sonra kamuoyunun ısrarlı talebi ve

dış politika düzleminde gerçekleşmiştir.[6] Gerçekten, 2002-2013 yılları arası Türkiye için de ***gerek iç, gerekse dış politikada*** önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. 2001 ekonomik krizi sonrası tek parti olarak iktidara gelen AKP, on yıl boyunca gücünü arttırarak, Türkiye siyasetinde başat parti olma statüsünü korumayı başarmıştır. Söz konusu süreçte partinin kurucusu ve lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın rolü ve vizyonu dikkat çekicidir. Bu makalede Başbakan Erdoğan'ın ***liderlik kimliğinin teorik yapısına*** bağlı tespitlerin, TDP'ye yansımaları, uluslararası ilişkiler perspektifinden analiz edilmiştir. Bu bağlamda, İstanbul Belediye Başkanlığı'nın ardından AKP'yi kurduktan bir sene sonra hükümet olan Erdoğan, Türkiye'nin siyasal tarihindeki lider örneklerinin en önemli ve farklı şahsiyetleri arasında yer almıştır. Dolayısıyla geçtiğimiz on beş yılın dış politika muhasebesini tartışabilmek için öncelikle Erdoğan ve AKP'yi iyi analiz etmenin gerekli olduğu varsayılmaktadır. Bu vesileyle bu kısa makalede metodoloji olarak, öncelikle ***siyasette meşruiyet kavramı*** açısından yaklaşılacak, sonrasında ise Soğuk Savaş sonrası dönemin ***dış politikası post-realist bir çerçeve*** olarak da değerlendirilebilecek ***inşacılık perspektifinden*** ele alınacaktır.

1. Adalet ve Kalkınma Partisi-Akp Başkanı Recep Tayip Erdoğan'ın Siyasal Liderlik Vasfı ve Dış Politik Yaklaşımınının Kuramsal Düzlemdeki Analizi

Kanaatimizce, Türk Siyasal hayatında tek partili dönemden çok partili döneme geçiş süreçleriyle başlamak üzere lider merkezli bir siyasi parti yaklaşımının egemen olduğu vurgulanması gereken temel argümanlardan biridir. Bu yönüyle, ***Türk siyaset felsefesinin*** lider ekseninde şekillenen ***yönetim, iktidar ve idare*** nosyonu Recep Tayyip Erdoğan'la birlikte tekrardan

gelişen demokratik sürecin bir sonucu olarak 14 Ağustos 2001'de arkadaşlarıyla birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurmuştur. Milletvekilliği ile ilgili sıkıntı olmasına rağmen süreç içerisinde bu giderilerek Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan, 2001 finansal krizi ile çöken ülke ekonomisi ve merkez sağ-sol politikaları savunan partilerin oluşturduğu siyasal ortamın yarattığı güven olan bunalımı nedeniyle toplum nezdinde önemli ölçüde kabul görmüş ve takdir edilmiş bir siyasi parti ve lider figürü olarak ön plana çıkmıştır. AKP'nin 2002 seçimlerinde, oyların % 34,3'nu alarak 550 milletvekilli parlamento bünyesinde 363 sandalye kazanması buna mukabil, CHP'nin % 19,4 oy oranı ile muhalefette kalması, Türk siyasal hayatında potansiyel anlamda hem iç politika hem de dış politika stratejilerini etkileyen yeni bir başlangıç süreci olarak tanımlanmıştır. "Turkey's Landmark Election", Strategic Comments, 22 Oct 2007, http:// dx.doi.org/ 10. 1080/ 1356788020894

[6] Mehmet Tan ve Pelin Aliyev: "2002 sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi", II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim 2012, s.102.

teorik zeminini güçlendirmiştir.[7] Tarihi süreçte ***Tanzimat modernleşmesinden*** bu yana Türkiye'deki iktidar erklerini ***adem-i merkeziyetçi*** bir yapıya taşımayı arzulayan siyasal sistem, buna karşın ***siyasetin karizmatik liderler ekseninde*** uzun yıllar devam ede gelmesi retoriğine de zemin hazırlamaktadır. Şüphesiz Başbakan Erdoğan'dan önce tek parti iktidarı sergileyen Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın ***güçlü liderlik*** özellikleri Erdoğan'ın şahsında da vücut bulmuştur. Ancak, kendisini seleflerinden ayıran en önemli özellikleri ise ***kişisel felsefi arka planın oluşturduğu*** su götürmez bir gerçektir. Başbakan Erdoğan'ın liderlik özelliklerine zemin hazırlayan ve bu yönüyle ontolojik ve epistomolojik bir felsefi analizi gerektiren ***son onbeş yılın siyasal hayatı, Türk Dış Politikasını niteliksel ve tutarlı bir analiz yapma*** adına önem arz etmektedir. Klasik Realist teorinin güç maksimizasyonu öğretisinin liderlik şahsında vücut bulduğu Başbakan Erdoğan, siyasal rakipleriyle yarıştığı tüm seçimlerde ***söz konusu teorik zemini*** kullanmıştır. AK Partiye ***söylem analizi*** noktasında zemin hazırlayan bu yaklaşım, Başbakan Erdoğan'ın ***siyasal geçmişinde yaşadığı mücadele*** yoğun dönemlerin bir neticesi olarak ele alınabilecektir.

Toplumun liderler ve taraftarları şeklinde bölünmesi, liderlerin en iyiyi bildikleri ve toplumun önderlik ve rehberlik edilmeye, harekete geçirilmeye ihtiyacı olduğu demokrasi öncesi bir itaat ve saygı kültürüne dayanmaktadır. Demokratik ***siyaset,liderlere olan ihtiyacı ortadan kaldırmamıştır, fakat liderleri belirgin biçimde hesap verebilir*** hale getirerek ve görevden uzaklaştırılabilecekleri kurumsal bir mekanizma tesis ederek, liderlere kesinlikle güçlü sınırlandırmalar getirmiştir.[8]Bu itibarla, kuramsal düzlemden irdelendiğinde, egemen devletlerin uluslararası sistemin değişkenlerine cevaben alınan pozisyonların dış politika süreçlerinin tespiti ve uygulanmasında, ***liderlerin kişilikleri***, kamuoyundaki güvenirlik katsayıları, davranışları, algılama ve analiz eğilimleri, iç politikadaki siyasal-ekonomik beklentileri, baskı ve çıkar grupları ile sivil toplum kuruluşlarının eğilimlerine bağlı olduğu ileri sürülmüştür. [9] Nitekim, 1974 yılının Ocak ayında mekik diplomasisi

---

[7] En geniş anlamı ile iktidar, arzulanan bir sonuca ulaşma gücüdür ve zaman zaman bir şeyi "yapmaya muktedir" olmaya atıfta kullanılır. Ancak, siyasette iktidar, bir ilişki olarak düşünülür, yani başkalarının davranışlarını, onların tercih etmedikleri yönde etkileme gücü olarak ifade edilir. Bu durum toplum üzerinde iktidar olmaya atıfla kullanılır.Bu noktada otorite, meşru iktidar olarak tanımlanabilirken, iktidar başkalarının etkileme gücü, buna mukabil otorite bunu yapmak hakkıdır. Andrew Heywood: "Siyaset", Adres Yayınları, 2012, Ankara,s. 24-27.

[8] Andrew Heywood, age, s. 440.

[9] Kevin B. Smith, Christopher W. Larimer, Levente Littvay, John R. Hibbing: "Evolutionary Theory and Political Leadership: Why Certain People Do Not Trust Decision Makers", The Journal of Politics, Vol. 69, No. 2, May 2007, p. 285–299.

için Orta Doğu'da bulunan Henry Kissinger şu itirafta bulunur: *"Bir profesör olarak tarihsel olayların gelişiminde şahısların ve şahsi faktörlerin etkili olmadığını düşünürdüm ama uygulamaya gelindiğinde kişilerin yarattığı farkı görüyorsunuz."*[10] Kissinger'ın bölgenin ve dönemin koşullarını da göz önüne alarak öne sürdüğü bu tespitini, uluslararası siyaseti uzunca yıllar boyu derinden etkileyen ***klasik realizme*** yönelik bir yeniden yorumlanma ihtiyacı olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu ihtiyaç, Soğuk Savaş sonrası dönemde kendini daha da belli etmiştir. Diğer bir deyişle, ***ağırlık merkezi ve güç dengelerinin hızla değiştiği*** günümüz dünyasını tek eksen olarak Soğuk Savaş teorisyenlerinin penceresinden izlemek bir sosyal bilimler alanındaki bir araştırmacı için yanıltıcı olabileceği varsayılmaktadır. Gelişen olaylar Türkiye ve birbirleri ile sorunları olan ülkeler arasında ***sıfır problem politikasının*** uygulanmasının oldukça zor olduğunu göstermiştir.[11] Liderlik tarzı, bir liderin amaçlarına ulaşmaya çalşıtığı stratejiler ve davranış kalıpları anlamına gelir. Belli bir liderlik stratejisi ya da tarzının benimsenmesini şekillendiren faktörler kuşkusuz çok fazladır.[12]

Liderlik Tarzları

- **Laissez-faire Liderlik:** Liderin kendi kişisel sorumluluğunun dışında kalan meselelere müdahale etmekte isteksiz oluşudur.Bu tür liderler kabine ve bakanlıkların yönetimlerine fazla müdahil olmazlar. ***Astlara daha fazla sorumluluk vererek ekip çalışmasını teşvik edip, siyaset ve seçime*** odaklanırlar. Uygulamada bu yaklaşım tarzı, bakanlar ve üst düzey bürokratlara fazla alan ve inisiyatif bırakılmasına, uygulamada merkezi hükümetin koordinasyonunun zayıflamasına nden olabilirler.
- **İş Görücü Liderlik:** Aktif ve katılımcı bi iderlik tarzıdır. İş görücü liderler, siyasa üretme ve hükümet yönetimi konusunda daha pozitif bir rolü benimserler, fakat aslında pragmatik hedefler ve telakkilerle motive olurlar. Bu hedefler arasında öne çıkanlar, muhtemelen parti birliğinin ve hükümetin bütünlüğünün devamı, kamu desteğinin ve seçim güvenirliliğinin güçlendirilmesi olsa gerektir. Bu tür liderler, ***rakip bireylerin, hiziplerin ve çıkarların birbirleriyle uzlaştırılması***

[10] http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1992/10/05/76920/index.htm
[11] William Hale: "Turkey and the Middle East in the New Era", Insight Turkey, Vol. 11, No. 3, 2009, p. 156.
[12] Jonathan W. Keller and Yi Edward Yang: "Leadership Style, Decision Context, and the Poliheuristic Theory of Decision Making: An Experimental Analysis", Journal of Conflict Resolution 2008, Vol. 52, p. 687-712.

ve dengelenmesini düzenleyerek, hükümetin topluma dönük yönünü ayakta tutmakla meşgul olan arabulucular şeklinde hareket ederler.

- **Değişimci Liderlik:** Lider, bir ilham verici ya da önsezi sahibi pek de öyle koordianatör veya menajer değildir. Bu tür liderler, sadece güçlü ideolojik fikirlere motive olmakla kalmazlar, ayrıca bunları uygulamaya koyacak kişisel kararlılığa ve siyasi iradeye de sahiptirler. Değişimci liderler, ***oybirliği ve uzlaşma aramak yerine kendi kişisel vizyonlarını gerçekleştirmek için hükümet, parti ve genel kamuoyu desteğini harekete geçirmeye*** çalışırlar. [13]

Yukarıdaki genel sınıflandırma dikkate alındığında, Erdoğan'ın *"İş Görücü ve Değişimci"* liderlik tarzında hareket eden bir siyasal tutum ve konumuz itibari ile de dış politikada AK parti içindeki farklı siyasal eğilimleri, istişare ve çıkar gruplarını parti disiplini içinde tutmayı hedefleyen, ancak son tahlilde inisiyatifi kendi uhdesinde muhafaza eden bir yaklaşımdan hareket ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, son ABD ziayeretinde Erdoğan, Fethullah Gülen ile görüşüp görüşmeyeceği sorusuna *"programda yok ama gökten ne yağar ki yer kabul etmez"* yanıtı vermiştir. [14] Erdoğan, İstanbul-İzmir arasını 3.5 saate indirecek Gebze-Orhangazi- İzmir Otoyolu projesinin en önemli geçiş noktası olan İzmit Körfezi'nde yapımı süren Körfez Köprüsü ile otoyol projesi törenleri esnasındaki konuşmasında, İstanbul Boğazı'na yapılacak üçüncü köprü inşasının başladığını, kısa sürede resmen temelin atılacağını anlatırken şöyle dedi: *"İnşallah 29 Ekim'de Marmaray tüp geçidinin raylı sistemin açılışını yapıyoruz. 2015 yılında da Lastik Sistem dediğimiz otomobillerin geçeceği denizin altından ikinci adımı atıyoruz. Çılgın projeleri hayata geçiriyoruz. 100 milyon yıl yolcu kapasiteli 3. havalimanın ihalesini yapmak suretiyle 2016 yılında kazandırmaya çalışacağız. 29 Ekim'de Eskişehir- İstanbul yüksek hızlı trenini de hizmete alacağız."* açıklamasında bulunmuştur.[15]

İleride daha detaylı olarak ele alındığı üzere, Taksim Meydanı ile ilgili projelere ve Gezi Parkı'nda ağaçların kesilmesine karşı çıkan grubun başlattığı protestolar İstanbul sınırlarını aşarak, başta İzmir olmak üzere Türkiye'nin birçok bölgesinde protesto gösterileri düzenlenmiştir. [16] Başbakan Erdoğan, "Gezi Parkı" vakıa serisini; komplocu, darbeci, 2007-2008 Cumhuriyet mi-

[13] Bunlar, liderin kişiliği ve amaçları, içerisinde çalıştığı kurumsal yapı, iktidarın kazanıldığı ve elinde tutulduğu siyasi mekanizmalar, kitle iletişim araçları ve temel siyasi kültürün doğası sayılabilir. Andrew Heywood, age, s. 440.

[14] Erdoğan'dan "Gülen'le Görüşme" Sorusuna İlginç Cevap", Radikal, 14 Mayıs, 2013.

[15] "Erdoğan: Çılgın projeleri hayata geçiriyoruz", Hüriyet, 31 Mart, 2013.

[16] "Türkiye'de 'Gezi' protestosu", ntvmsnbc, 01 Haziran. 2013.

tingleri ikliminin devamı ya da biraz farklı versiyonu olarak görmüştür. Ak Parti içinde liderle paralelleşen bazı kanaat önderleri, "Gezi Parkı" eylem iştirakçilerini ağır olumsuzlaşmış, eski Türkiye'nin askeri-bürokratik vesayetçiliğini canlandırma gayreti görmüştür. Başbakan Erdoğan, ABD-Beyaz Saray ve Almanya-Merkel açıklamalarına, bunların sahih olmalarına rağmen olumsuz hatta bozuk tutumunu, yanlış algısını sürdürmüştür. Erdoğan'ın, fasılda, kısa sürede yoğunlaşan bir siyasi şok yaşadığı kuvvetle muhtemeldir. Ak Parti teşkilatlarının çok büyük kısmı, lider ve bazı kanaat önderlerinin görünen-öne çıkan tavırlarının etkisi altında hareket etmemiştir. **Ak Parti ve teşkilatlarına hâkim olan, sakinlik ve vakıanın çözümünde *teenni* beklentisidir**. Kısa yoldan ifadeyle, Ak Parti teşkilatları, liderlerinin ve partilerinin esas karakterindeki eşik içinde sakin tutum takınmıştır.[17] Cumhurbaşkanı **Abdullah Gül**, **Taksim** Gezi Parkı'ndaki eylemin ardından Türkiye genelinde tırmanan gösterilerle ilgili önemli açıklamada bulunmuştur. Demokrasinin **sadece** seçim demek olmadığını belirten Gül, *"İyi niyetli olarak verilen mesajların hepsi alınmıştır. Bunların muhakkak ki günü geldiğinde gereği de yapılacaktır"* açıklamasında bulunmuştur.[18] Giderek tırmanan ve ülke geneline yayılma eğilimi taşıyan siyasal gerilimi azaltmak adına, bir diğer dikkate değer girişim, Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'tan gelmiştir. Taksim Gezi Parkı olaylarıyla ilgili olarak Arınç, ***"Çevre duyarlılığı sonucu şiddet görenlerden özür diliyorum. Ama sokaklarda tahribat yapanlara özür borcumuz olduğunu düşünmüyorum."*** açıklamasında bulunmuştur.[19] Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan,** polisin **Taksim** müdahalesini savunarak, *"Samimi olduğuna inandığım gençleri özellikle buralardan ayırarak, 'artık bu işi bitirin' diyor, gözlerinden öpüyorum"* açıklamasında bulunmuştur. Erdoğan açıklamasında devamla, *"Türk bayrağını yakacak, Taksim Meydanı'na illegal paçavraları devletin kurumuna asacak kadar, o bölücü posterleri asacak kadar alçalmışlardır. Diyorlar ki 'Başbakan sert.' Ne olacaktı? Bunların önünde diz çöküp, 'ne olur şu AKM'den şu paçavraları indirin' mi diyeceğiz? 'Şu terör örgütü mensuplarını posterlerini indirin' mi diyeceğiz? Kamu kurumunun içine bunlar nasıl sokulur? Çatıya nasıl çıkarılır?* ***Buna sertlik diyorsanız kusura bakmayın, bu Tayyip Erdoğan değişmez.*** *Teşkilatımıza bu sabah yaptıkları operasyon sebebiyle teşekkür ediyorum."* demiştir. [20] Yukarıda belirtilen kriz yönetiminde liderlik vasfı ve takip olunan hal tarzları açısından örnekler, kanaatimizce tespitlerimizi doğrulamaktadır.

[17] "Gezi Parkı" Vakıa Serisinin Şiddet Profili ve Siyasi Değeri", 30 Mayıs-04 Haziran 2013.
[18] Abdullah Gül: Demokrasi sadece seçim demek değildir", Milliyet, 3 Haziran 2013.
[19] "Bülent Arınç özür diledi", **http://www.internethaber.com/bulent-arinc-ozur-diledi-543147h.htm**
18 "Artık tahammül yok, eylemi bitirin!", Milliyet, 12 Haziran 2013.
[20]

Erdoğan'ın BM Güvenlik Kurulunda gerçekleştirdiği konuşma, dış politikada iş görücü ve değişimci liderlik sınıflandırmasına uygun bir çizgi olarak yorumlanabilir. Kısaca özetlenen metnin;[21] gerek taşıdığı mesajlar ve gerekse içerik ve üslup açısından ele alındığında BM'in egemen 193 devlet temsilcisine küresel lider sıfatı ile hitabeti bu tespitimizi doğrulamaktadır. Erdoğan, XXI. yüzyıl uluslararası sistemin diplomatik denkleminde Ankara'nın "oyun kurucu" ve "yeni siyasal düzeni belirleyici" aktör rolüne aday olduğunu özgüven katsayısı yüksek bir stratejik vizyon belirlediğini oratya koymuştur. Diğer bir tespit, ABD-İsrail ilişkilerinde kritik tıkanmanın aşılmasındaki yeni denklemdir. Nitekim, ABD Başbakanı Barack Obama'yı ağırlayan İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, üç yıl önceki Mavi Marmara olayı nedeniyle Türk mevkidaşı Başbakan Tayyip Erdoğan'a 'özür' mesajını iletmiştir. Netanyahu, "can kaybına yol açan her hata nedeniyle Türk halkından özür dilediğini" belirterek, "tazminat anlaşmasını tamamlamakta uzlaşıldığını" ifade etmiştir. [22] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Mavi Marmara olayı karşısında susmadıklarını, takipten yorulmadıklarını ifade ederek, "*Hukuktan taviz vermedik. İsrail'e üç şartı tekrar ettik*" demiştir. Erdoğan, İsrail'in Türkiye'den özür dilemesine yönelik yapılan görüşmelere ilişkin, "Obama'nın şahitliğinde görüşmeyi gerçekleştirerek, bu işi bitirdik. Önce ABD, sonra İsrail açıklamalarını yaptı. Ama hepsi yazılı metinlerde, aynı zamanda telefon kayıtlarımızda.

[21] "Uluslararası toplumun da Birleşmiş Milletlerin de tarihi bir sınavdan geçtiği bir dönemdeyiz. Açık söylemek zorundaydım ki, **Birleşmiş Milletler** bugün insanlığın umutlarını insanlığın geleceğini tehdit eden korkulara galip kılacak bir liderlik sergileyemiyor. BM, belli ülkelerin çıkarları ve vesayeti istikametinde değil, bütün insanlığın hukukunu korumayı esas almak üzere yeniden yapılanmak ve vizyonunu yenilemek zorundadır. Bizim açımızdan Birleşmiş Milletler, kaba kuvvet ve zulüm yerine, uluslararası hak ve adaleti; çatışmayı değil barışı, basit çıkar ve denge arayışlarını değil, insanlık vicdanını hakim kılmaya çalışması gereken bir idealin adıdır. Bu idealin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel ise, yarım asrı aşkın süredir devam eden Arap-İsrail ihtilafıdır. Uluslararası toplum olarak Birleşmiş Milletlerin kuruluş gayesi olan uluslararası barış ve güvenliğin tesisi idealine inanıyorsak, İsrail'i, bu ülkeyi yönetenlere rağmen barış için zorlamak, bu ülkeye hukukun üstünde olmadığını açık bir şekilde göstermek gerekmektedir. Bu doğrultuda atılması gereken en önemli adımlardan birisi, Filistin halkının devlet olarak tanınma yönündeki haklı talebinin karşılanması ve Filistin devletinin temsilcilerinin de bu yüce kurulda BM üyesi olarak hak ettiği yeri almasıdır. Türkiye uluslararası alanda sözüne güvenilir, dostluğu ve işbirliği aranır bir ülkedir. İzlediğimiz bu ilkeli ve kararlı siyasetten asla taviz vermeyeceğiz. Türkiye her zaman **Birleşmiş Milletler** Şartında yer alan ilke ve hedeflerin takipçisi olmuştur.2009–2010 Güvenlik Konseyi geçici üyeliğimiz esnasında da bu noktadaki samimiyetimizi gösterdiğimize inanıyor, bu dönemdeki etkin performansımızın 2015–2016 adaylığımız için de Türkiye'yi ön plana çıkardığını düşünüyorum. Güvenlik, kalkınma ve insan haklarına saygı, kalıcı barışın teminatı ve bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Türkiye, BM'in bu temel hedefleri doğrultusunda çalışmaya ve gelecek nesillere daha güvenli, müreffeh ve yaşanabilir bir dünya bırakmak için elinden gelen her türlü çabayı sarf etmeye samimiyetle devam edecektir." "Başbakan Erdoğan'ın BM Genel Kurulu'na hitabı", Hürriyet, 22 Eylül 2011.

[22]

Ardından da biz açıklamamızı yaptık. Çünkü eşeği sağlam kazığa bağlayacağız, ondan sonra Allah'a emanet edeceğiz" ifadesini kullanmıştır. Kanaatimizce, Doğu Akdeniz'de tarafları sıcak bir savaşın eşiğinden dönüldüğü bu kritik dönemde İsrail'in özrü kabul edilerek ilişkilerde yumuşama sürecine girilmiştir. 2013 yılı itibariyle Türkiye-ABD ilişkilerinin de doruk noktasında olduğunu söylemek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Obama, görüşmede, Türkiye ile **İsrail** arasındaki normalleşme sürecine değinen Obama, bunun hem Türk, hem **İsrail** halkının çıkarına olduğunu ve bağımsız bir Filistin devleti dahil olmak üzere iki devletli çözüm konusunda ilerleme sağlanması noktasında kendilerine yardım edeceğini vurgulamıştır. Başbakan Erdoğan ve kendisinin **Suriye** Devlet Başkanı Beşşar Esed'in iktidardan gitmesi gerektiği konusunda aynı fikirde olduğunu belirten Obama, "Bu (Esed'in iktidardan gitmesi), krizi çözmenin tek yolu" ifadesini kullanmıştır. "Esed'in gitmesi ne kadar kısa sürede olursa o kadar iyi" diyen Obama :"*Asıl soru bunun ne şekilde olacağı. Zaten bunları konuştuk.* ***Suriye****'deki* ***şiddet*** *ve sıra dışı durum için* ***sihirli bir formül yok.*** *Olsaydı, Sayın Başbakan (Erdoğan) ve ben bununla ilgili harekete geçerdik ve çoktan bitirmiş olurduk. Bunun yerine yaptığımız şey, uluslararası baskıyı artırmak, muhalefeti güçlendirmek. Cenevre'deki görüşmelerin,* ***Rusya****'nın ve* ***Suriye****'de her kesimi içerecek siyasi geçişin temsilcilerinin de katılımıyla, sonuç verebileceğini düşünüyorum. Ancak bu sırada, muhalefete yardım ve insani durumla ilgilenmeye devam edeceğiz. Türkiye ile de yakın istişare içinde olmayı sürdüreceğiz çünkü Türkiye'nin de bu durumdan derinden etkilendiğini biliyoruz.*" açıklamasında bulunmuştur. [23]

Öte yandan, doktiner açıdan geleneksel liberal yaklaşıma göre, çağdaş demokratik devleti yöneten siyasal karar vericiler, uluslararası sistemdeki gelişmeler içindeki nihai tercihlerine cevap ararken, ***toplumların iç politik tercihleri ile sosyal baskı ve çıkar gruplarının siyasal düzenden beklentileri*** ile çıkar ve taleplerine cevap verebilecek dış politika tercihlerini kurgularlar. Dış politika karar verme sürecine ilişkin akademik araştırmalar, *devletler ve siyasal liderlerin, uluslararası sistemde nasıl ve hangi koşullar altında dış politika kararları aldıklarını* gözlemlerler. Son tahlilde, dış politika kararları; esasen karmaşık bir yapısal özellik taşımakta olup, tek bir lider, grup veya sadece sivil-askeri bürokratik aktörler tarafından planlanmanın ötesinde, uluslararası sistemdeki aktörlerin (devletler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler vb.) tutumlarından da etkilenmektedir. Nitekim, Başbakan Erdoğan, iç politika ve dış politika arasındaki etkileşimi 2011 seçimleri öncesindeki parti bildirgesinde, " *AK Partinin dış politika vizyonu, Türkiye'nin tarihi birikiminin,*

[23] "Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den özür diledi", BBC Türkçe, 22 Mart, 2013. "Beyaz Saray'da Obama-Erdoğan Buluşması", CNN Türk, 18 Mayıs 2013.

jeo-politik konumunun ve küreselleşen dünyanın yeni dinamiklerinin gerçekçi bir şekilde kavranmasına dayanmaktadır. Küreselleşmeyi bir fırsata çeviren AK Parti, milli ve evrensel değerler arasında bir denge kurmuş ve Türkiye'yi 21'inci yüzyılın lider ülkelerinden biri haline getirme yolunda değişikliğe gitmiştir ve gitmeye devam edecektir." şeklinde tanımlamıştır.

Doktriner açıdan geleneksel liberal yaklaşıma göre, çağdaş demokratik devleti yöneten siyasal karar vericiler, uluslararası sistemdeki gelişmeler içindeki nihai tercihlerine cevap ararken, ***toplumların iç politik tercihleri ile sosyal baskı ve çıkar gruplarının siyasal düzenden beklentileri*** ile çıkar ve taleplerine cevap verebilecek dış politika tercihlerini kurgularlar. Dış politika karar verme sürecine ilişkin akademik araştırmalar, *devletler ve siyasal liderlerin, uluslararası sistemde nasıl ve hangi koşullar altında dış politika kararları aldıklarını* gözlemlerler. Son tahlilde, dış politika kararları; esasen karmaşık bir yapısal özellik taşımakta olup, tek bir lider, grup veya sadece sivil-askeri bürokratik aktörler tarafından planlanmanın ötesinde, uluslararası sistemdeki aktörlerin (devletler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler vb.) tutumlarından da etkilenmektedir.. Doktrinal perspektif dikkate alındığında, ***dış politika***, toplumların, uluslararası sistemde yer alan devletlerin ***karar mekanizmalarının davranış kalıplarını etkilemek, değiştirmek***, bunun yanı sıra, kendi siyasal tercihlerini dinamik yapı taşıyan sistemle uyumlu hale getirmeyi amaç edinen faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bir diğer perspektife göre ise, egemen devletlerin dış dünyaya yönelik davranışları, siyasal bürokrasinin yürüttüğü ilişkilerin toplamıdır. Bu bakımından çağdaş dış politika çevrimi, devletler arasında ***ikili ilişkilerin ötesinde karşılıklı bağımlılıklara*** dayanmaktadır.[24]

Liderler; bir topluluğa karizmaları, retorikleri, davranışları ile hâkim olan ve onları ortak hedefler ve amaçlar çevresinde örgütleyebilen kişilerdir. Siyasal anlamda ***lider ise bir toplumu ortak siyasi hedefler ve amaçlar çevresinde örgütleyebilen*** kişidir. Bu bağlamda siyasi liderlik kimliklerinde öne çıkan isimler, Atatürk, De Gaulle, J.F. Kennedy, Nelson Mandela, gibi olumlu örnekler üretmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı ve sonrasında Avrupa'da totaliter sistemin egemen olması neticesinde, Mussolini, Hitler, Stalin, Saddam Hüseyin, Kaddafi, baba-oğul Esad gibi olumsuz kimlikler de siyasal tarihte yerini almıştır. Bu nedenle, ***siyasi liderin kişisel karizması ve inandığı değerleri kitleye aktarabilme gücü***, çoğunlukla mesajın önüne geçmekte ve kitle olumsuz bir değerler bütününe de liderin karizmatik gücü ile kanalize olabilmektedir. Louis Halle algılamanın önemini, "*bir ulusun dış politikası, dış*

[24] Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz; "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era", Turkish Studies, Vol. 10. No. 1, 7-24, March 2009, p. 9.

dünyaya yönelik olarak değil, dış politikayı hazırlayan insanların zihinlerindeki dış dünya algılamasına yönelik olarak belirlenmektedir" yorumu doğrultusunda ortaya koymuştur.[25] Realist yaklaşıma göre, sistem seviyesinde devletler arası ilişkiler dış politikaları oluşturmaktadır. Ancak ***liberal ve oluşumcu*** görüşe göre, yalnız devletler değil, dış politikada bireylerin de (devlet başkanları, başbakanlar, vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları vs.) etkisi büyüktür. Bu çerçevede, meseleye doktrinal boyuttan bakıldığında, söz konusu özellikler Snyder, Bruck ve Sapin geleneğine dâhil olan düşünürler; ***siyasi liderlerin kişilik özelliklerinin devlet davranışını etkilediğini*** ileri sürmektedirler. Buna göre, inanç, amaç, karar verme şekli, kişiler arası iletişim gibi kişilik özellikleri, dış politika oluşumunu etkilemektedir.[26]

Diğer bir değişle, dış politikada karar alma sürecine dahil olan ***entelektüeller, bireyler veya gruplar*** devlet davranışının temelini oluşturmaktadır.[27]Bu noktada, geleneksel TDP kalıplarının tespitindeki ***elitsel yaklaşımın*** dışında yenilikçi bir eğilim olarak, ticari organizasyonlar, iş ve sermaye çevreleri, think-tank kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, aydınlar, AK parti döneminde dış polikaya daha etkin katkılarda bulundukları gözlemlenmektedir. [28] Literatürde farklı liderlik tanımlamalarının mevcut olduğu tespiti, dikkate değer bir akademik olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Bu itibarla, çalışmada özellikle liderlik vasfı; belirli şartlar altında, ***belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi*** süreci olarak tanımlanabilir.[29] Siyaset bilimi açısından incelendiğinde AKP özelinde Recep Tayyip Erdoğan'ın ***karizmatik meşruiyet*** kavramı kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.[30] Söz

---

[25] Alexander L. George: "The Operational Code: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision Making", *International Studies Quarterly*, 1969, Vol., 23, p. 190-191. (Not: Louis Halle, ABD Dışişleri Bakanlığı Eski Danışmanıdır), zikreden kaynak, Ömer Ak: "Liderlik Profili Analizi ve Dış Politika: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan", s. 5.

[26] Hermann: "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders".

[27] Valerie M. Hudson: "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations.", Foreign Policy Analysis, **Volume 1,Issue 1,** March 2005, p.1–30.

[28] Bülent Aras: "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", Insight Turkey, Vol.11, No. 3, 2009.

[29] T. Koçel: "İşletme Yöneticiliği", İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti., 2005, 10 Bası s. 583

[30] Max Weber, doktrinde, itaatin tesisi edilebileceği farklı zeminlere dayalı üç çeşit otoriteyi birbirinden ayırmaktadır: Geleneksel otorite, köklerini tarihten almakta, karizmatik otorite kişilikten gelmekte ve hukuki-rasyonel otorite ise bir dizi gayri şahsi kurala dayanmaktadır. Bu noktada karizma, esasında "Tanrı Vergisi" anlamına gelen teolojik bir kavramdır ve Hz. İsa'nın havarileri üzerindeki gücünün ve Katolik teolojide azizlere atfedilen gücün kaynağıdır.Karizmatik otorite, genellikle doğal yetenek olarak görülmesine karşın, bütün siyasi liderler, karizmatik vasıflarını propaganda,yaptıkları konuşmalar, hitabet yetenekleri,vb. vasıtasıyla oluştururlar. Weber, bir kişiye bağlanan bireysel karizma ile bir konuma, makama bağlanan görev / makam karizmasını birbirinden ayırır. Bu noktada Weber, *Karizma* sözcüğünü *"geleneksel güç ya da biçimsel otoriteye değil, takipçilerin,*

konusu meşruiyet kalıbının, alışılmışla yetinmemeyi, ***farklı olana yönelmeyi, yıkıp yeniyi inşa etmeyi*** hedef belirlediği müşahade edilmektedir.[31]

Bir diğer yaklaşıma göre, liderlik kavramı, toplumu belirli amaçlar etrafında toplayabilmek ve bu amaçları gerçekleştirmek için faaliyete geçmek olarak da tanımlanabilir. Bu itibarla liderler; ***yeteneklerini ve bilgilerini kullanarak topluma nelerin yapılabileceği*** konusunda bilgi verirler. Bir liderin özgüveni,tutarlı kişiliği,canlılığı, zekası, sağ duyusu, insanlarla iletişimi ve çalışkanlığı çok önemlidir. Bir toplumu demokratik ve katılımcı bir lider yönetirse o toplum refah seviyesi yüksek bir toplum olabilir. Liderin ve başa geçen siyasal partinin bütün toplumu etkileyecek olan kararları alırken; geniş kitlelerin temsilcilerinin katılımları cesaretlendirmeli ve kolaylaştırmalıdır. Bu noktada belirlenen hal tarzları, aynı zamanda ***toplumdaki çatışma içinde olan grupları veya sınıfları bir arada tutabilmeli ve ülkenin ekonomisini canlı tutmayı*** başarabilmelidir. Bir siyasal lider, her şeyden önce ***içinde yaşadığı toplumu çok iyi sentezlemeli,*** vatandaşların isteklerini iyi bilmeli, kendini geliştirmeli ve topluma güven vermelidir. Liderlerin sahip olduğu özellikler ***toplumun içerisinde bulunduğu koşullarla paralellik gösterdiğinde o toplumun gelişim sürecini hızlandırmakta ve olumlu yönde*** bir etkide bulunmaktadır. Bu yaklaşımın tersine olarak, toplumun içerisinde bulunduğu koşullarda ***liderin sahip olduğu özellikler birbiriyle uyum içerisinde olmadığı*** hallerde ise, ***liderin içinde yaşadığı topluma faydasından çok zararı*** dokunabilmektedir. [32] Bu tespitten hareketle, yalın anlamı ile ele alındığında, ***bir grubu yöneten, ona önderlik eden*** kişi anlamında tanımlanan lider, bir kurum ya da devlet perspektifinden bakıldığında da aslında daha farklı bir özellik taşımamaktadır. [33]

---

liderin istisnai niteliklerle donatılmış olduğu duygusuna dayanan bir etki biçimini" tanımlamak için kullanmıştır. Karizmatik lider tanımı otoriter rejimlerdeki diktatörsel nitelikleri pozitif bir algıya dönüştürürken aynı zamanda demokratik rejimlerde üst üste seçimleri kazanabilen parti başkanları için de kullanılmaya başlanan bir tabir olmuştur. Buna ek olarak Karizmatik Liderlik pek çok kez ulus önderi gibi algılanırken aynı zamanda da meşru olmayan ve baskıcı düzenler için de uluslararası arenada perdeleyici bir unsur olarak da kullanılmaktadır. Dolayısıyla karizmatik liderlik pek çok kullanımı olan ve yeri geldiğinde de pek çok farklı anlama çıkabilen bir tabirdir.Andrew Heywood, age, s. 281.

[31] Cemil Oktay: "Siyaset Bilimi İncelemeleri" , İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s. 52.

[32] Ümit Arklan: "Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık 1 2006 , s.46.

[33] Her örgüt kendini yönetecek bir lidere ihtiyaç duyar. Halkın temsilcisi olan ve halkın adına yönetimi sağlayan siyasi partilerin de bir liderleri vardır. Siyaset, ekonomik kaynakların dağıtımı, uzlaşma, hükümet etme sanatı, bunları yönlendirecek güce ulaşma ve bu iktidarı devam ettirme mücadelesi olarak tanımlanır. Siyasi liderler, parti programları kadar, kendi hedef kitlesinin zihinlerinde oluşturulacak, kendi temsili resimlerini olumlu görüntülere dönüştürebilme çabası içinde, profesyonel siyasi imaj çalışmalarına başvurmaktadırlar. Türk siyasi tarihinde, ***liderlerinin***

Davranışçı Liderlik teorilerinin ana fikrine göre, liderleri başarılı ve etkin yapan unsurun, liderin özelliklerinden çok, ***liderin; liderlik süreci içerisinde sergilediği davranışları*** olduğu hususudur. Bu dönemde araştırmacılar temel olarak iki liderlik biçimi üzerinde durmuşlardır. Bunlar; ***göreve dönük liderlik*** tarzı ve ***insana dönük liderlik*** tarzıdır. Günümüzde üzerinde çok durulan Stratejik Liderlik kavramı ise; G.R.Sullivan Ve M.V.Harper tarafından *"Amaç, kültür, strateji, temel kimlikler ve kritik süreçler gibi örgütü var eden ussal ve iyi düşünülmüş eylemleri yönetmek, geleceği yaratmak ve ekip kurma"* olarak tarif edilmektedir. [34] Aynı paralleldeki yorumlar dikkate alındığında ise, kurumsal anlamda en iyi sonuçları alırken ***ekip motivasyonunu ve üretkenliğini*** de *sağlayabilen liderler, ideal* liderler olarak tanımlanmaktadır. Ancak daha sade bir değerlendirme gerekirse bir liderin *"yaşamımıza bir amaç katması ve bunu gerçekleştirmeye bizi motive etmesi"* öne çıkan bir değerdir[35]. Bir liderin özellikleri arasında Machiavelli'nin belirttiklerine kısaca göz atarsak ***"nefret edilen yerine korkulan, ama saygı duyulan"*** bir karakterde olması aranılan niteliklerdir.[36]

Liderin, yönettiği grup tarafından nasıl değerlendirildiğine gelince, *performansı, kişi olarak nasıl algılandığı ve yukarıda belirtilen toplumsal/yaşamsal hedefi sunarak bu doğrultuda toplumun kendi isteğiyle yönelmesini nasıl sağladığı* özellikle politik düzlemde can alıcı bir özellik olarak nitelendirilebilir. Bunun nedeni olarak ***seçimlerin, liderlerin politik performanslarının değerlendirilmesi olduğu*** vurgusunu yapmak önem arz etmektedir. Bu varsayımlardan

---

imajları mensubu oldukları partilerin imajlarının önüne geçmiş örneklere rastlanmaktadır. Liderleri ile bütünleşen partilerin liderlerinin siyasi arenadan çekilmeleri sonucunda seçmenlerin oylarının kaybına yol açtığı gözlemlenmektedir. ***Karizmatik liderlik nitelikleri, günümüz toplumu içerisinde çok daha fazla önem*** kazanmıştır. Lider bağlı bulunduğu grubun amaçlarını belirleyen ve bu amaçlar doğrultusunda grup üyelerini etkileyen ve davranışa sürükleyen kişidir. Lider, grup üyeleri tarafından hissedilen ancak açıklığa kavuşmamış olan ortak düşünce ve arzuları, benimsenir bir amaç biçiminde ortaya koyan ve grup üyelerinin potansiyel güçlerini bu amaç etrafında faaliyete geçiren kimsedir. Lider içinde bulunduğu gruptan doğar ve aynı grubu davranışa yöneltir. Bu nedenden dolayı lider, içinde bulunduğu grubu/ toplumu iyi tanımalı, onların gerçek taleplerini bilmeli, duygularına hitap edebilmelidir. Bu yüzden içinde bulundukları toplumdan doğan liderler daha başarılı olurlar. Liderler, değişimin kaçınılmaz olduğu toplumun karşısında kendini sürekli yenilemelidir. O halde lider nasıl olmalıdır? Başarılı bir liderin vizyonu olmalıdır, geleceği görebilmeli, ufkunu geniş tutmalıdır. Başarıya odaklanmış lider, hedeflerine ulaşmak için yol almış olur . Ayrıca lider, kişileri sürekli motive edebilme becerisine sahip olmalı, gösterdiği hedefe nasıl ulaşılacağı konusunda yol gösterici olmalıdır. Hedefe ulaşıldıktan sonra ise lider, liderlik ettiği kişilere sahip çıkmalıdır. Meltem Ünal Erzen: "Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi", İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 31, 2008, s.65-74.

[34] Akif Tabak, Haldun Yalçınkaya, Ahmet Erkuş: "Liderlik Kavramına Tarihsel Bir Bakış", http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/liderlikkavrami.pdf

[35] David A. Maister: "True Professionalism", New York, Touchstone, 2000, p.68-69.

[36] William Ebenstein: "Great Political Thinkers", New York, Hartcourt Brace College Publishers, 2000 p. 292-296.

konumuza yönelik bir tespit yapmak gerekirse, Türkiye siyasetinin daima ***"lider temelli politikalara"*** sahne olduğu bir gerçektir".[37] Bu projeksiyonun en büyük nedenlerinden biri Türk ulusunun yapısında ***tek bir liderin izinden gitme geleneğinin*** bulunmasıdır. Bu özellik nedeniyle kurulan siyasi partiler, parti adı altında kolektif fikirler barındırmak yerine, ***katı parti disiplini*** izleyerek üyelerin ***parti başkanının belirlediği sınırlar dâhilinde hareket eden*** üyelerden oluşmuştur. İç siyasette parti başkanları genel seçimlerde parti listesindeki üyeleri kendi seçmekte, yerel seçimlerde kimlerin aday olacağına kendileri karar vermekte ve karar alma süreçlerine kimlerin katılacağına bizzat karar vermektedirler.

Bu açıdan bakıldığında, Tablo-I, geleneksel çok partili siyasal sisteme geçiş sürecinde, CHP'nin, Demokrat Parti karşısındaki siyasal rekabetinde, Adnan Menderes liberal bir lider olarak öne çıkmıştır. Gerçekten, II. Dünya Savaşının realist paradigmaya dayalı ekonomik ve siyasal baskısından yorulan Türk halkının, liberal yaklaşımı savunan yine CHP bünyesinde siyasete başlayan Menderes'in karizmatik liderliğini tercih ettiği gözlemlenmektedir. 1960'lı yıllarda, aynı siyasal söylemin devamını savunan Demirel, bu defa Adalet Parti'sini iktidara taşımıştır. Bu genel siyasal iklim, Avrupa siyasal yaklaşımında sosyal demokrat rüzgarı kendi siyasal liderliğinde CHP'ye taşıyan Ecevit'i ön plana çıkarırken, muhafazakar kitlelerin, Refah Partisi bünyesinde Erbakan'ı lider olarak takip ederek desteklediklerini, bu rekabetin ise koalisyon hükümetleri ile Türk siyasal hayatına yön verdikleri hatırlanmalıdır. Neo-liberal anlayışın çıkışını 1990'larda takip eden ve Soğuk Savaş sonrası değişimi dikkatle analiz eden Turgut Özal, Anavatan Partisi'ni iktidara taşırken, dış politikadaki gelenekselci çizgi yerine yeni değişimlerin de öncülüğü misyonunu üstlenmiştir. Bu bağlamda, RP'nin devamı olarak yenilikçi muhafazakâr görüşü temsil eden AKP, bu noktada Başbakan Erdoğan'ın liderlik çizgisinde, bölgesel ve küresel düzlemde değişim hipotezini Türk kamuoyunun ajandasına dâhil kılmıştır.[38]

2. Karizmatik ve Pragmatik Liderlik Vizyonundaki Dış Politika Yansıması

Batılı gözlemciler, Türkiye'nin dış politika çizgisinde iki önemli geleneğinin müktesebatına vurgu yaptıkları gözlemlenmektedir. Nitekim, ulusla-

[37] Yavuz, Hakan M., ve Nihat Ali Özcan: "Crisis in Turkey: The Conflict of Political Languages." Middle East Policy 14, No. 3, 2007,p. 118–135.

[38] Gamze Çavdar :" Islamist "New Thinking" in Turkey: A Model for Political Learning?", Political Science Quarterly, Vol. 121, No. 3 , Fall, 2006, p. 477-497.

rarası ilişkiler disiplininde İngiliz Ekolü'nün kurucularından olan Martin Wight, dış politikalar anlamında 'geleneklerin' önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler düzleminde üç adet ideal konseptin ön plana çıktığı söylenebilir: Makyavelist ya da ***realist yaklaşım***; Hugo Grotius ekolünden gelen ***rasyonalist yaklaşım*** ve ***Kantçı- devrimci*** yaklaşım. Wight, bu üç konsepti, uluslararası organizasyonların ve siyasi örgütlenmelerin işleyişi ve birbirleriyle karşılaştırılması için kullanılabileceğini önermiştir. Bu bağlamda kuruluşları yüzyılı aşmayan ülkelerde güçlü '***değer-gelenek***' kavramları birbiri ile rekabet eden bir yapıya sahiptir. Kuruluşundan doksan yıl geçmiş olmasına rağmen, devlet gelenek ve değerleri çok daha eskiye dayanan Türkiye Cumhuriyeti de bu denklemin bir parçasıdır. Kaynağını 1830'lardaki ***Tanzimat Fermanı'ndan bu yana takip edebileceğimiz, modernlik-muhafazakârlık*** rekabeti, yukarıda özetlendiği üzere halen devam etmekte olan bir siyasal olgudur. [39]3 Kasım 2002 genel seçimleri ile iktidara gelen AKP Hükümeti'nin, Bush Yönetimi'nin Irak'ı işgalinde ABD Ordusuna geçiş izninin TBMM tarafından 1 Mart Tezkeresi sonucunda iptali, ABD ile ortaya çıkan Irak krizi, Washington ile ***ilişkilerde tarihi bir kırılmaya*** sebebiyet vermiştir. [40]Başbakan Erdoğan'ın 2004 yılında başlattığı AB'ne tam üyelik müzakerelerinde yavaşlama eğilimi hakim unsur olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan İsrail ile yaşanan ***Mavi Marmara*** saldırısı ile ***Doğu Akdeniz'de tırmanan gerginlik*** süreci, Ankara'nın AB'den uzaklaşma ve Orta Doğu'ya

[39] Philip Robins: "Turkish Foreign Policy since 2002: Between a 'Post-Islamist' Government and a Kemalist State", International Affairs, Vol. 83, No. 2, Europe at 50 , March , 2007, p. 289-304.

[40] Türkiye üzerinden ikinci cephenin açılması ve bu çerçevede Türkiye'de ABD'nin 62.000 asker, 255 savaş uçağı ve 65 helikopter konuşlandırılması projesi suya düşmüştü. Bununla beraber, Şubat başında Meclisten geçen ilk tezkereyle üs ve limanlar da modernizasyon çalışmaları yapmak üzere Türkiye'ye gelen yaklaşık 5000 Amerikan personeli ve askeri teçhizatı ikinci tezkerenin Meclisten geçmemesi üzerine Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Türkiye, ABD ile ilişkilerini bütünüyle bozmak istemediği için Irak'a yönelik operasyonun başlamasıyla beraber, 20 Mart 2003'te, aldığı karar uyarınca Türk hava sahasını Amerikan ve İngiliz uçaklarına açmış ve bu doğrultuda tahsis edeceği koridorları taraflara bildirmiştir. Türk-ABD ilişkilerinin eski doğrultusunda gitmediğinin en açık göstergesi ise 2003 Temmuzunun başında 11 Türk subayının Süleymaniye'de tutuklanması olmuştur. 45 yıllık NATO müttefiki iki ülkenin askerleri arasındaki güveni derinden sarsacak bu olayın ABD'nin PKK/KADEK/Kongragel terör örgütünü kollamak istemesinden çıkması ise ikili ilişkilerdeki güvene önemli bir darbe indirmiştir. Bu koşullara rağmen TBMM, 7 Ekim 2003'te kabul ettiği bir kararla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'ta güvenlik ve istikrara katkı yapmak amacıyla Irak'a gönderilmesine onay vermiştir. Nitekim, Başbakan Erdoğan'ın 25 Ocak-1 Şubat 2004 tarihleri arasında yaptığı ABD ziyareti, daha sonra 9 Haziran 2004'te ABD'de düzenlenen G-8 zirvesine Türkiye'nin "demokratik ortak" sıfatıyla katılımı, ABD Başkanı George Bush'un NATO zirvesi nedeniyle 26-29 Haziran 2004'te Türkiye'ye düzenlediği ziyaret ile, ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın göreve gelmesinin ardından çıktığı ilk bölge turu kapsamında 5-6 Şubat 2005'te Türkiye'yi ziyareti ve Başbakan Erdoğan'ın 8-9 Haziran 2005'te gerçekleştirdiği ABD ziyareti de, Irak savaşıyla gerilen iki ülke ilişkilerinin onarılması açısından önemli gelişmelerdi.Tayyar Arı: "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve ABD İle İlişkileri :Politik İkilem", Demokrasi Platformu, Sayı 4, Yıl 1, Güz 2005.

demirleme eğiliminin ağır bastığı yolunda farklı değerlendirmeleri gündeme taşımıştır. İran'ın nükleer faaliyetleri hakkında ***Türkiye'nin BM'deki vetosu,***[41] NATO füze kalkanı projesinde ***radar ve füzelerin komuta sorunlarının*** ardından Lizbon zirvesinde ***İran'ın söylem dışı bırakılması,*** Batılı müttefikler ve diplomatik çevrelerde ciddi bazı endişelere neden olmuştur. [42]

Türkiye, bazı yorumcular tarafından ılımlı islam ülkesi olarak tanımlanarak, Ortadoğu'da İslami radikal grupların uyguladıkları şiddet ve terör eylemleri ile mücadelede ortak hareket edilebilecek bir aktör olarak tanımlanmıştır.[43] ABD Başkanı Bush, İstanbul konuşmasında, "Türkiye, güçlü, laik bir demokrasi, çoğunluğu Müslüman olan ve bütün özgür toplumlar ile yakın müttefik olan bir ülkedir. Sizin ülkeniz, yüz elli yıllık demokrasi ve sosyal

[41] 2010 Mayıs'ta Kanada'da Obama-Erdoğan-L. Silva (Brezilya) bir araya gelmiş, BM nükleer İran'a nükleer malzeme takas girişimine karşılık yaptırım oylamasındaysa Türkiye'nin ret oyu, taraflara arasında beklenmedik bir tepki olarak vurgulanmıştır. Erdoğan, reddedildiği ya da dışlandığında neler yapabileceğini somut biçimde göstermiştir. Türkiye'nin Güvenlik Konseyinde yaptırımlara Brezilya ile beraber menfi oy kullanması Batı ile mevcut bu alandaki çatlağın açık bir biçimde görülmesine yol açmıştır. Türkiye herhalde "nükleer bir İran" istememektedir. Yaptırımlar askeri harekatın yapılmaması için bir araçtır. Bu nedenle, nükleer bir İran istemeyen Türkiye daha ziyade İran konusunda caydırıcı bir tutum takınmalı idi. Dışarıdaki algılama Türkiye'nin Batıyı caydırmaya çalıştığı yolundadır. Çoğu kez dış politikada algılama realiteden daha önemlidir. Yalım Eralp: "Eksen Kayması", CNN Türk, 9 Temmuz 2010, http://www.cnnturk.com/Yazarlar/YALIM.ERALP/Eksen.Kaymasi/39.2493/

[42] ABD Dışişleri Bakan Yardımcılarından Phil Gordon pek alışık olunmadık biçimde Türkiye'nin Batıya bağlılığını göstermesi gerektiğinden bahsetti. Bazı Türk yetkililer liderler buluştu alttakilerin önemi yok dedi. Liderler söylemek istemediklerini alttakilere söyletir. ABD Savunma Bakanı Bill Gates eksen kaymasını kabul ediyor olmalı ki Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasının suçunu AB'ye yüklüyor. Ancak, eksen kayması ile ilk tartışmayı 2009 yılı başlarında Fransız strateji uzmanı Dominique Moisi "Türkiye'yi kim kaybetti" yazısı ile başlatmıştı. Tartışmaların başlıca nedenleri Davos'taki "one minute" olayından sonra Türk-İsrail ilişkilerinin giderek gerginleşmesi ve Mavi Marmara olayı ile bunun en yüksek dereceye çıkması, 17 Mayıs 2010 tarihinde İran-Türkiye-Brezilya arasında imzalanan nükleer yakıt takas anlaşmasının başta ABD olmak üzere Avrupa'da yarattığı kuşkular ve bunun tabii neticesi olarak BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'nin İran'a yaptırımlar konusunda olumsuz oy kullanması gösteriliyor. AKP'nin 2002 yılında başa geldiğinde izlediği temkinli iç ve dış politikalar ile bugünkü politikalar aynı mı? İşin özü burada. Cevap kısaca aynı değil. Bugün AKP 2002'deki "çekingen" tavrını çok geride bırakmıştır. 2002 yılında hükümet olunduğunda AB ipine sarılmış ve ABD ile ilişkileri ön planda tutmuştu. 1 Mart 2003 Irak'la ilgili tezkere TBMM'den geçmese dahi Erdoğan geçmesi tavsiyesinde bulunmuştu. O tarihe bir bakın, bir de Başbakan'ın geçenlerde İsrail ile ilgili söyleminde Orta Doğu'nun bugünkü durumuyla ilgili olarak "Orta Doğu'yu bu hale getirenlerin tarih önünde hesap verecekleri" yolunda ABD'yi ima eden beyanatını mukayese edin. Özetle söylemek gerekirse seçimleri kazanmasına rağmen Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 ve hemen sonrasında "meşruiyetini" dışarda arar bir tutum içinde idi. Bugün ona ihtiyacı kalmadığı görüşünde. Dolayısıyla da dış politikaya bugün bakışı çok farklıdır. Yalım Eralp: "Eksen Kayması", age.

[43] Dona J. Stewart: "Society The Greater Middle East and Reform in the Bush Administration's Ideological Imagination", Geographical Review, Vol. 95, No. 3, New Geographies of the Middle East, July, 2005, p. 400-424.

reformları ile diğer devletlere model teşkil eden ve genişletilmiş dünya ile Avrupa arasında bir köprü konumundadır. Sizin başarınız, Avrupa'nın gelecekteki barış ve gelişmesinde ve genişletirmiş Ortadoğu için hayati rol oynadığı gibi, ABD, Türkiye Cumhuriyeti ile dostluk ve yardımını desteklemektedir."[44] Öte yandan, doktrinde Türkiye için öne sürülen "***moderate Islam-ılımlı İslam***" hipotezi, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ tarafından endişe ile karşılanmıştır. Nitekim, Orgeneral Başbuğ'un "***Hem laiklik hem ılımlı İslam devleti bir arada olmaz***" değerlendirmesinin ardından, Başbakan Erdoğan, "*Anayasa'da belirtiliyor. Türkiye, laik, sosyal hukuk devletidir. Devletimizin adı bu. İslam farklı bir şey. Bir defa ne demek ılımlı İslam? İslam vardır, Müslüman vardır. Müslüman'ın dinini yaşaması da laikliğin güvencesindedir. Bu güven arz ediyor. Devlet de bireyin inancı da burada güçleniyor. Bu sadece Müslüman için önemli değil, ülkemizde yaşayan diğer dinler için de, Hıristiyan, Musevi, diğerleri için de güvence, farklı mezhepler için de güvence. Bu nereden kaynaklanıyor, laiklikten kaynaklanıyor. Onun için bizim devletimizin adı İslam değil..*" görüşünü ortaya atmıştır.[45] Cumhurbaşkanı **Sezer, *'Türkiye'yi ılımlı İslam ülkesi diye tanımlamak yanlıştır'*** demiştir. Sezer, Türkiye'nin laik ve demokratik ülke olduğunu vurgulamıştır. Sezer'i Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Hilmi Özkök** izlemiş ve **ılımlı İslam** yakıştırmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Anayasa Mahkemesi Başkanı **Mustafa Bumin**, benzer yaklaşımla, Türkiye'ye yapıştırılmak istenen bu etikete duyduğu tepkisini açıklamıştır.[46] Tunus Dışişleri Bakanı Abdüsselam, Türkiye ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan için şu görüşleri ifade etmiştir:[47] "Arap halkları güçlü ve dürüst

[44] President Bush Discusses Democracy, Freedom from Turkey. News release, 29 June, 2004, www.whitehouse.gov/news/releases/2004/06/20040629

[45] "Erdoğan'dan 'Ilımlı İslam' tepkisi", Hürriyet, 21 Mart 2004.

[46] Yalçın Doğan: "Ilımlı İslam'a Erdoğan yorumu", Hürriyet, 30.04.2005.Ancak tartışmalar, müteakiben de Türk siyasetinde devam etmiştir. Nitekim, 2012 yılında İstanbul'daki bir görüşmede Avustralya Başbakanı John Howard ; "Terörizmin önünü kesecek faktörlerden biri de Endonezya ve Türkiye gibi ılımlı İslam ülkelerinde demokrasinin yerleştirilmesidir..." ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine başbakan Erdoğan söz konusu görüşe karşı çıkarak", "11 Eylül saldırılarından sonra "Ilımlı İslam" lafı ortalıkta çok dolaşıyor. "Ilımlı İslam" çok farklı yorumlara neden oluyor. Bunu düzeltmek istiyorum. İslam'ın önüne veya arkasına farklı sıfat getirilmesi gerekmez. İslam barış demektir. Dolayısıyla İslam, önünde herhangi bir sıfat olmaksızın her türlü aşırılığı reddeder. İslam inancına göre, bir insanın öldürülmesi bütün insanlığın öldürülmesi gibidir. Bunu söylemek için "Ilımlı İslam" demek gerekmez. 11 Eylül'den sonra Batı'da terör ile İslam'ı özdeşleştiren birtakım yaklaşımlar da çoğaldı. Bundan geniş İslam Dünyası çok ciddi ölçüde rahatsız oldu. "İslamcı terör", "İslami terör" gibi ifadeler yanlış. Bu tür adlandırmaların sadece İslam için değil. diğer diniler için yapılması da yanlış. Çünkü hiçbir din terörizmi onaylamaz. Nasıl "Hıristiyan terör", "Musevi terör" denmiyorsa, "İslami terör" demek de yanlıştır..." açıklamasında bulunmuştur. Ilımlı islam nedir? 1 Mayıs 2012, nedirhakkindabilgiler.kadinlaricin.net/dini-bilgiler/ilimli-islam-nedir

[47] Gamze Çavdar: "Islamist "New Thinking" in Turkey: A Model for Political Learning?", Political Science Quarterly, Vol. 121, No. 3, Fall, 2006, p. 477-497, Sabah, 30 Ocak 2012.

bir lider arıyordu. Erdoğan baskı altındaki halkların sesi olmuştur. Türkiye, bölgede, lider bir ülkedir. Erdoğan bölgede yeni bir lider oldu. Türkiye de yeni bir model. Kahire'de, Tunus'ta, Rabat'ta her yerde Türkiye çok cazip bir model haline geldi. Erdoğan çok karizmatik bir siyasetçidir. Bölge halkları hayranlık duymaktadır. Erdoğan'ın Arap ve İslam dünyasında daha da etkili bir lider olabilmesi Türkiye'nin gücüne ve ağırlığına da dayanıyor. Türkler dünyaya hem Müslüman hem de demokrat olunabileceğini gösterdiler. Hep Arapların demokrat olamayacağı söylendi ama biz Tunus'ta Arapların hem Müslüman hem de demokrat olabileceğini gösteriyoruz. Türkiye'yi de model alıyoruz." görüşünü öne sürmüştür.

Başbakan Erdoğan'a göre, Batı, *İslam dünyasının sesine açık kalplilikle ve dikkatle kulak vermeli ve bölgede değişim için yumuşak gücüyle örnek ve destek* olmalıdır. *"Batının gelişmişlik düzeyi, daha* ***adil bir küresel düzenin kurulması*** *ve medeniyetler arasında uyum aranması noktasında bu ülkelere özel bir sorumluluk yüklemektedir."* Başbakan Erdoğan'ın ifadesiyle, Türk demokrasisinin, ***Avrupa ile Orta Doğunun kesiştiği noktada rüştünü ispat etmiş ileri bir demokrasi olarak örnek oluşturması*** ve bunun da ötesine geçerek Türkiye'nin, kendi çevresinde bir işbirliği kuşağı oluşturma yönünde tarihî adımlar atarak demokrasinin yeşerebileceği bir zemin hazırlaması, gerçekten kayda değer katkılardır. [48]

Aynı şekilde, parlamenter demokrasi ile yönetilen ülkelerin dış politikalarının tespit ve yürütülmesinde başbakanlar önemli derecede belirleyici olma hak ve yetkisi ile donatılmışlardır. Bu nedenle, TDP'da karar alma sürecinde başbakanlarının rolünü anlayabilmek için önce partiler ve benzeri kuruluşların bürokratik yapısının ve kültürel uygulamalara bakmak; karar alma süreçlerinde başbakan dışında kimlerin etkisinin hissedildiğine bakmak gereklidir. Tarihi açıdan baktığımızda, başbakanın yanı sıra dış politika karar alma süreçlerine ***Dışişleri Bakanı, Genel Kurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*** üyeleri de dâhil olmuşlardır. Dolayısıyla, sadece sistemin nasıl işlediğine, ***sistemin yapısına ve müdahil olan aktörlerin sayısına*** ek olarak, siyasette ön plana çıkan başbakanın kişilik vasıfları, ***özellikle liderlik sıfatı*** önem arz etmektedir. TDP'nı inceleyen çoğu araştırmacı liderliğe değinmeksizin sistem seviyesinde yapısal açıklamalarda bulunmaktadırlar.[49] İktidarı süresince Erdoğan'ın söylemi incelendiğinde ***statükoya yönelik eleştirilere ve değişime yapılan öneme sıklıkla yer verdiği***

[48] http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/327.pdf

[49] Örneğin bknz. Mustafa Aydın: "The Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs," in Sylvia Kedourie (ed.), Seventy-Five Years of the Turkish Republic (London and Portland: Routledge, 2000).

görülmektedir. Bu yaklaşım iç ve dış siyasette farklı hedeflere yönelik olarak devam etmiştir. Partisinin Dördüncü Olağan Kongresi'nde *"Seçkinci, statükocu, vesayetçi eski siyaset AK Parti ile bizzat millet tarafından tasfiye edilmiştir."*[50] sözleriyle iç politikaya yönelik mesaj veren Erdoğan, dış politikada 1 Mart Tezkeresi, Kıbrıs, Arap Baharı ve Suriye, Avrupa Birliği ile ilişkiler gibi birçok konuda değişimin sinyallerini vermiştir. Yine de AKP iktidarda olduğu on yılı aşkın süre boyunca merkezde yer alan bir ***kitle partisi profili*** çizmiştir.[51]

Bu tanıma uygun olarak, Türk başbakanları kendi ideolojik amaçları veya toplumun genel çıkarlarını gözeten amaçlar doğrultusunda, belirli bir uluslararası yapı içerisinde, değişen durumlara ayak uydurarak, dış siyaset politikalarını yönlendirmişlerdir. Yukarıda, TABLO I-II'nin incelenmesinden de görüleceği üzere, ö***zellikle Süleyman Demirel, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan dönemlerinde parti kişiliklerinden çok kendi kişilikleri ve politikalarıyla ön plana çıkmış*** siyasetçilerdir. Çoğu durumda, görünürde AKP veya ilgili hareket yerine, Erdoğan'ın egemenliği ve nüfuzu ön plana çıkmıştır. Kimileri Erdoğan'ı ***"karizmatik"*** ve ***"pragmatik"*** bir lider olarak tanımlarken,[52] diğerleri dış siyaset politikasını ***"agresif"*** ve güç kullanmaya meyilli olarak görmektedir.[53] Üçüncü bir görüş ise, ***kuzu görünümlü kurt olduğunu ve kendi gizli amaçlarını gerçekleştirmek için doğru zamanı beklediğini*** ileri sürmektedir.[54] Bu yorumların yanı sıra, bazı düşünürler, Erdoğan'ı bölgedeki Amerikan çıkarlarına hizmet eden ***Amerikan kuklası*** olarak görürken,[55] diğerleri ise ***bölge güç dengesinde bağımsız politikalarıyla önemli rol oynayan bir lider*** olarak görmektedirler.[56] Hangi tanımı ele alırsak alalım, Erdoğan'ın bir lider olarak siyasette ön planda olduğunu görmenin mümkün olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda AKP yönetimine bakıldığında liderlik teorileri açısından en yakın görüş ***Karizmatik Liderlik*** teorisi üzerinden yorumlanabilir. Yaşadığımız çağda siyasi liderler özellikle medya ve sosyolojik araştırmalardan destek alarak ***'imaj'*** adı altında toplanan; bireylerin onları nasıl gördüğü, karakter özelliklerini nasıl yansıttığı vs. gibi özellikleri dikkate almaktadırlar.[57]

---

[50] "Başbakan: Hedef 2017" http://www.cnnturk.com / 2012 / turkiye / 09 / 30 / basbakan.hedef. 2071 / 678642.0 /

[51] Meliha B. Altunişik, Lenore G. Martin: "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", Turkish Studies, Vol 12, No, 4,p. 569-587.

[52] Ruşen Çakır: "Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Hikayesi", İstanbul: Metis Yayınevi, 2001.

[53] Avni Özgürel: "Erdoğan'ın Sınırları", Radikal, Haziran 21, 2006.

[54] Soner Çağaptay: "The Dream of a New Turkey," Newsweek, Ağustos 8, 2008.

[55] Yaman Törüner: "Büyük Ortadoğu Projesi" The Grand Middle East Project, Radikal, Şubat 26, 2004.

[56] Bassam Tibi: "Islamists Approach Europe, Turkey's Islamist Danger." Middle East Quarterly (Kış 2009), ss. 47–54.

[57] Meltem Ünal Erzen: "Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi, age.

Post modern çağda her şeyde olduğu gibi liderlerin de duruş ve davranışları ciddi bir konjonktürel değişime uğramıştır. Liderlerin hitap ettikleri kitleler karşısındaki ***'imajları'*** da artık önceden hazırlanmış ve tasarlanmış bir yapı halini almıştır. Yine doktrinal yaklaşımlarda, Prompter'dan metinlerini ***okuyan, giyimi, duruşu, konuşma şekli ve simgeleşmiş tavırları*** önceden tasarlanmış olan lider prototipleri ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu bağlamda AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan'ın siyasal liderlik vasfının da bu tür bir kalıplaştırma içinde ele alınması gerektiğini savunan yorumlar gözlemlenmektedir. Uygulamada İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığı yaptığı döneme kıyasla ciddi bir değişim sürecinden geçmiş, ideolojik ve söylem tabanının yanında duruşu , tavrı ve 'imajı' da dramatik bir şekilde değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı ***"patrimonal devlet"*** ve ***"zayıf sivil toplum"*** karakteristikleriyle şekillenen Türk seçmen profili[58], Weber'in Sosyal kimlik teorisinde geçen toplumsal benlik algısında belirtildiği üzere liderlerinin kendileri üzerlerinde bıraktığı imajları karizmatik ve bürokratik liderlik tiplerini kendilerine daha yakın hissetmektedirler.

Araştırmalarında Michael Young ve Mark Schafer, Margaret Hermann tarafından geliştirilen Leadership Trait Analysis (***LTA – Liderlik Özellik Analizi***) tekniğini liderlik özelliklerini araştırmaya yardımcı olan en önemli metot olduğunu öne dürmektedirler.[59] Bu tekniğe göre liderlerin seçtikleri belirli kelimeler liderlerin kişiliklerini yansıtmaktadır. Böylece liderlerin kişiliklerine odaklanarak liderlik stili belirlenebilmektedir. Bu kişilik özellikleri arasında olayları ***kontrol edebilme yetisine inanç, kavramsal karmaşıklık, güce ihtiyaç, başkalarına güvensizlik, grup içi ön yargı, kendine güven ve görev odaklılık*** almaktadır. Görener ve Ucal çalışmalarında[60] Hermann tekniğini Recep Tayyip Erdoğan üzerinde uygulamış ve şu sonuçları elde etmişlerdir. Olayları kontrol edebilme yetisine inanç faktöründe Erdoğan'ın değeri yüksek çıkmıştır. Buna göre, bu faktörde yüksek değer alan liderler olayları kararlılıkla karşılarlar. ***Gecikme yerine çabuk ve önleyici eylemlerde bulunmayı tercih ederler*** ve karar verme sürecinde ***dominant rol*** oynarlar. Ayrıca kendi kararlarının uygulanması için güç kullanabilirler.[61] Bu açıdan incelediğimizde, AKP dönemi dış politikasının Erdoğan liderliğinde genel olarak ***tek elden yürütüldüğünü*** belirtmek, bir diğer tespit olarak ifade edilebilir. Örnek ver-

[58] Ela Özkan-Canbolat: "Türk Liderlik Profili: Türk Siyasi Liderleri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2010.

[59] Young & Schafer: "Is There Method in Our Madness? Ways of Assessing Cognition in International Relations." *Mershon International Studies Review* Volume 42, 1, 63-96, May 1998.

[60] Görener, A.Ş., ve Ucal, M. Ş.: "The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Cilt. 12, No. 3, 357–381, Eylül 2011

[61] Görener, A. Ş., ve Ucal, M. Ş: a.g.e. s.367

mek gerekirse, Kıbrıs konusunda Erdoğan ordunun ve siyasetteki milliyetçi cephenin itirazlarına rağmen, Annan planını destekleyerek yeni bir duruş sergilemiştir.

Hermann tekniğinden bakıldığında, ***ikinci bir faktör olan kavramsal karmaşıklık*** konusunda, Erdoğan düşük kavramsal karmaşıklığa sahip olduğu ileri sürülmüştür. Bir diğer deyişle, dünyayı katı anlamda ya siyah ya da beyaz görmeye meyillidir ve belirli konularda çoktan kendi fikirlerini oluşturmuşlardır. Anlam belirsizliği azdır ve ***"biz" ve "onlar"*** arasındaki fark kesindir. Bu kategorideki liderler etraflarında ***benzer ideolojiye ve fikirlere sahip danışmanlar*** bulundurmaktadırlar.[62] Aynı şekilde Erdoğan'ın yanında bulunan ve zaman zaman parti adına konuşan tüm danışmanları ve parti arkadaşları tek ağızdan konuşurcasına fikirlerini beyan etmektedirler. **Üçüncü faktöre** göre ise, Erdoğan ***yüksek derecede başkalarına güvensizlik özelliğine*** sahip çıkmıştır. Buna göre Erdoğan, dış dünyayı tehlikeli ve tehdit edici görmekte, diğer kişileri kendi davasına muhtemel rakip olarak görmektedir. Bu gibi liderler ***kendilerine ve davalarına tam sadakat beklerler ve güvenebileceği insanları etraflarında*** isterler. Ayrıca başkalarına güvensiz olan liderler eleştiriye, aşırı tepkiyle karşılık verirler.[63] ***Görev odaklılık faktöründen***, belirli bir soruna, ***davaya ideolojiye odaklanma öncelik verme*** anlaşılmaktadır. Bu konuda Erdoğan'ın görev odaklılığı düşük çıkmıştır. Erdoğan ***hem iç politikada hem de dış politikada destek kitlesinin fikirlerine ve beklentilerine*** odaklanmaktadır.

Biyografik olarak ele alındığında, R.T. Erdoğan *"genç yıllarından itibaren sosyal hayat ve* ***siyasetle içiçe bir yaşamı***" tercih etmiş, Milli Türk Talebe Teşkilâtı, Millî Selâmet Partisi Gençlik Kolları, Refah Partisi ve son olarak da kurucusu olduğu AK Parti'de çeşitli görevlerde bulunarak Başbakanlık makamına gelmiş olduğunu anlatmakta, ***siyasetin tabana, gençler ve kadınlar bağlamında yayılmasını sağlayan politikalar ürettiğini*** bildirerek Türkiye'nin ***en geniş halk desteğine sahip siyasal hareketine üç seçimden de tek başına iktidar olmayı sağlayacak oy aldığını*** belirtmektedir[64]. Tablo-III dikkate alındığında, en azından seçim sonuçları açısından bakıldığında bu konuda karşı çıkmak mümkün görünmemektedir. Türkiye'de siyasî hareketlerin, yukarıda izah olunduğu üzere politik kadrolardan daha ziyade ***liderler çerçevesinde değerlendirildiği*** bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında AK Parti'nin almış olduğu oyların, lidere verilen destek olarak değerlendirilmesi

[62] Görener, A. Ş., ve Ucal, M. Ş: a.g.e. s.367
[63] Görener, A. Ş., ve Ucal, M. Ş: a.g.e. s.368
[64] Metnin tamamı için bkz http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pPmCv.aspx **(erişim** 24 Nisan 2013)

doğru olacaktır.[65] Bazı yorumcular, Recep Tayyip Erdoğan'ın, ***açık sözlü*** olduğunu, ***halk adamı*** olduğunu (halkın içinden geldiğini, onların sorun ve ortak değerlerine yabancı olmadığı anlamında), ilkeler belirleyerek bunlardan hiçbir şekilde sapmaksızın siyaset yaptığını belirtmektedir. Buna ek olarak Erdoğan'ın ***risk almayı seven bir yönüne de dikkat çeken Bayhan, vizyonu belirleyen ve nihai kararı veren kendisi*** olmakla beraber, Erdoğan'ın ***liyakat ve güven veren ekip(ler)le çalışmayı tercih ettiğini*** ileri sürmektedir.[66]Türkiye politikası düzleminde bir referans değerlendirmesi yapılması açısından ele alındığında ise, Erdoğan'ın liderlik özelliklerinin analizinde, ***siyasi engellere meydan okuyan***[67], ***pragmatik ve bilgiye açık bir liderlik tarzı*** sergilediği, ***yönlendirici*** olduğu, b***aşkalarına karşı güvensizlik içeren ve güveni ilişkiler çerçevesinde algılayan*** bir tutumda olduğu değerlendirilmektedir. Bu tespite örnek olarak ise, Erdoğan'ın Davos Zirvesi'nde gösterdiği davranışın dikkate değer olduğu belirtilmektedir.[68]

Öte yandan, doktrinde, Kemal Karpat, TABLO I-III'ün analizlerinden de anlaşılacağı üzere, Erdoğan'ın liderlik ve politika vizyonunun *seçmen kitlesi genelindeki etkisini değerlendirirken, halk arasından çıkan, halk kültürünü benimseyen* ve her alanda seslerini duyuran ***yeni bir siyasi elitin*** 2002 seçimleriyle iktidara geldiğinden söz etmektedir.[69] 3 Kasım 2002 seçimlerinin eski partilerin siyaset arenasından silinmeleri (ANAP, DYP, DSP ve SP)[70] ve seçimlerden sadece 18 ay önce (16 Ağustos 2001) kurulmuş olan yeni bir partinin tek başına iktidar olması, 1983 yılında Millî Güvenlik Konseyi'nin sıkı kontrolüne rağmen beklenmeyen bir şekilde ANAP ile benzer bir başarıyı elde eden Turgut Özal ile karşılaştırıldığında, AK Parti'nin ***serbest seçimlerin galibi olması açısından daha fazla*** bir anlam ifade etmektedir. Bir diğer değerlendirmeye göre ise, dış politikada alınacak kararların şekillenmesinde ***liderlerin etki sahibi olabilmesi için öncelikle yetkili karar birimi pozisyonunda bulunmaları*** gerekmektedir.

---

[65] Lerna K. Yanık: "Foreign Policy During 2011 Parliamentary Elections in Turkey: Both an Issue and Nonissue", Turkish Studies,2012, Vol13, No, 2, p. 213-227.

[66] Bkz http://haber.rotahaber.com/tayyip-erdoganin-liderlik-sifreleri_16679.htınl (erişim 24 Nisan 2013)

[67] Siyasi engellere meydan okuma ve haksızlığa uğrama söylemi Erdoğan'ın resmî biyografisinde de "Recep Tayyip Erdoğan, 12 Aralık 1997'de Siirt'te halka hitaben yaptığı konuşma sırasında, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlere tavsiye edilen ve bir devlet kuruluşu tarafından yayınlanan bir kitaptaki şiiri okuduğu için hapis cezasına mahkum edildi ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevine son verildi" şeklinde yer almaktadır. Bkz http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pPmCv.aspx (erişim 24 Nisan 2013)

[68] Ömer Ak: "Liderlik Profili Analizi ve Dış Politika: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan," Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, Cilt 1, Ankara, Nobel Yayınevi, 2012, s. 521-522.

[69] Kemal Karpat: Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, İstanbul, Timaş Yayınları. 2012, s. 244

[70] Kemal Karpat: age.

Aksi takdirde liderin dış politika karar alma mekanizmasında etki sahibi olması ve kararları yönlendirebilmesi mümkün değildir. Liderin karar alma birimi olması durumunda, sahip olduğu liderlik özelliklerinin alınacak karar üzerinde, dolayısıyla da dış politika üzerinde etkisi olması olasılığı daha yüksektir. Liderin karar alma birimi pozisyonuna gelebilmesi için bazı önkoşullar gereklidir. ***Liderin öncelikle toplumun sahip olduğu kaynakları istediği amaçlar doğrultusunda seferber edebilme*** yeteneğine sahip olması gereklidir. ***İkincisi***, dış politika alanında önemli bir sorunla karşılaşıldığında ***liderin hayati kararlar alabilecek siyasi güce sahip olması*** gereklidir. Doktrinde Hermann ve diğerleri, bu tip liderliğe ***"Baskın Liderlik"*** adını vermektedir.[71]

Erdoğan'ın kişilik değerleri incelendiğinde ***etki ya da kontrole ilişkin inancının yüksek olduğu,*** ancak ***güç isteği ve beklentisinin düşük*** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Erdoğan, *siyasi engellere meydan okuyan* bir lider olarak değerlendirilebilir. Özgüven ve bilişsel kapasite değişkenleri incelendiğinde ise Erdoğan'ın, ***bilgiye açık bir lider olduğu*** görülmektedir. Erdoğan'ın her iki değişken değerleri de 87 liderin ortalamasına yakınken, bilişsel kapasite değerlerinin ***özgüven değerlerinden yüksek olduğu*** görülmektedir. Bu tip liderler, pragmatik bir yaklaşım izlemekte ve diğer kişi ve grupların ilgi, ihtiyaç, düşünce ve taleplerine duyarlı hareket etmektedirler. Bu yaklaşım sınıflandırmasına uygun hareket eden liderler, ***pragmatik duyarlılıkları nedeniyle verecekleri kararın kabul edilebilirliğini ölçerek*** hareket ederler. Bu nedenle, söz konusu lider örnekleri, diğerlerinin görüş ve önerilerine her zaman açıktırlar. Bilgiye açık liderlerin nihai karar alma yapıları oluştururken, genelde danışmanlarına ***geniş yetkiler verdiği ve mümkün olduğunca çok sayıda bakış açısını karar alma sürecine dahil etmeye çalıştığı*** söylenebilir. Hedef odağı ve iç-grup önyargısı değerleri düşük olan Erdoğan'ın başkalarına karşı ***güvensizlik değerlerinin yüksek olduğu*** görülmektedir. Dolayısıyla Erdoğan ***ilişki odaklı bir lider özelliğine*** sahiptir. Erdoğan'ın siyasi engellere meydan okuyan, bilgiye açık ve ilişki odaklı bir lider olması, onun ***Yönlendirici Lider profiline sahip olduğunu*** ortaya koymaktadır. Yönlendirici Liderlerin politikadaki memnuniyetsizlikleri yatıştırmak veya gündemi değiştirmek amacıyla zirve konferanslarını kullanmakta olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda özetlendiği üzere, Erdoğan'ın 2009 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen Davos Zirvesi'nde Shimon Peres'e yaptığı ***"One Minute"*** çıkışı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Erdoğan'ın liderlik profiline ilişkin olarak ortaya konulan sonucu doğrulamaktadır. [72]

[71] http://websitem.karatekin.edu.tr / dosyalar / 712a67567ec10c52c2b966224cf94d1e / Cilt%201%20-%20Liderlik%20ve%20D%C4%B1%C5%9F%20Politika.pdf

[72] http://websitem.karatekin.edu.tr / dosyalar / 712a67567ec10c52c2b966224cf94d1e / Cilt%201%20-%20Liderlik%20ve%20D%C4%B1%C5%9F%20Politika.pdf

Yukarıda anılan özellikleri ve edindiği seçim başarıları R.T. Erdoğan'ın olumlu özellikleri olarak değerlendirilmekle beraber, karşıt gözlemler de dikkate alınmalıdır. Burada en öne çıkan, ***"tek adam"*** söylemi, ekip çalışmasında son kararı kendisinin vermesi gibi, gündemde olan tam/yarım ***devlet başkanlığı modeline geçiş tartışmalarının*** da odağını oluşturmaktadır. Bir yoruma göre, mücadele ettiği ve kendisini ezen bir devlet tarzına karşı seçim yoluyla galip geldikten sonra edindiği gücü bu ***kez karşıt güçlere karşı tüm eski yapısıyla*** kullanmakta[73], böylece temsil ettiği halk kesimine ***pragmatik yönünü*** göstererek sonrasında verdiği sözlerden caymakta beis görmemektedir. Burada ***halka yakın bir duruş ve söylem*** içerisinde olma çerçevesinde bazı durumlarda kullanmış olduğu ***"sokak ağzı"*** örnekleri de kendisine muhalif basın tarafından tahammülsüz ve küstah olarak nitelendirilmesine yol açarken[74], iktidara yakın olan medya olayı daha çok bir provokasyon olarak değerlendirmektedir.[75]

Dış politika bağlamından bakıldığında, R.T. Erdoğan'ın kendisine atfedilen liderlik özelliklerinin olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilmesinden bağımsız olarak, ***güvendiği ve yakın mesai ortaklık modeli geliştirdiği*** dış politika uzmanı DİB Prof. Dr. Osman Davutoğlu ile müşterek siyasal mesaisinin en azından kendisi açısından işleri kolaylaştırdığı sonucuna varılabilir. Bu tespitin arka planına yakından bakıldığında, AK Parti'nin özellikle iktidarının ilk dönemlerinde yaşamış olduğu, Kemalist Elit'in Cumhuriyet'in kuruluşundan Ak Parti iktidarına kadar olan dönemde baskın konumdaki ideolojik şablonun geçerliliğinin kısmi ölçekte dahi olsa değişime uğradığı söylenebilir. Bu noktada AK Parti, ve dolayısıyla Erdoğan, adı geçen elitle olan ilişkilerinde, dış politika da dahil olmak üzere ve çeşitli konjonktürlere de dört şekilde pozisyon almıştır:

- **Yakınlaşma**, yani ortak çıkarlar düzleminde buluşmak suretiyle ideolojik farklılıklara rağmen birlikte sonuç almak;
- **Uyumsuzlukları yansıtmama**, iki taraf arasında mevcut uyumsuzlukları dışa vurmama;
- **İdeolojik farklılık**, bilinen kuramsal farklılıklara rağmen Batı yanlısı genel dış politika çizgisinden sapmama;

[73] Ahmet Altan'ın 23 Eylül 2012 tarihinde Taraf gazetesinde yayınlanan makalesi http://www.taraf.com.tr/ahmet-altan/makale-kurnazlik-2.htm (erişim 24 Nisan 2013)

[74] R.T. Erdoğan'ın 11 şubat 2006 Mersin ziyaretinde hükümeti eleştiren bir çiftçiye verdiği yanıt. Bkz. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11162110.asp (erişim 24 Nisan 2013)

[75] Konuyla ilgili olarak bkz. http://www.haberx.com/Default.aspx?p=19&w=12712&fn=1 (erişim 24 Nisan 2013)

- **Tarafsızlık**; iki politik perspektifin de dış politikada bir tutum belirlemediği durumlar[76]

Bu noktada Ahmet Davutoğlu tarafından "***Stratejik Derinlik Doktrini***" olarak nitelendirilen teorik dış politika çatısının, Türkiye'yi dış politika alanında eskiye oranla çok daha faal olarak rol almaya, arabuluculuk yapma ve komşularla sıfır sorun yaşama hedefleri doğrultusunda şekillendirdiği söylenebilir. Bu itibarla, ülkenin sahip olduğu ***tarihsel sorumluluktan gelen kültürel, sosyal ve politik bağlara dayandırılmasında*** R.T. Erdoğan ile bir ***düşünce birliği ve tam uyum içerisinde bulunduğunu*** söylemek yanlış olmayacaktır.[77] Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Davutoğlu'nun Başbakanlık Dış Politika Başdanışmanı olarak atanmış olması, bu konuda iki şahsiyet arasındaki uyumun tarihçesini göstermesi açısından önemli bir noktadır. Hükümet ile Dışişleri Bakanlığı bürokrasisinin tam uyumda olduğu sonucuna da bu bağlamda varmak mümkündür. Zîra geçmişte Refah Partisi iktidarı zamanındaki Suriye ve İran ziyaretleri sırasında zamanın hükümeti, bakanlık bürokratlarını devre dışı bırakmaktan kaçınmamıştır.[78]

Davutoğlu'na göre Türk dış politikası ***ana hedef olarak dünyada barışa, istikrara ve refaha katkıda bulunmayı*** belirlemiştir.[79] Özellikle yakın çevremizde ve ötesinde son zamanlarda TDP tarafından yapılan girişimlerin de ortaya koymuş olduğu gibi, Ankara kendisini ***doğrudan ilgilendiren veya ilgilendirmeyen problemlerin çözümlerine ilaveten*** demokrasinin pekiştirilmesinin teşviki konusunda da gereken tüm çabayı göstermektedir. Ankara, günümüzde barış odaklı bir güç olma taahhüdüne bağlı olarak daha çok sonuç odaklı ve proaktiftir. Dış politikanın genişletilmiş bu portfolyosu günümüzde kendi önceliklerinde temel bir değişiklik olmaksızın geniş ölçekli coğrafi alanları, organizasyonları ve konuları kapsamaktadır. Davutoğlu'na göre, Türk dış politikasının bu çok taraflılığı *''güvenliğin bölünmezliği-diyalog kavramı- karşılıklı ekonomik bağımlılık, kültürel harmoni-karşılıklı saygı''* kriterlerini esas alan ***dört ana sütun*** üzerinde belirlenmiştir. [80]

---

[76] Philip Robins: "Turkish Foreign Policy since 2002: Between a 'Post-Islamist' Government and a Kemalist State", International Affairs, Vol. 83, No. 2, Europe, London, Wiley 2007, s.289-290.

[77] Alexander Murinson: ''The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy'', Middle Eastern Studies, Vol.42, No6, 2006, p.947-954.

[78] Hasret Dikici Bilgin:" Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah", Turkish Studies, Vol9, No, 3, 2008, p. 416.

[79] Bülent Aras, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", http://www.setav.org/Ups/dosya/7710.pdf (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2013).

[80] Bunlardan ilki ***güvenliğin bölünmezliği***dir. Özgürlük ile güvenlik arasında kurulan denge olarak da tanımlanacak bu ilkeye göre 11 Eylül sonrasında devletler stratejilerini güvenlik eksenine oturtmuşlardır. Davutoğlu, bu durumun merkez bir ülkenin kendi halkıyla beraber bir

3. Partinin Siyasal Kimliği ve Erdoğan'ın Liderlik Vizyonu

2001 yılında kurulan ve daha 15 aylık bir partiyken, 2002 yılındaki genel seçimlerde geçerli oyların %34,63'ünü kazanarak iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, ***seleflerine nazaran Türk dış politikasını farklı bir boyuta*** taşımıştır. Son on yıl içerisinde gerçekleşen ekonomik kalkınmanın yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti AKP Hükümeti'nin seyrinde uluslararası arenada kimi zaman iddialı kimi zaman da oldukça tartışmalı bir yol çizmiştir. Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AKP vizyonunu; ***muhafazakâr demokrat*** olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim, pratikte partinin ileri gelen isimleri de aynı tanımlamayı kullanmayı tercih etmektedir. 15 Ocak 2004'teki konuşmasında Erdoğan da *"AK Parti, Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını, yeni bir anlayışı temsil ediyor. Muhafazakâr demokrasi olarak ifade ettiğimiz* ***siyasal kimlik altında çok açık, net ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, tarzı ve siyaset kültürü, sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından*** *da çok önemli bir açılımdır."* [81] sözleriyle söz konusu vizyonu ortaya koymuştur. Diğer yandan 2001 krizi sonrası iktidara gelen partinin ekonomi politikaları ise liberal olarak değerlendirilmelidir. 2002-2012 arası dönemde IMF ile imzalanan ***stand-by antlaşmaları başarılı bir şekilde sonuçlandırılmış, özelleştirmelere hız verilmiş, bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış*** ve Türk ekonomisi küresel sistemin önemli yapıtaşlarından biri haline getirilmiştir. Bu noktada popülizme başvurulmadan mali disiplinin sürdürülmesinin de önemli rolü olmuştur.

Siyasi düzlemde kendini muhafazakâr demokrat olarak konumlandıran AKP'nin ekonomi alanında sürdürdüğü liberal politikalar, ***partinin pragma-***

---

diplomasi geliştirmesini zorlaştırdığının altını çizmektedir. Burada önemli olan güvenliği riske etmeden özgürlüklerin alanının genişletilmesidir. Ankara bu bakımdan bir istisna oluşturmaktadır. Davutoğlu'na göre bu politika devam ettirilecektir. Çünkü bu tutum aynı zamanda içerideki tüm enerjiyi stratejik bir çerçeveye oturtmaya yardımcı olmaktadır. Davutoğlu, bundan sonraki dönemde mümkün olduğunca güvenliği riske etmeden, halkın özgürlük sahasını genişleten ve politik meşruiyeti kuvvetlendiren bir tavrın sergilenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. ***İkinci sütunu*** ise, diyalog kavramı oluşturmaktadır. Buna göre tüm konular ve sorunlar diplomasi ve siyasi etkileşim yoluyla halledilebilir ve halledilebilmelidir de. Karşılıklı ekonomik bağımlılık ise bu politikanın ***üçüncü sütunudur***. Eğer kalıcı barış sağlanmak ve muhafaza edilmek arzu ediliyorsa bu elzemdir. ***Sonuncu sütun*** ise kültürel harmoni ve karşılıklı saygıdır. Davutoğlu, dış politikada temel hedeflerinin bu dört temel prensip çerçevesinde tüm komşularla azami bütünleşmeyi ve tam işbirliğini tesis etmek olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca, kendi dış politikalarının çatışmaları çözmek için yenilikçi mekanizmalar ve kanallar araştırarak, pozitif eylemlere teşvik ederek ve kültürlerarası diyalog ve anlayış köprüleri inşa ederek bölgede var olan sorunları ve gerilimleri ortadan kaldırmayı amaçladığını dile getirmektedir.

[81] http://www.akparti.org.tr / site / haber / 3173 / muhafazakarlik - ve - demokrasi - sempozyumu - basbakan - erdogan - ak - parti - siyaseti - r

tizmin gerekliliklerini dinamik bir şekilde yerine getirdiğinin de göstergesi olarak kabul edilebilir. Aynı durum dış politika için de geçerli olmuştur. Kıbrıs Sorunu'nun çözümünden ***komşularla sıfır sorun*** politikasına, AB ve ABD ile ilişkilerden bölgesel oyuncu olma iddiasına kadar bütün konularda söz konusu değişimin sinyallerini görmek mümkündür. Erdoğan da 3 Kasım Seçimleri'nin hemen sonrasında CHP'ye yaptığı ziyaretin ardından *"**Dış politikada ve iç politikada statükoyu koruma gayreti içinde değiliz.** Türkiye'nin menfaatlerine ters düşecek hiçbir adımı atmayız"*[82] sözleriyle dış politika yaklaşımını ortaya koymuştur.

AKP'nin dış politika vizyonunu incelerken Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen yeni şartlarından bahsetmek gerekmektedir. Bilindiği üzere, 1991'de Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sona eren ***iki kutuplu uluslararası sistem devletlere dış politika alanında göreceli bir özerklik*** kazandırmıştır. 1950'lerden itibaren bloklar dahilinde sınırlı hareket kapasitesine sahip birçok devlet bölgesel hatta küresel aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Ana akım olarak kabul edilebilecek ***realist ve neo-realist teoriler*** yaşanan değişimi açıklamakta zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Zira her ikisinde de aktörlerin davranışları anarşinin hakim olduğu uluslararası sistem tarafından belirlenmektedir. Söz konusu teorilere karşı çıkan Alexander Wendt ise *devletlerin birer kişi olarak kabul edilmesi gerektiğini, uluslararası sistemin devletlerin birbirleriyle olan etkileşimleri sonucu yine devletler tarafından inşa edildiğini, **anarşinin de devletlerin onu nasıl anladığıyla ilgili*** olduğunu iddia etmektedir.[83] Diğer bir deyişle uluslararası sistemin devletlerin dış politika tercihlerini belirlediğini iddia eden teorilerin aksine ***devletlerin tercihleri uluslararası sistemin inşasında*** belirleyicidir. Örnek vermek gerekirse Soğuk Savaş süresince karşıt bloklarda olduklarından dolayı birbirlerini tehdit olarak algılayan Türkiye ve Sovyetler Birliği (şimdiki Rusya) 1991 sonrası dönemde ilişkilerindeki bu ***güvensizliği aşarak bir yakınlaşma süreci*** içerisine girmiştir. Algılardaki bu değişim aynı zamanda uluslararası sistemde de değişime sebep olmuştur. Wendt'e göre devletler başlıca üç anarşi kültüründe etkileşime girmektedir. Bunları sırasıyla Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı olarak adlandırmıştır. Söz konusu üç anarşi tipi de sırasıyla ***düşmanlık, rekabet ve dostluk*** kavramlarını içermektedir.[84]

[82] "AB'ye Kararlılık Gösterisi", Radikal, 23 Kasım 2002.

[83] Alexander Wendt: "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics," International Organization, Vol 46, No. 2, 1992 s.395.

[84] Alexander Wendt: "Social Theory of International Politics", Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 310-311.

4. Dış Politikada Bölgesel-Küresel Aktör Paradigmasını Okumak

Orta boylu ve gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan ***çok kutuplu ve global dünya düzeninde önemli bir jeostratejik konuma*** sahiptir. Kafkasya, Ortadoğu ve Balkan ülkeleri ile komşu olan Türkiye; Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası organizasyonlarda önemli mevkilere sahip olup, dünya siyasetinde belirleyici roller üstlenmiştir. Bölgede yer alan parametrelerin hızla değiştiği göze çarpmaktadır. ABD'nin Orta Doğu'dan askeri ağırlığının büyük bir bölümünü çekmeye başlaması, 'Arap Baharı' olarak nitelendirilen ve batı gözünde ***'demokratikleşme'*** olarak adlandırılan otoriter-modernleşmeci(?) rejimlerin bir ***dizi isyanla son bulduğu*** süreç, Türkiye'nin yaptığı hamlelerle yukarıda bahsettiğim yön değişimine ortam sağlamıştır. AKP iktidarı altında, Suriye'deki Esad rejiminin desteklenmemesi, Kaddafi'nin düşüşüne destek olunması gibi dramatik hamleler de buna örnek teşkil etmektedir. Bu mihvalden hareketle, yukarıda siyasi liderlik vasfının teorik argümanlarının irdelenmeye gayret edilen Başbakan Erdoğan'ın TDP'nın kurgulanması ve uygulanmasında takip ettiği yol haritasının temel koordinatları, ABD, AB, Rusya ile ilişkiler, Avrasya ve Ortadoğu bölgesel politikalarındaki değerlendirmeler çerçevesinde incelenmiştir.[85]

AK parti dış politikasında tüm ülkeler için güvenlik ve karşılıklı siyasi ve ekonomik bağımlılığın arttırılmasını hedef almıştır. Ayrıca, AK parti ekonomiye çeki düzen vermeye odaklanmıştır. Zira temelde, Erdoğan, politik yaklaşım olarak, ***güçlü ve üretken ekonomik modelin, stratejik düzlemde en önemli araç*** olduğunun altını çizmiştir ve dış siyasette ekonominin çok büyük faktör olduğunun farkında olmuştur. Komşularıyla sıfır sorun politikası izleyen AK parti sürekli etkileşim içinde olduğu ülkelerle ***yeni bir sayfa açmaya*** çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu'daki sorunlu ülkelerle sınırı olmasından kaynaklı oluşabilecek zararları göz önünde bulundurarak o ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır ve Ortadoğu'daki ülkelerin yaşadığı sorunlarda çözüm yolunda sorumluluklar almaya başlamıştır. Erdoğan, 2011 seçim bildirgesinde, "Dış politikanın ayırt edici özelliklerinden biri, *bölgesel ve küresel gelişmelere bir bütünlük içinde bakmak ve tepkisel değil ilkesel politikalar* geliştirmektir. "***Bütüncül dış politika***, büyük resmi bir bütün olarak görmemize ve vizyoner, ön alıcı ve uzun soluklu politikalar geliştirmemize

[85] Dona J. Stewart: "The Greater Middle East and Reform in the Bush Administration's Ideological Imagination", Geographical Review, Vol. 95, No. 3, New Geographies of the Middle East, July, 2005,p. 400-424.

imkân sağlamaktadır. Türkiye Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, Kafkaslar'dan Asya'ya, Afrika'dan Latin Amerika'ya kadar bütün bölgesel ve küresel sorunları tutarlı bir şekilde ele almakta ve sonuç odaklı inisiyatiflere öncülük edebilmektedir." görüşüne yer vermiştir.

2004 yılı Türkiye'nin "***Komşularla sıfır sorun***" stratejisini başarıyla uyguladığı ve Suriye ile ilişkilerini en üst düzeye çıkardığı bir dönem olmuştur.[86] Türkiye dış politikasını bu anlayışla küresel ölçekte uygularken, bunun olumlu sonuçlarını en yakınında, yani komşularıyla ilişkilerinde görmeye özel bir önem vermektedir. Komşularla sıfır sorun söylemi, bu bakımdan sınırdaş olduğumuz ülkelerle ilişkilerimizde eklentilerimizi özetleyen bir slogandır. Türkiye, komşularıyla ilişkilerini, tüm sorunlardan arındırmayı, en azından mümkün olduğu kadar azaltmayı istemektedir.[87] Türkiye özellikle Ortadoğu'da "düzen kurucu" ve "sorun çözücü" aktör olarak yeni bir dış politika kimliği benimseyerek bununla uyumlu olacak "***Çatışma Çözümleri***" araçlarını daha etkin bir biçimde kullanmaya başlamıştır.[88] Doktrinde, John J. Mearsheimer, bölgesel güçlerin küresel politikayı etkileyebileceğini düşünmektedir. Ortadoğu'da Tel Aviv, Tahran ve Ankara'nın bölge politikasında çok kritik rollere sahip olduğu ifade eden Mearsheimer, devletlere ne yapmaları gerektiği konusunda telkinlerde bulunanın sadece Washington olmadığının altını çizmektedir.[89] Bazı analistler Türkiye'nin yeni ***Osmanlı Siyaseti*** izledi-

---

[86] Zeynep Togay: "Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri", Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi , ORSAM, 14 Mayıs 2010. http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=793

[87] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Komşularla Sıfır Sorun Politikamız", 2011. http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa

[88] Talha Kose: "Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi" *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*. http://works.bepress.com/talha_kose/8

[89] Bu çerçevede dünyanın yalnızca Beyaz Saray tarafından yönetilmediği ve bölgesel güçlerin de dikkate alınması gerektiği hususu, doktrinde Chicago Üniversitesi öğretim üyelerinden ve neorealist akımın önde gelen temsilcilerinden birisi olan Mearsheimer tarafından altı çizilen başka bir husustur. Ankara'nın gelecekte ne ***kadar etkili olacağına cevap aramanın buradaki esas soru*** olduğuna dikkat çeken düşünür, Türkiye'nin Ortadoğu'da güç kapasitesinin ne olduğu sorusunu ön planda tutmaktadır. Bu değerlendirmeye göre, Ankara'nın bölgesel güç dengesi Atina ile mukayese edildiğinde çok iyi durumdadır. İki sene önce Atina'ya yaptığı bir ziyarette Ankara ve Atina arasındaki güç dengesinden dolayı Yunanlıların ne kadar kaygılı olduğunu gördüğüne işaret eden Mearsheimer'e göre; Ortadoğu'ya bakıldığında Ankara'nın Bağdat ve Şam'a göre en muazzam gücü olan Tahran'a kıyasla mükemmel bir konumda olduğu ileri sürülebilir. Mearsheimer, Türkiye'ye göre güç avantajına sahip biricik ülkenin, ***daha büyük nüfusu ve gayrisafi yurtiçi hasılasıyla*** Rusya Federasyonu olduğunu ifade etmektedir. Kremlin bu bakımlardan ***Ankara'dan iki misli kuvvetli olsa da, zamanla aradaki bu fark Ankara'nın lehine*** kapanacaktır. Ankara'nın komşularıyla kıyaslandığında mükemmel bir durumda olduğunu ifade eden Mearsheimer'e göre Tel Aviv, Ankara'nın rakibi değildir. İsrail'in çok kuvvetli bir ülke olduğunu ancak Ankara'nın esas stratejik rakibi olacak güçte bir ülke olmadığını vurgulamaktadır. Daha fazla ayrıntı için bakınız, Chicago Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. John Mearsheimer ile Mülakat. "İsrail, Türkiye'nin Stratejik Rakibi Olacak Güçte Değil!", Mülakat: Osman Bahadır Dinçer ve Reyhan Güner, Analist, Kasım 2012, s. 28-31.

ğini iddia etmektedir. Bu bakış açısına göre Türkiye'nin emperyalist amaçları vardır. DİB Davutoğlu tarafından öne sürülen Stratejik Derinlik kavramı bu amaca ulaşmak için ortaya atılmıştır.[90] Ak Parti yönetiminin amacı Türkiyeyi sadece doğu batı arasında bir köprü yapmak değil.Yakın gelecekte küresel bir aktöre dönüştürmektir. Türkiye'nin AK parti döneminde Balkanlardan Bağdat'a kadar ***İslam dünyasının liderliğine*** oynadığı ileri sürülmüştür.[91] Böylece uluslararası diplomaside zirve noktaları hedeflenmektedir. Türkiye AK Parti döneminde ortaya koyduğu yeni dış politika prensipleri ile bölgesinde *pro-aktif bir* dış politika çizgisi izlemektedir. Türkiye böylece A***BD ve İran,İsrail ve Filistin arasında olduğu gibi diğer bölge ülkeleri arasında da arabulucu rolünü*** oynamaktadır.[92] Türkiye *reelpolitik* kadar *İdealism*'i de dikkate almaktadır. Bütün Dünya'ya Türkiye demokrasi ve liberal ekonomi konusunda örnek olmaktadır. Avrupa Birliği ile yaptığı Gümrük Birliği Antlaşmasının ardından milli gelirinin % 14'üne karşılık gelen 100 milyar dolarlık dış ticaret açığına rağmen Türkiye attığı imzaya Tayyip Erdoğan döneminde bağlı kalmaya devam etmiştir.

Mukabil görüşe göre ise, 2002 yılında iktidara geldiğinde AB'ye dört elle sarılan AKP 2004 yılında müzakere tarihi alınmasından sonra reform sürecini durdurmuş ve müzakere tarihinin alınması bir araç değil adeta amaç olarak görülmüştür. Bazı yazarlar AB çapasının AKP'nin içeride ***"Orduyu zayıflatma"*** için bahane olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bugün AKP bazı yasaları AB gereği çıkardığını söylese de, örneğin yargı bağımsızlığı konusunda, AB önerileri ile AKP'nin amaçladığı değişiklikler arasında dağlar kadar fark vardır. Almanya ve Fransa'nın Türkiye'nin üyeliği konusunda takındıkları menfi tutum AKP'yi AB'den uzaklaştırmıştır. Çok farklı nedenlerle ***"ulusalcılar" ile AKP, AB konusunda benzer tutuma*** girmişlerdir. Başbakan'ın AB konusundaki söylemi de giderek sertleşmiştir. Kopenhag kriterlerinin yerini gerekirse Ankara kriterlerinin alacağı yolunda Sayın Erdoğan'ın eski söylemi ile ***AKP'nin öngördüğü Anayasa değişiklikleri gerçekten Ankara kriterlerinin*** daha baskıcı bir rejimi hedeflediğini göstermektedir. Basına baskı konusunda AKP tutumu ile AB anlayışı mukayese dahi edilemez. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış'ın, "Muhalefet bizi Doğu'ya itiyor" sözü ciddiyetten uzaktır.[93]

---

[90] Arda Baykal: "Where are Turkey's New International Relations Taking It?" International Affair of Defense Section, February, 2010, p.8.

[91] İnan Rüma: "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?" Turkish Policy Quarterly, Vol. 9, No. 4, p. 138.

[92] Efraim Inbar: "Turkey's Strategic Partnership with Israel Jeopardized", The Daily Star, 28 October 2009.

[93] Yalım Eralp, age.

Kanaatimizce, AKP hükümeti, günümüzde uluslararası sistemin hızla değişen siyasal ve askeri dengelerini dikkate alınarak Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Yurtta sulh, Cihanda sulh," doktrininin, post-modern bir ideolojik yorumu olarak tanımlanabilecek "Komşularla sıfır sorun" politikasını zaman zaman eleştirilse dahi uygulamada hayata geçirmeye çaba sarf ettiği söylenebilir. Bu manada, pratikte ardıllarından pek fazla bir yorum getirmemesine rağmen, kendi stratejilerinin kamuoyu desteğini sağlamak ve sahada fiilen hayata geçirmek açısından iyi bir kampanya yürütülmüştür. Dolayısıyla bu projeksiyon, özellikle Batı siyasal analiz çevrelerinde, ***"AKP yepyeni bir dış politika izliyor"*** algısına sebep olmuştur. Keza 2011 seçim zaferinden sonra Tayyip Erdoğan'ın yaptığı konuşmada, *"Bağdat, Kahire, Saray Bosna, Bakü, Lefkoşa ve Diğerleri'ni" kapsayan konuşmasında Türkiye'nin doğal nüfuz alanlarında yer alan ve azami derecede kültürel ortaklık teşkil eden ülkelerin halklarına evrensel mesajlar göndermiştir.*[94] Bu söylemin ardından Türkiye'nin 2011 itibariyle bölgesel güç statüsünden bölgesel liderliğe oynayan bir devlet konumuna geçmiş olması şaşırtıcı değildir.

Henüz erken bir kesin çizgi haline gelense dahi, Ankara'nın bazı önemli uluslararası sorunların çözümünde **yumuşak güç** kullanmak sureti ile ön almak ve Avrupa'nın ve nihayetinde Batı'nın bir uzantısı konumuna geçme arzusunda olduğu söylenebilir. Uluslararası sahada, gittikçe daha modern hale gelen ve temelde de seküler olan bugünün Türkiye'si, kendi emperyal Osmanlı geçmişinden aldığı bölgesel coğrafi üstünlüğün olduğu varsayımı henüz tartışma aşamasındadır.[95] Jeopolitik bir bakış açısını da yansıtan, Stratejik Derinlik yapıtında, DİB Ahmet Davutoğlu'nun, Ankara'nın ***yeni dış politikasını yeniden inşa etmek eğilimi içinde*** olduğu söylenebilir. Bu noktada, geçmişte Osmanlı hâkimiyeti altındaki coğrafi koordinatları kapsayan Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika ve Mezopotamya'yı kapsayan bölgelerin bölgesel lideri olduğu tezi üzerine inşa edilmektedir. Brzezinski'ye göre bu yaklaşım, ***dini saiklerden değil, tarihsel-jeopolitik motivasyonlardan*** kaynaklanmaktadır. Davutoğlu planı, mantıklı bir önerme olarak, komşularla iyi münasebetler tesis etmeyi hasmane münasebetler kurmaya tercih etme önerisi üzerine inşa edilmiştir. Ayrım noktası olarak, geçmişte tarihsel olarak sahip olunan fakat XX. yüzyıl süresince Kemalist iç güvenlik ve özellikle de Türk milliyetçiliği telkinleri sebebiyle sönen münasebetlerin yeniden kurulması maksadıyla-2010'da dünyanın 17. ekonomisi olan- Ankara'nın hâlihazırdaki sosyoekonomik potansiyelini kullanmasını öngörmektedir.

[94] Ayşe Zarakol: "Problem Areas for the New Turkish Foreign Policy", Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, Vol.40, No.5, December 2012, p. 741.
[95] Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, s.136.

Türkiye'nin cereyan eden bazı problemlere rağmen umut verici çağdaş ve seküler bir devlete doğru artarak süren dönüşümü, vatandaşlarına vatanseverce bir özgüven vermektedir ki; bu özgüven eğer Ankara kendisinin sürekli Avrupa tarafından reddedildiğini hissetmesi durumunda Batı karşıtı bir eğilim halini alabilir. Avrupa içindeki güçler - özellikle Fransa ve Almanya- Ankara'nın isteklerini, müphem bir nedenden ötürü, Ankara'nın ortaklıktan ziyade uyumu veya düzeni bozacak ***yabancı bir kültüre sahip olması sebebiyle reddetmekte*** ısrar etmektedirler. Netice olarak, Avrupa'yı örnek alarak, eşi benzeri olmayan sosyal modernleşme ve kültürel dönüşüm gayretlerine başladıkları tarihten 90 yıl sonra, süren dışlanmalar, Türklere artık rahatsızlık vermeye başladı. Bu da Türkiye'nin demokratik tecrübesinin başarısızlığa uğraması durumunda meydana gelmesinden endişe edilen, daha iddialı bir İslami politik kimlik veya antidemokratik askeri bir idare şekline geri dönülmesi riskini arttırmaktadır. İki risk esnasında da Ankara, Avrupa'yı Orta Doğu'nun sorunlarından ve taleplerinden koruyan kalkan olmak yerine Orta Doğu'nun sorunlarını Balkanlar kanalıyla Avrupa'ya ileten ülke durumunda olacaktır.[96]

5. *Taksim Gezi Parkı Olayları ve Politik Yansımaları*

Taksim Gezi Parkı'na yapılması planlanan ***Topçu Kışlası, rezidans ve alışveriş merkezi*** projelerine karşı çevreci bir karşılık olarak başlayan protestolar, bu-

[96] Brzezinski, bu ihtimalin özellikle Amerika ve Avrupa'nın İsrail-Filistin barış dengelerini kurmadaki daimi başarısızlıkları ve/veya Amerika'nın İran'la doğrudan bir çatışmaya girmesiyle daha da tehlikeli bir hal alabileceğine işaret etmektedir. İlk olasılık – Orta Doğu'daki yoğun aşırılıklarla gerçekleşmesi işten bile olmayan- Ankara'nın Batı'ya karşı tutumunu dolaylı olarak fakat yine de gayet negatif etkileyecektir. İkinci olasılık ise Türkiye'nin güvenliğini, özellikle de eğer bu çatışma daha geniş bir Kürt ayaklanmasını ve Bağdat'ın tekrardan istikrarsızlaşmasıyla sonuçlanırsa, tehdit etmiş olacaktır. Türkler, kendi milli çıkarlarının Batı tarafından dikkate alınmaması bir yana, bir de riske atılmasıyla daha da rahatsızlık duyacaklardır. Brzezinski'ye göre düşmanlık halini alabilecek bir Avrupa'dan ayrılık, politik bir gerileme ve Türkiye'nin çağdaşlaşmasını frenleyecek bir köktenci yenilenmeyi beraberinde getirebilir. En olumsuz senaryoda, bu şekilde bir ayrılık Atatürk'ün çarpıcı mirasını dahi baltalama potansiyeline sahiptir. Bu vaka, tarihsel ve jeopolitik bakımdan üç ana sebepten ötürü gayet talihsiz bir netice ortaya çıkaracaktır. Birincisi, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve çağdaşlaşmayı yaygınlaştırması ne demokratikleştirmenin ne de çağdaşlaşmanın İslami, dini geleneklere aykırı olmadığını ortaya koyan çok iyi bir örnektir. İkincisi, Ankara'nın tarihsel olarak üstün olduğu bir bölge olan Orta Doğu'daki komşularıyla barışçıl bir işbirliğine olan bağlılığı, Batı'nın bölgedeki güvenlik çıkarlarıyla uyum göstermektedir. Üçüncüsü, giderek daha Batılı bir hale gelen Ankara – Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olan halklarla ve Sovyet sonrası Orta Asya halklarıyla olan bölgesel ve kültürel bağlarından faydalanan- ve nihayetinde Müslüman olan bir Türkiye, Müslüman aşırılıklarını frenleyen ve yalnızca kendi çıkarına değil aynı esnada Avrupa ve Moskova'nın çıkarına olacak şekilde Orta Asya'da bölgesel istikrarı tesis eden bir ülke konumuna gelebilir. Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, ss.137-139.

gün tüm ülke sathına yayılmış ve genelde AK Parti politikaları özelde ise Başbakan Erdoğan'ın kişisel tutumuna ilişkin geniş çaplı bir harekete dönüşmüştür. Şüphesiz protestoların en çarpıcı yanı, 31 Mayıs'tan bu yana eylemlerin ***bütün ülke geneline*** yayılmasıdır. Söz konusu protestoları çevreci bir eylem olmaktan öte, iktidarını zayıflatma aracı ifade eden Başbakan Erdoğan, tek merkezli liderlik tutumunu devam ettirir nitelikte açıklamalarda bulunmaktadır. Ülke sathına yayılan ve zaman zaman şiddet de içeren protestolara karşı, Cumhurbaşkanı Gül'ün ***itidal ve sakinleştirme yönündeki tutumuna karşın Başbakan Erdoğan realist teori eksenli mücadeleci*** yönünü ön plana çıkarmakta ve bu yönde bir ***söylem analizi*** inşa etmektedir. Ancak, politik çatışma çözüm süreçlerinde en önemli unsurun Copenhag Güvenlik ekolünün de en önemli argümantasyonları arasında yer alan "Speech Act", yani "Söz-Eylem" aşamalarının mevcudiyedi söz konusu olduğunda toplumun Başbakan Erdoğan'dan beklentisi çatışmayı yükseltme değil, düşürme yönünde siyasi açıklamalarda bulunmasıdır. AKP iktidarı, 2007-2012 dönemlerinde, dindar geniş kitlevi kesimlerin hassasiyetini öncelikle gerçekleştirmiştir. Siyasi iktidar, gerçekleştirmeleri ***genişletme-derinleştirme*** gayretindedir. 2007-2010'de Anayasal-kurumsal ağırlıklı politikalar, 2011-2013'te yerlerini, sosyal doku üzerinde hacimli etkide düzenlemelere bırakmıştır. Gayretlerin geldiği sınır, ***dindar kesim dışı hayat tarzlarını daraltmaya*** yer yer ıskata yönelmiştir. 2012 sonları 2013'de siyasi iktidar, Kürt siyasi çevrelerinin beklentilerini karşılamaya yönelmiş, henüz kapsamlı siyasi netice üretmiş değildir. Siyasi iktidarın ***Kürt sorununda çözüm yöntem ve mecrası, MİT-Öcalan ve PKK üçlüsü*** şeklindedir. Bu durum temel ***meşruiyet algısının ağır tahribine*** yol açmıştır. MİT'in PKK/KCK bağlamında hukuki sterilizasyonu tamamlanmadan, dış politikada ***bölgesel-devlet altı örgütlenmelerle*** mevcut işleyişi denetim altına alınmadan Kürt sorununda çözümü mimarilendirmesi, siyasi sistemde ek streslere yol açmıştır.

2002-2012 döneminde siyasi sistemde; meşruiyet sahibi, rıza üreten, sivil toplumcu değerlerle uyumlu, bu değerlerden beslenen ya da bunlarla olumlu etkileşim içinde bulunan belli başlı aktör Ak Parti iken, 2012-2013 gelişmeleriyle durum değişmiştir. Daha önce çekirdek hale dışına itilmiş yüksek askeri bürokrasi (YAB) meşruiyet üreten-taşıyan aktör konumu kazanırken, MHP, doğrudan çekirdek haleye yerleşmiştir. Temel siyasi mesaj; devlet-rejim-hükümeti yıkma ya da toptan ret değil, ***siyasi iktidar politikalarını dönüştürme-etkileme mümkünse sınırlamadır***. "Gezi Parkı" eylemcileri, küresel liderler nezdinde en kısa süre ve en yüksek katilikte meşruiyet üreten, tarihteki ilk kitlevi harekettir.[97]

[97] "Gezi Parkı" Vakıa Serisinin Şiddet Profili ve Siyasi Değeri", 30 Mayıs-04 Haziran 2013.

Kopenhag güvenlik kuramına göre siyasetçilerin açıklamaları güvenlik ikilemine neden olan en önemli gerekçedir. Başbakan Erdoğan'ın 3 Haziran günü hareket ettiği Kuzey Afrika ülkelerini kapsayan dış gezi öncesi protestolara ilişkin yaptığı açıklamalar kendisinin çatışmanın sonlandırılmasından öte sorunun lehine çözülmesi yönünde liderlik anlayışına örnek teşkil etmektedir. Başbakan Erdoğan'ın 6 Mayıs'ta İstanbul'a dönüşüyle birlikte Atatürk Havalimanında, AK Parti destekçilerine yaptığı konuşmada vatandaşlarına Kuzey Afrika'dan selam ve destek getirdiğini açıklaması kendisinin muhafazakâr temelli liderlik yaklaşımının bir neticesi olarak ifade edilebilecektir. Liderlik özellikleri ve politik uygulamalarına karşı toplumun karşıt kesimlerinden gelen eleştirilere, yurt dışından destek aldığını ifade ederek yanıt vermesi Başbakan'ın hem AK Parti tabanına hem de karşıt görüşlere güç gösterisi olarak ifade edilebilecektir. Öte yandan, Başbakan Erdoğan'ın aynı haftayı takip eden günlerde peşi sıra mitingler düzenlemesi protestolara karşı çatışmacı liderlik özelliklerinin devamı niteliğinde ifade edilebilecektir.

Sonuç ve Gelecek

Özetle AKP ve Recep Tayyip Erdoğan dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika alanındaki tarihsel batıcılık ve statükoculuk prensiplerinin yeniden gözden geçirildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Söz konusu süreçte uzun yıllar boyunca ihmal edilmiş Orta Doğu ve Kafkasya'da tekrar aktif bir politika izlenmeye başlanırken, NATO, Avrupa Birliği ve ABD ile zaman zaman çeşitli görüş ayrılıklarına düşülse de pragmatizm öncelikli yaklaşım Batı ile ilişkilerin de temelde bozulmadan devam etmesini sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri Misak-ı Milli sınırları ile sınırlandırılmış olan bir hatta dış politikasını kurgulamaktadır. Bu doğrultuda geçen seksen senede düşman ve dostların net olduğu ve Türkiye'nin rolünün belirli bir çerçevede tanımlandığı bir çerçeve söz konusudur. Bu bağlamda AKP'nin ve Erdoğan'ın dış politikadaki hamleleri Türkiye'nin bölgesel bir rol modeli olmasını sağlamış, ancak bununla birlikte Batılı güçlerin bölgedeki hakimiyetini meşrulaştıran eğilimler olarak da eleştirilmiştirler. Erdoğan'ın politik söylemi bir yandan bölgenin "vicdan siyaseti" ile yönetilmesine vurgu yaparken, bir yandan da Batılı güçlerin Libya ve Suriye örneklerinde olduğu gibi tezlerinin realizasyonuna destek sağlamaktadır. Bu bağlamda, Erdoğan'ın dış politikadaki hamleleri ve söylemi bu avantaj ve dezavantajları içermektedir.

AK Parti'nin 3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte Türk Siyasetinde Tek Parti İktidarı dönemini başlatması istikrar ve sürdürülebilirlik nosyonları açısından önem arz etmiştir. Seçim sonuçları ile birlikte AK Parti ve Başbakan Erdoğan'ın AB ve Modernleşme projeleri konusunda iyi niyet beyanında bu-

lunmaları Amerika Birleşik Devletleri'nin AK Parti yönetimi ve özelde Başbakan Erdoğan ile gelişecek ilişkilerinin habercisi olmuştur. Şüphesiz, ABD'nin model ortaklık söylemine giden sürecin önemli kırılma noktalarından birisi de Başbakan Erdoğan'ın Ortadoğu bölgesinde ABD politikalarını destekler nitelikteki yaklaşımlarıdır. Ortadoğu'nun ilk olarak Büyük Orta Doğu sonrasında ise Genişletilmiş Orta Doğu projesi ile Demokratikleşme sürecinin eş başkanı olduğunu ifade eden Başbakan Erdoğan, Ortadoğu'nun yeniden şekillenmesinde demokrasisi ve Müslüman çoğunluğu ile Türkiye'nin model bir ülke olabileceğini sıklıkla vurgulamıştır.

Türkiye'nin model ülke yaklaşımı ile Suriye-İsrail, İran-İsrail gibi anlaşmazlık konularında arabulucu rolüne soyunması, ülkenin söz konusu yaklaşımını destekler nitelikteki örnekler olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın Ortadoğu'daki demokratikleşme hareketlerine verdiği destek, ABD ile gelişen ilişkilerinde en önemli sac ayağını oluşturmaktadır. Arap Baharı ile değişime uğrayan Ortadoğu'da Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve kişisel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi konularında Başbakan Erdoğan şahsiyetinde geliştirdiği söylem model ortaklığın uygulamalarını söz konusu hale getirmiştir.

Öte yandan, Başbakan Erdoğan'ın liderliğini yaptığı AK Parti'nin Muhafazakar-Demokrat kimliğini ön plana çıkarması, başta Kuzey Afrika olmak üzere Ortadoğu'da demokratik devrimlere sahne olan ülkelerde sempati yaratmıştır. Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler'in felsefi temellerinin AK Parti ile benzerlik taşıması, Başbakan'ın Tahrir meydanında yapılacak olan konuşmasına güçlü bir felsefi arka plan hazırlamıştır. Söz konusu örnekler ile vurgulamaya çalışılan Başbakan'ın liderlik kimliğinde muhafazakâr bir alt yapının mevcudiyetidir. İlgili alt yapıyı, ABD'nin Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerin dönüşümünde Türkiye'yi örnek göstererek lanse ettiği de reel politiğin bir parçasıdır.

Uluslararası ilişkilerdeki liderlik rollerinin dönüştürücü etkileri, değerleri ve anlamları uzun vadede anlaşılan unsurlardır. Bu bağlamda, Erdoğan'ın rolü de tarihsel orjinalitesini önümüzdeki yıllarda şekillenen Orta Doğu coğrafyasında ve Yeni Dünya Düzeni'nde bulacaktır.

Sonuç itibarıyla bir politik lider olarak Erdoğan'ın Özal ile konjonktürel benzerlikler taşıdığı aşikar olmakla beraber, karakter özellikleri itibarıyla daha ön planda olmayı tercih ettiği ve bu vasfını da sık sık vurguladığını söylemek mümkündür. Eski danışmanlarından Mehmet Metiner, Radikal gazetesine verdiği bir mülâkatta Erdoğan'ın özelliklerini sayarken başarılı bir teşkilâtçı, güçlü bir hatip ve çok iyi bir halkla ilişkiler uzmanı olduğunu, politik yükselişiyle birlikte sivri idealist, Milli Görüş hedeflerinden gerçekçi-

liğe doğru bir evrilme geçirdiğini söylemektedir[98]. Kendisine karşı getirilen en yaygın eleştiri olan tek adam olma konusu, Türk siyasi hareketindeki lider ağırlığı açısından bakıldığında tartışmalı olarak tanımlanabilir. Dış politika evreninden ele alındığında, kendi iktidarlarından öncekilere oranla çok daha aktif bir politika izlenmesi konusunda ise Ahmet Davutoğlu ile tam bir uyum ve söylem birliği içinde bulunmasının da iki tarafın da fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri açısından bir kazanım olarak değerlendirilmesi gerektiği varsayılmaktadır.

Son söz yerine, Bernard Crick, siyaseti, "*düzen probleminin şiddet ve zorlama yerine uzlaşmayla çözümü*" olarak tanımında ifade ettiği üzere, iç politikada ortak uzlaşı ve toleransa dayalı başarı, Büyük Güçlerin denge politikaları karşısında Ankara'nın dış politika stratejilerinde yeni vizyon arayışlarını başarısızlığa düşme tehlikesinden uzaklaştıracak en önemli denklemdir. Kanaatimizce, bu makalede özetlendiği üzere tarih; siyasal karar vericilere XXI. yüzyılda dikkatli ve istişareye dayalı bir diplomatik yol haritasını izlemek kaydı ile Türkiye'yi yeni ufuklara taşıma şansını tanımıştır ve bu altın fırsat kaçırılmamalıdır.

Sonuç

Sekiz lider başbakanın ve cumhurbaşkanının 1919-2014 yılları arasındaki dış politika felsefelerini, olayları ve uygulamaları gördük. 1919-1938 Atatürk ve 1938-1950 İnönü Dönemleri olağanüstüdür ve devlet-millet inşa etme, ülke bütünlüğünü koruma dönemidir. Aynı zamanda savaş ve Yeni Dünya düzenlerinin kurulduğu ciddi ve tehlikeli dönemlerdir. Ayrıca tek parti dönemleridir. 1950'den sonra çok partili siyasi hayat ve çok iyi işlemese de demokratik bir dönemdir. Bütün ülkeler gibi Türkiye'de Soğuk Savaş Dönemi'ni ve tehlikesini yaşamıştır.1952'de NATO üyeliği, batılı kimliği öne çıkarmıştır. Güvenlik kaygıları azalmıştır.

Kıbrıs sorunu, 1950'li yıllarda ulusal sorun haline getirilmiş ve Türk halkı dış politika konularına ilgi duymaya başlamıştır. 1960'dan sonra kısmi bir basın ve fikir özgürlüğü ve Türkiye'de üniversite gençliği dış politikaya daha çok ilgi duymuştur. Özellikle sol tandanslı gençlik ve sendikalar Amerika karşıtı gösteriler ve ideolojik davranışlarda bulunmuşlardır. Basın yayın vasıtasıyla ABD karşıtı kamuoyu oluşturmuşlardır. Sovyetlerin desteği ile emperyalizm ve sömürü karşıtı bir propaganda dönemine ve Türkiye'nin

[98] Metnin tamamı için bkz. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=2341 (erişim 24 Nisan 2013)

Haydar Çakmak
Editör

Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamala

k diplomasisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan mirasıdır. Mus
nal'in, Ankara'da karargahını kurmasıyla dış ilişkilerini de İstanbul'dan ge
omatlar kurmuş ve yönetmiştir. İmparatorluk tecrübesi Cumhuriyet'e akt
tır. İngiltere'de, Fransa'da ve Rusya'da olduğu gibi. Bu imparatorluk tecrüb
ulus devlet, cumhuriyet, çağdaş değerler ve ilkeler ve tecrübesi de katılm
k dış politikasının temel prensipleri sınırların değişmemesi (statüko) ilkesi,
k ve maceradan uzak durmaktır. Bu kitapta Atatürk'ten Tayyip Erdoğ
ar iz bırakan başbakanların dış politikası ele alınmıştır.

zdeki kitap altı akademisyen ve iki emekli büyükelçi tarafından bir yılda y
tır. Liderlerin ayrı ayrı dış politikaları veya dönemleri daha önce birçok defa
asına rağmen topluca bir değerlendirme kitabına rastlamadık. Türk dış po
na meraklı insanların elinin altında hem liderlerin felsefesi ve olayları yö
eri hem de Türk dış politikasını liderler çerçevesinden topluca görme imkan
uşacaklar.

15.00₺

THG
696283